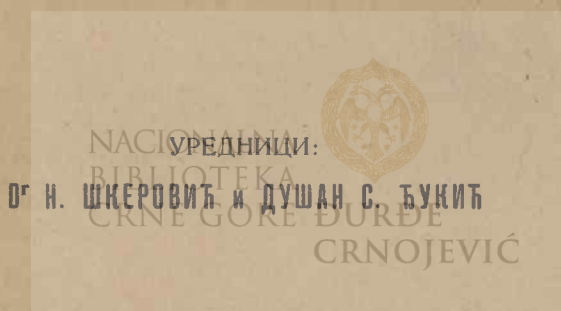

ДАН

ЛИСТ ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

ЦЕТИЊЕ

ШТАМПАНО У КРАЉ. ЦРНОГ. ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1911.

„ДАН“ излази сваки мјесец. Годишња претплата за Црну Гору износи 12. Перпера. Претплата се уплаћује полугодишње. Адреса: „Администрација „Дана“, Цетиње“. Учитељи и свештеници плаћају 10 перпера, а ђаци 6. У иностранству 3 перпера више. — Свака свеска у књижарској распродаји Перп. 1'20 — Експедицију врши књижара А. Рајиваји, Цетиње.

САДРЖАЈ

	СТРАНА
1. Слободна Италија	1
2. Живко Драговић: Међународни значај Босфора и Дарданела	10
3. Д-г Јосип Шиловић, } Надлежност за претходно ислеђење кад чиновник учини убиство Д-р Божа Марковић, } вршећи службу	24
4. Љ. Бакић: Законодавство у Црној Гори	29
5. Д-г Н. Шкерковић: Буро Крижанић, његов рад и идеје (наставак)	39
6. Душан Вуксан: Загребачки рукописи Гундулићева Османа (наставак)	52
7. Марко Драговић: Проглашење Црне Горе за Књажевину	66
8. Лав Н. Толстој: О Шекспиру, пријевод П. В-ћа (наставак)	76
9. Леонтије Нинковић: Споменици манастира Острога	84
Књижевност:	
1. А. Куприн: Бриљанти (с руског превео Н. П.)	91
2. Ignotus: Над Језером	94
3. Charles Beaudelaire: Напукло звоно (пр. П. Ђ. Шоћ)	95
4. Victor Hugo: Екстаза (превео П. Ђ. Шоћ)	95
5. Душан С. Ђукић: Спасов дан (пјесма)	96
6. Victor Hugo: Сунце на заходу (превео П. Ђ. Шоћ)	97
7. Arnim: Нове моћи (пјесма)	97
8. Oscar Wilde: Добротвор. — Умјетник. — Ученик. — Учитель. — У дому правде (превео Мел.)	98
Биљешке:	
9. Руђер Бошковић. — Мучеништво Св. Севастијана. — † Аугуст Харамбашић	102
10. Оцјене и прикази: Konstantin Jurecek. — Camilla Lucerna: Montenegros bedeutendstes Heldenvolkslied: Die Hochzeit des Maxim Crnojević. — Студије о природи човјековој. — Службени лист пошт.-телеграфског одјељења. — Хрватско-српски Алманах. Десети свесловенски новинарски конгрес. — Споменик Змају. — Споменик Лази Костићу. — Нове књиге. — Исправке	107—112
Црква и Школа:	
1. М. Б.: Принц саксонски Максимилијан о сједињењу источне и западне цркве	113
2. Митар Јовановић: О дјечјим забавиштима	124
3. Нико Л. Новаковић: Друштва за дјечју психологију	131
4. Филип Радичевић: Граховске старине	135
5. Српско-православно школство у Босни и Херцеговини. — Кратак преглед рада на народном просвјеђивању у Црној Гори од год. 1860. до данас	140
6. М. А. Р.: Педагошка зрна	144
Народно здравље и народна привреда:	
1. Д-р Јов. Ст. Кујачић: Поријекло колере	145
2. Antonio Berlese: Маслинова мушица (пријевод Мила Вујовића)	156

Слободна Италија

Ове године слободна и уједињена Италија прославља педесетогодишњицу свога ускрснућа. Педесет година назад, Италијанци су живјели под тим истим чаробним небом Италије, на истим пољима, — али без своје домовине. Италија је била само географски појам, а Италијанци у њој само туђе робље, с малим изузетком.

Народи сами себи отварају путеве будућности. Ниједан народ није свршио нити је могао свршити велика дјела по туђем наговору и упуству, ако у себи самом није имао довољно самопоуздања, самопрегоријевања, прегалаштва и јунаштва. Италија је назад педесет година имала свега тога и — она је данас своја, уједињена.

Подијељена на безброј малих државица, под управом туђих династија, Италија и италијански народ већ давно заборавише на своје јединство и заједничку отаџбину. Туђе династије и туђи интереси вукли су поједине покрајине на пут, који није одговарао ни интересима појединих државица, а већ о интересима цјелокупне Италије ни говора није било. Чаробна домовина Дантеа, Михеланђела, Кардучија

и Рафајла постала је ареном крвавих борба и мрачњаштва. Италијански народ био је слуга и роб у родној кући својој, туђинац и презрени плаћеник у домовини својој. Постојали су туђи дворови у Напуљу, Сицилији, Парми, Ђенови, Венецији, Милану и т. д. али народ италијански није постојао. Требало је година и времена, да се у главама најсмјелијих италијанских духова роди јасна престава о Италији као једној држави, о Италијанцима као једном народу. Тек друга половина 18. вијека даде Италији Виторија Алфијерија (1749—1803), који гласно проговори о Италијанству, о једној и Новој Италији. У својим књижевним радовима он смјело заступа ту идеју, а свога Брута Другог (*Bruto Secondo*) посвећује *будућем италијанском народу*. То је био почетак новог времена у Италији.

Слободоумне идеје 18. вијека, „просвијећени апсолутизам,“ француска револуција и прокламовање човјечјих права, имаћаху силан утицај на италијанске духове. Побједоносни маршеви генијалног корзиканца још више уздрмаше италијанску свијест. У марту 1799. г. сва сувоземна Италија осим Венеције бјеше у рукама Француза. Свуда је била заведена републиканска управа, по примјеру Француске. И ма да је то у ствари била владавина француских генерала, свакако је тај акт ослобођења и уједињења, извршен по једном далеком завојевачу, јасно показао да је коначно ослобођење могуће. Може се рећи, да се у крвавим походима Наполеона и Суварова родило оно ново покољење, којему је пало у дио уједињење и ослобођење Италије.

Генијални Суворов својим беспримјерним маршевима по сјеверној Италији принудио је Французе да напусте заузето. Али се Наполеон није дао заплашити. Прогласивши себе за првог конзула репу-

блике Француске, он науми да поново упане у Италију и ослободи је. У мају 1800. год. он изврши одважни пријелаз преко Св. Бернарда. Освојивши велики дио Италије и измиливши се с папским двором, Наполеон створи 1801. г. „Италијанску републику“, која га изабра за свог предсједника. Али се француски освајач не заустави на томе. 1804. година донесе му царску круну француску и он се даде прогласити за краља Италије, којој 1805. г. припоји и стару републику Млетачку. 1806. г. истјера Бурбонце из Напуљске Краљевине. 1807. присаједини Француској Тоскану, а 1809. г. уништи свјетску власт римског првосвештеника. „Нека се у европској дипломатији за навијек униште ријечи „политика римског двора“ — писао је он том приликом француском сенату. Тако је крајем 1809. г. сва Италија била под руком француског императора. У цијелој земљи осјетио се један невиђени до тада полет и напредак. Италијанско се име опет поштовало. „Од туђинских владавина ниједна није била тако жива, радна, може бити корисна, готово велика и славна као она“ — пише савремени италијански историк Балбо. Али ни то дуго не потраја. На пространим пољима велике Русије Наполеон остави 300.000 својих војника, а с њима и своју моћ и своју власт. Европску карту, коју је нацртао мач Наполеонов, прекројио је 1815. год. за зеленим столом у Бечу, први министар Аустрије, кнез Метерних. Старе династије биле су повраћене на своја мјеста а Италија опет исцијепана на безброј малих државица. — Аустрија је постала фактички господар Италије. Пријелаз је био брз и поразан. Реакција је бјеснила безгранично. Италија тијех дана била је земља смртних казнâ, мучења, клонулости и очајања. Па ипак су сва та средства показала немоћ да угуше

идеју ослобођења и уједињења. Безгранична мржња према Аустрији само ју је хранила и подржавала. Година 1821. забиљежила је устанак у Напуљу и Пијемонту. Револуција Карбонара би крваво угушена. Реакција опет наступи. Вође се разбјежаше или издахнуше на губилишту. Само је идеја остала нетакнута у том општем метежу; идеја, која није могла бити ни ухваћена ни објешена. Клонуlost и очајање ондашњег доба, тумачи песимизам савременог пјесника Ђакома Леопардија. 1830. г. на глас о париској револуцији плануо је опет устанак, али опет безуспјешно. Идеја уједињења још није захватила сав народ. Требало је и то постићи.

1831. г. вођа покрета Мацини — републиканац, у изгнанству створи друштво „Млада Италија“ (Giovine Italia), које и узе на себе тај задатак. Мацини пише исте 1831. год. краљу Пијемонта Карлу Алберту: „Уједини растурене удове и изговори: Сва је моја и срећна је! Ти ћеш бити велики као Творац, и двадесет милиона људи узвикнуће: Бог је на небу а Карло Алберто на земљи! Изговори те ријечи! Стави се на чело народа, и напиши на твојој застави: Јединство, Слобода и Независност.“ Али Карло Алберто и поред најбољих жеља није могао то учинити у томе часу. Вријеме је било неповољно, требало је чекати згодније прилике.

Коначно наступи и бурна 1848. г. Грозничаво вријеме захвати цијелу Европу. Изгледаше да је апсолутизму куцнуо посљедњи час. Револуција принуди Фердинанда II. напуљског да даде устав. Карло Алберто и војвода тоскански дадоше га добровољно. Карло објави Аустрији рат, а Манини прогласи у Венецији републику... Акција Пијемонта сврши се поразом код Кустоце; а поновна акција 1849. г. заврши се још грознијим поразом код Наваре 23. марта.

Аустрија одузе Ломбардију и принуди Пијемонат на мир; а Карло Алберто сломљен и обеснажен, тужна срца напусти своју краљевину, предавши круну своме сину Виторију Емануелу.

Италија и овог пута претрпље једну од најгорих криза... Реакција опет диже главу... Све што је било напредније и либералније, она је гонила и истребљавала на начин, који би застрашио и мрачни средњи вијек. Устави бише укидени у свијема државицама. Једино је племенита Савојска кућа смјела и умјела одржати дану ријеч, одржати дани устав и слободе... Пијемонат са својим слободама и краљем Виторијом Емануелом био је једина нада сломљених и потиштених Италијанаца... Што је реакција била силнија, што је Аустрија била нечовјечнија — тим је звијезда Пијемонта љепше сјала на мрачном италијанском небу.

Одбивши све покушаје Аустрије да заведе стари режим, Виторио Емануело учинио је Пијемонат средиштем народне мисли и склоништем свих оних талијанских родољуба, који су требали уточишта пред репресијама Аустрије и њених креатура — малих династа. Тако се мало помало купио око Виторија Емануела цвијет италијанске интелигенције и духовне вође цијелог народа.

1850. г. ступа у пијемонтски кабинет државник, који за Италију значи, колико Бисмарк за Њемачку — Камило Бенса гроф од Кавура. Тај велики министар малог Пијемонта, својом необичном енергијом, својом државничком способношћу и безграничном љубављу према Италији, успио је да мали Пијемонат увуче у великосвјетску политику. 1855. г. он је успио да склопи савез са Француском и Енглеском против Русије, и мала Сардинија шаље 15.000 својих синова у Севастопол. То је био политички успјех, чије

су посљедице биле од огромне важности. На париској конференцији 1856. г. Кавур, који је заступао Пијемонт, вјештим маневром успије да италијанско питање стави пред Европу и даде му међународни значај. На његову интервенцију препоручила је конференција либералнији режим у италијанским државицама и принудила Аустрију да изведе своје трупе из Рима.

Углед Пијемонта растао је не само у Италији, него и у цијелој Европи. Вођа републиканске странке Манини одриче се свога програма и судбину Италије предаје у руке краља В. Емануела. Он пише краљу из Париза: „Убијећен, да је прије свега потребно створити Италију, да је ово претходно и претежно питање, републиканска странка вели Савојској породици: „Створите Италију и ја сам с Вама“. Родољубље је победило лична убјеђења... Све је уступало ослобођеној и уједињеној Италији.

1858. г. Виторио Емануело изговорио је у парламенту онај знаменити говор, који је значио почетак рата с Аустријом... „Ово стање, рекао је краљ, није без опасности, јер, и ако поштујемо уговоре, нијесмо неосјетљиви према тужном крику, који се са толико страна Италије подиже к нама“. Аустрија је на то одговорила појачавањем трупа по границама Пијемонта, а Италијанци су на уста бесмртног Гарибалдија одговорили: „Италија и Виторио Емануело.“ Ситуација је била озбиљна. Кавур похита у Париз, да склони Наполеона на рат са Аустријом. Али мјесто рата ставили су му у изглед европску конферецију, која би ријешила најважнија питања. Кавур је већ био у очајању, али му поможе сама Аустрија, која посла пијемонтској влади ултиматум, да се прије сазива конференције разоружа. Пијемонт, умјесто разоружања избаци своје трупе на границу. Наступио је рат. 60.000 пијемонтске војске очекиваше на

ријечи По војску аустријску... Гарибалди први, је са својијема „Алпским ловцима“ ступио на земљиште Ломбардије. Сјајне побједе одржане над Аустријом, код Мађенте, Вареза и Солферино улиле су Италији наду, на слободу и јединство. Али није било суђено да се ни овај пут испуне те наде... Италијанци су заборавили, да ни Наполеону III није ишло у рачун стварати Велику Италију... Мјесто тога он је предлагао савез италијанских државица под предсједништвом папиним. 11. јуна 1859. г. би потписано примирје, иза чега је слиједио мир, према којему је Пијемонт добио Ломбардију... Кавур оступи, али 1860. г. опет састави владу... Он не малакса и продужи и даље стару политику ослобођења.

С болом у души уступи Француској Савоју, колијевку Савојске куће и Ницу домовину Гарибалдија, а за то анектира: Парму, Модену, Ромању и Тоскану. Сад је краљевина В. Емануела бројала око 11,000.000 душа. Успјех је свакако био огроман. Започето дјело није се зауставило; Италијанци су живо радили на остварењу своје идеје. Ноћу између 4. и 5. маја, те исте 1860. године неуморни Гарибалди са 1200 храбрих другова отплови за Сицилију. Покушај је био необично смион и могао га предузети само такав војсковођа и родољуб као Гарибалди. Његова херојска борба и прегалаштво водили су га од успјеха к успјеху. Већ 20. јуна господарио је он цијелом Сицилијом, а 6. септембра побједоносно ушао у Напуљ, гдје су га срели с усклицима: „Италија и В. Емануело“. Бурбонска династија није се дуго држала, већ 21. октобра Напуљ и Сицилија изабрале су В. Емануела за свог краља, а 26. окт. ступио је Краљ у Напуљ, гдје га велики Гарибалди поздрави са „Краљу Италије“. Тај назив је и узаконен 17. марта 1881. г. Остајала је још неослобођена мле-

тачка област, коју задржа Аустрија и Рим, који је држао папа.

Кавур је покушавао да ријеши и ова два важна по Италију питања, али неумитна смрт покоси га 6. јуна 1861. У границама државним још су биле посаде аустријске, а вјечни град Рим далеком жељом народном.

1866. год. дошло је до сукоба између Пруске и Аустрије. Италијанска је влада сљедујући Кавуровој традицији дошла до уговора с Пруском, што јој је донијело Млетачку област. Гарибалди са својим четама напусти, већ готово заузети Тридент, на заповијест свога краља, који је већ ступио у преговоре о миру с Аустријом. Он покуша да и римско питање ријеши мачем у корист свога краља и Италије, али наиђе на сметње са стране Француске и Наполеона III, који је подржавао папу.

1870. г. наступи епохална у историји Европе њемачко-француска војна, усљед чега Наполеон III. мораде повући своје трупе из Рима. Пораз код Седана и прокламовање републике у Паризу 4. септембра 1870. г., ослободише Виторија Емануела свију обавеза даних Наполону III. 1864. г.

19. септ. 1870. г. В. Емануело наредио је својима трупама да уђу у папску државу, а 5. децембра исте године могао је прогласити своје парламенту у Фиоренци: „Италија је слободна и уједињена, од нас сад зависи да је учинимо великом и срећном.“

Дјело уједињења и ослобођења Италије било је довршено и Виторио Емануело могао је срећан и задовољан ступити 2. јуна 1871. г. у вјечни Рим, који постаде и пријестолницом Италије.

Тако је из хаоса династичких борба, тираније и мрачњаштва, убијстава и отимачина, никла млада и велика Италија. Италијански великани умјели су

подредити своје личне наклоности, тежње и убујеђена — тежњама цијеле нације, идеји слободне и уједињене Италије.

Показујући данас цијелом свијету велике плодове свога педесетогодишњег слободног труда на изложбама у Риму и Турину — огњишту своје слободе, Италија као да би поносно хтјела рећи свему свијету: „У слави и прегалаштву најбољих мојих синова створена је величина отаџбине, којој ће слобода, ум и просвијећеност довијек бити јемство на претка и снаге.“

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ЖИВКО ДРАГОВИЋ.

МЕЂУНАРОДНИ ЗНАЧАЈ БОСФОРА И ДАРДАНЕЛА*

Босфор или Боспор, или Цариградски канал, или најпослије, Истамбул Богази, јест канал, који везује Црно и Мраморно море. Прво име дадоше му још стари Грци и тај назив значи на српски — Воловски мореуз. Тијем именом називаху они сваки уски мореуз, за који су мислили, да би га во могао препливати; друго име добио је по главном граду, који је на њему, а треће му дадоше Турци, пошто Цариград освојише. Дуг је 30 километара, а широк од 900—3700 метара, и представља праву морску ријеку, којом знатном брзином отиче вода из Црнога у Мраморно море, доју Црnome мору доносе његове многобројне притоке. Његови брегови, посијани многобројним дивним љетниковцима и чудесним изгледима, којима се слави у свијету, имају и ту особину, да се истакнутости и угнутости на њима потпуно поклапају, те изгледа као да је ту некад земљиште скршено и да би се непримјетно опет спојило, кад би европски и азијатски бријег Босфора један другоме примакли.

Из Босфора се улази у Мраморно море, којему површина износи 250 квадратних миријаметара. Оно је мирно, згодно за пловидбу, а брегови су му такође окићени дивним и многобројним љетниковцима. Име је своје добило од једног острва, у његовом југо-западном крају, које се зове Мраморно, а чувено је због свога лијепог, бијелог мермера.

Прошавши Мраморно море улази се у Дарданеле или Хелеспонт. Овај мореуз дуг је преко 60

*) По разним изворима, нарочито по Нолде-у.

километара а широк од 1200—7600 метара и изводи нас у Архипелаг или Јејејско море, или, како га Турци зову, Ак-Дениз, т. ј. Бијело море. Ово је такође једна величанствена морска ријека, дубока као и прва, а брзи ток носи њом воду са сјевера на југ, који се ток још више убрзава љети утицајем сјеверних вјетрова, а зими у неколико успорава утицајем јужних вјетрова.

Улазак у Дарданеле са јужне стране бране тврђаве са европског и азијског бријега, а 16 километара од тога уласка налазе се старе Дарданеле, од којих је и мореуз своје име добио, а оне опет — од старе Дарданије. Ове тврђаве саграђене су на најужем мјесту читавог мореуза, гдје су некад били два стара града: Абидос на азијској обали и Сестос — према њему — на европској, који су чувени како по љубавном роману између Хере и Леандра, тако и по томе, што је персијски цар Ксеркс саградио био мост од лађа између та два града и преко њега превео своју силну војску, коју је противу Грчке водио.

Ови два мореуза чине јединствени морски пут, који води из Средиземнога, односно из Јејејскога, у Црно море и обратно. Тијем је управо условљен цио њихов огромни политички значај. Оне државе, које дотичу брегове Црнога мора могу извести отуда своју трговачку и ратну флоту само под условом, ако имају право проласка кроз Босфор и Дарданеле. Такође и друге државе могу увести своју трговачку и ратну флоту у Црно море, једино ако горепоменуто право имају. Према овоме судбина Црнога мора и његове обале потпуно зависи од ова два мореуза.

Због овога државе, чији се интереси директно или индиректно везани са Црним морем и сусједним њему земљама, обратиле су одавно пажњу на Босфор и Дарданеле и због тога питања одавно је бивало много оштрих међународних неспоразума и сукоба.

Правила међународна, која данас важе за Босфор и Дарданеле, израђена су дугом и упорном бор-

бом. Она се састоје од неколико током времена донесених аката, који могу бити разумљиви само ако се објасни њихово историјско поријекло.

Питање о Босфору и Дарданелима, онакво какво је данас, почело се је формирати у XVIII вијеку од оно доба, од кад се је Русија појавила на бреговима Црнога мора. До тога времена Турској не само што су припадали ови мореузи, него јој је припадало и читаво Црно море, те је од ње у потпуности зависило, хоће ли или неће пропуштати туђе бродове кроз Босфор и Дарданеле.

Још у XVI в., кад је Турска почела склапати прве тратате са западним државама, дала им је право, да могу њихове трговачке лађе пролазити кроз Дарданеле и Цариград. У XVII. в. она је некима од њих (Енглеској и Холандији) допустила, да могу шиљати своје трговачке лађе кроз Дарданеле и Босфор у црноморска пристаништа, а то су право мало по мало, на основу чланка о највишем повлашћењу добиле и друге државе; — ратним бродовима био је безусловно забрањен улазак у мореузе. Русија је први пут добила један дио црноморске обале 1774. год. по Кучук-Кајнарџијскоме миру, а заједно с тијем добила је и право да може имати флоту на Црномом мору; као непосредан резултат тога било је то, што је из основа промијењено питање о мореузима. Прије свега за Русију је постала чисто државна потреба, да својој црноморској трговачкој флоти осигура право пролаза кроз мореузе; у исто доба за њу је настало и друго општије и сложеније питање о томе, што би управо за њу згодније било, т. ј. да ли би за њу згодније било, да мореузи остану у турским рукама, или треба тежити, ради очувања услова Кучук-Кајнарџијскога мира, да сама заузме Босфор и Дарданеле. Ако се пође са прве тачке гледишта, онда како да се регулише право проласка ратнијех бродова кроз мореузе: да ли да остане тај пролазак као и до тада апсолутно забрањен или иначе, и т. д. и т. д. Чланом 11. Кучук-Кајнарџијског уговора осигурано је било Русији, подједнако са

другим државама, само право, да њени трговачки бродови могу пролазити слободно кроз мореузе. Сва пак остала сложенија питања предата су била у на- шљедство идућему вијеку.

На тај начин питање о мореузима, од закључка Кучук-Кајнарџијскога уговора, добило је за Русију првостепени значај. То питање могло би се ријешити на овај начин: прије свега, кад би Русија заузела мореузе и уништила Турску власт на њима; у том случају Русија би сама била чуварка своје црно- морске обале и својих интереса на томе мору. Друго, могли би се у принципу и оставити мореузи под турском влашћу, али да се даду Русији на њима привилегије, којима се друге државе не користе. Треће, најпослије, Турска би могла свијема државама даровати подједнака права на мореузима. — Сваки од ова три начина ријешења руско-турског историј- ског спора око тијех мореуза неизбежно би изазвао читав низ ширих међународних спорова и питања. Кад би се уништила турска власт над мореузима, то би се равнало уништењу Турске, као европске државе, јер би губитак тијех мореуза, силом окол- ности, приморао Турке, да иду у Азију; тијем самим сваки покушај Русије да добије те мореузе непо- средно задире у све интересе, који су везани са оп- станком Турске, а тијех интереса било је увијек много. Даље, ти мореузи представљају за југ Русије Ахи- лову пету, јер благодарећи њима, увијек је лако на- пасти с мора тај дио руске територије, а њихово затварање значи фактичку блокаду читавог црномор- ског бријега. Због овога, привилегисани положај Ру- сије у мореузима, који би јој омогућио да се кори- сти њима за своје сврхе, био би неугодан за све могуће противнике Русије. Само, дакле, у оквиру трећег начина ријешења овога питања, ублажава се оштрина разнородних интереса, који се у томе су- кобљавају.

Велика комплицираност питања о Босфору и Дарданелима изашла је на површину крајем XVIII и почетком XIX в., кад је Русија први пут покушала,

да осигура своје интересе у мореузима. Раздиоба Турске, о којој је сањала Екатарина, није се остварила.

Потребито је, дакле, било, да се на један или други начин скромније ријеши питање о изласку руске ратне флоте из Црног мора, а у исто доба да турска власт над мореузима остане недирнута.

Користећи се читавим низом европских ратова, које је изазвала била француска револуција и који су крајем XVIII в. захватили и Турску, руска влада предложила је Турској 1799 г., да закључе против Француске савез за одбрану и напад; тај савез био је Турској веома потребит, нарочито због експедиције, коју су Французи предузели били у Мисиру, а као награду за помоћ, коју је Русија нудила Турској, Павле I. тражио је, да Турска даде Русији право, да може кроз мореузе проводити своју црноморску флоту. Уговором који је био у томе смислу закључен 1799. год. нарушена је први пут она традиционална забрана проласка ратних бродова кроз мореузе, јер је Турска дала то право Русији. У даном случају овај уговор био је повољан за Русију, али се је њим стварао опасан преседан због тога, што су и друге државе могле нарушавати ону традиционалну забрану и пролазити у Црно море, куда раније нијесу могле пролазити. Овај уговор био би особито повољан за Русију, кад би се Турска обавезала била, да очува стару забрану за бродове свих осталих држава. Наскоро послвије овога, 1805. год., Турској је опет потребита била руска помоћ, и користећи се тијем, Русија је закључила с њом савез за одбрану, а у тајним чланцима тог уговора Турска је допуштала, да Русија у случају рата може кроз мореузе проводити своју ратну флоту, а да се свијем осталијем државама забрањује пролазак кроз њих у Црно море. Ово је био најповољнији уговор, што га је Русија икад уговарала на рачун поменутијех мореуза. Врата у Црно море затварана су и отворана по њеној вољи. Али та привилегија није дуго трајала: већ 1806. год. Турска и Русија ступиле

су у рат и уговор од 1805. год. престао је важити. — Баш непосредно у вези с периодом Наполеонових ратова стоји и прво мијешање јевропских држава у ријешење овога питања о мореузима. Године 1806. за вријеме оштре борбе између Енглеске и Француске око утицаја у Цариграду, прва од ове двије државе увела је своју флоту у Мраморно море. Кад су настали мирни односи између Турске и Енглеске, Турска се је постарала да примора Енглеску, да се у будуће одрече продирања у Дарданеле. Енглеска је на то пристала, али с тијем, да Турска затвори улазак у мореузе свијема државама без изузетка. У уговору, који је између ове двије државе закључен 1809. године, речено је између осталог: „Пошто је у сва времена забрањен био ратним бродовима улазак у Цариградски канал, т. ј. у Дарданелски мореуз и мореуз Црног мора, и пошто се и унапријед то вјековно правило мора чувати за вријеме мира према свима државама, то британски двор обећаје, да ће се и он такође покорити томе правилу“.

У овоме уговору „вјековно правило“ Турске први пут се претвара у дио јевропског уговорног права и у њему је први пут нашло израза оно између три начина ријешења питања о мореузима, у коме је проведен принцип равноправности између држава. Али ни уговор 1805. год., који се тичао само случаја рата Турске и Русије са Француском, ни уговор од 1809. г., који је везивао само двије државе, а не и остале, нијесу имали ни у колико рјешавајућег значаја за питање о положају мореуза, него су само у неколико показивали начин, како се може то питање у будуће рјешавати.

Покушаји Александра I. да спреми поново раздиобу Турске и да приликом те раздиобе добије мореузе (за вријеме преговора са Наполеоном после Тилзитскога мира) такође су мало успјели, као и покушаји, које је у томе правцу, чинила и Екатарина. За вријеме цара Николе I. источно питање било је истакнуто на прво мјесто и цар се је поново повра-

тио к традицијама уговора од 1805. год. Користећи се тешким положајем Турске, који је био проузрокован успјесима Мехмеда Алије против Султана, он је добио од Турске, те је потписала Ункар-Искелески уговор, по којему је Русија по други пут заузела привилегисани положај у мореузима. Тај уговор био је закључен 1833. год. и као год онај од 1805. год. садржавао је услове узајамне одбране Русије и Турске; поред тога, једним нарочитим додатим чланком, Турска се је ослобођавала од тога, да Русији мора давати какву год материјалну помоћ, али се је зато обвезивала, да ће на захтјев Русије „затворити Дарнеле, т. ј. да неће допустити улазак у тај мореуз чијем било ратном броду, па ма под каквим изговором.“ Нарочитих пак одредаба о томе, да Русија има право користити се мореузима за своје војничке сврхе, овај уговор није садржавао, али се је то разумијевало само по себи и истицало из његова општега смисла. Он је био закључен на 8 година.

Кад је у Европи постао познат садржај Ункар-Искелеског уговора, био је протумачен тако, као да је Русија утврдила свој протекторат над Турском; за такво тумачење давала је повода не само та околност, што је Русија узимала у заштиту султанове владавине, него још и то што су мореузи постали објект за искључиво користовање Русије. По себи се разумије, да је тијем уговором била нарушена политичка равнотежа на турском истоку, и да су ондашње велике силе одмах иза тога прегле, да ту равнотежу успоставе. Довољно је било, да се покаже случај, у коме би Русија приступила к остварењу обавеза, које је по томе уговору примила на себе, па да се Европа одмах у то умијеша. Године 1839. Мехмед Алија поново је дигао оружје против Турске, и то са великим успјехом. Прије него је цар Никола могао и предузети ма какве војничке операције у име одбране Турске, друге државе, а нарочито Енглеска, Француска и Аустрија, изашле су с предлогом, да заједнички нађу начин „за умирење истока“. Русија није могла да се томе противи и морала је пристати, да се искрсле потешкоће уреде

и уклоне међународним путем. Пристанак Русије да прими учешће у лондонским конференцијама о турским пословима, раван је био отказу од Ункар-Искелеског уговора, а ушљед тога и од привилегија у мореузима. Да би себе за то чим год наградила, Русија је предложила, да се међународним путем установи бар правило о недоступности мореуза за свакога, јер јој се чинило, да је то потребито ради одбране црноморске обале. Разумије се, она се је при томе морала одрећи од права да проводи своје ратне бродове кроз Босфор, које је право била добила по уговору од 1833. год. Тако се је питање о мореузима морало ријешити у смислу енглеско-турског уговора од 1809. године. Члан први новог уговора, који су потписале: Аустрија, Француска, Велика Британија, Прусија, Русија и Турска у Лондону 1841. год., одређивао је, да се султан обвезује, да чува „вјековно правило“ о недоступности мореуза у мирно доба за ратне бродове свијех нација, а велике државе обвезивале су се, да ће са своје стране уважавати ту султанову намјеру.

У опште, оно ријешење питања о мореузима, које је донесено лондонским уговором од 1841. год. остало је у сили и до данас. И ако такво ријешење није било баш повољно за Русију, опет она није до данас успјела, да себи поврати онај привилегијасани положај у мореузима, који је створен био трактатима од 1805. и 1833. год. Формално пак, уговор од 1841. године био је подвргнут ревизији и замијењен новим актом, у коме је дословно поновљен био лондонски уговор са једном доста битном допуном. — Као што је познато, положај Црнога мора измијенио се је послије Кримскога рата: оно је било неутрализирано и никакав ратни брод није могао пловити по њему; та околност изазвала је сама по себи потребу, да се промијени лондонска конвенција од 1841. године; принцип пак недоступности мореуза потпуно је одговарао овоме новоме положају. Али један чланак париског уговора, којим је Кримски рат окончан, изазивао је

потребу те ревизије: ријешено је било, да се у дунавском ушћу држе стационари, а ради њих је потребито било, да се мореузи отворе. Због тога је конвенција од 1841. год. била замијењена новом, која је била приложена као додатак Парискоме уговору од 1856. год. Ево како је гласио текст те конвенције:

„Члан 1. Његово Величанство Султан изјављује с једне стране, да има тврду намјеру, да и у будуће у цјелини очува принцип, којим је утврђено било вјековно правило његове империје, и по сили којег је увијек забрањен био улазак у мореузе, Дарданеле и Босфор, ратним бродовима странијех држава, и да, док Порта буде у миру, Његово Величанство неће пропустити никакав ратни брод у поменуте мореузе. С друге стране, Њихова Величанства Император Француски, Император Аустријски, Краљица Уједињених Држава Велике Британије и Ирске, Краљ Пруски, Император Руски и Краљ Сардински, обвезују се, да ће уважавати то Султаново ријешење, и да ће поступати сагласно више реченом принципу“.

„Члан 2. Султан задржава себи, као и прије тога, право да може давати фермане за пролазак лакијех бродова под војничком заставом, који се налазе, по обичају, на расположењу мисија пријатељских држава“.

„Члан 3. Тај исти изузетак односи се и на лаке бродове под војничком заставом, које свака од уговарајућијех држава има право да држи у ушћима Дунава ради сигурности тачног извршења правила пловидбе по тој ријечи, али број тијех бродова не може бити виши од два за сваку државу“.

Кад је на лондонској конференцији од 1871. г. ријешено било, да се одбаце она ограничења, која су проистицала из факта неутрализације Црнога мора, питање о мореузима дошло је опет на ред. Неутрализација Црнога мора, по мишљењу писаца парискога уговора, морала је служити као средство за одбрану Турске од њенога сјевернога сусједа; са поништењем те одредбе Турска би се поново,

по мишљењу већине великијех држава, нашла отворена и без одбране. Због овога је ријешено било, да се у конвенцију о мореузима унесе допуна, која би могла у неколико замијенити овај отказ од неутрализације Црнога мора. Ова допуна предложена је била у оваквом облику: принцип недоступности мореуза остаје неприкосновен, али Турска може, као изузетак, а ради своје одбране, допустити улазак у мореузе ратнијем бродовима пријатељскијех „не прибрежнијех“ држава, т. ј. говорећи конкретно, не Русији. Ово ријешење није било примљено у овом облику; противу привилегисаног положаја западнијех држава у мореузима устала је Турска, налазећи у томе ограничење својих суверених права и не желећи узаконјавати норму, која би била непријатељска према Русији. Морао се је промијенити овај приједлог, те је у лондонску конвенцију од 1871. године унесен овај чланак: „принцип недоступности Дарданела и Босфора, у облику, у којем је установљен нарочитом конвенцијом од 1856. године остаје и даље, с правом Његовог Императорског Величанства Султана, да их може у мирно вријеме отварати ратним бродовима пријатељскијех и савезнијех држава, ако би Висока Порта нашла то за потребито ради осигурања извршења одредаба париског уговора од 30. марта 1856. године“. — Позивање на „одредбе париског уговора“ објашњава у неколико тај, на први поглед, мало разумљиви текст и даје му карактер непријатељства према Русији. Државе, које су учествовале у лондонској конференцији, сматрале су се и даље као заклете заштитнице Турске од могућијех покушаја од стране Русије, те су осигуравале себи могућност, да благовремено могу мобилизирати своју снагу око Цариграда. Али ова потпуно јасна мисао била је обучена у форму, која је рушила принцип недоступности мореуза. Дотадашња безусловна обавеза, да се свак томе принципу има покоравати, претварала се у условну и право нарушења тога принципа зависило је просто од случаја и од султанове воље.

Да су неке државе, а нарочито Енглеска, држале као повољну за себе одредбу о мореузима, коју је донио лондонски уговор 1871. г., са приведенем више допуном к уговору од 1856. г., свједоче нам нам протоколи сједница Берлинског конгреса. У сједници овога конгреса од 11. јула 1878. г. енглески представник Лорд Солсбери дао је изјаву, која је у неколико проширивала смисао члана 2. од 1871. г.: „Узев у обзир, да Берлински уговор битно мијења један дио одредаба, које су санкционисане париским трактатом од 1856. г., те да тумачење члана 2. Лондонског трактата, који зависи од трактата париског, може на тај начин постати предмет спора, ја у име Енглеске изјављујем, да се обавезе њеног Британског Величанства односно недоступности мореуза ограничавају обавезом према Султану, да ће се по томе питању уважити слободна ријешења Његовог Величанства, која буду сагласна са постојећим уговорима“. На идућој сједници од 12. јула Шувалов је у име Русије дао противну изјаву, која гласи: „пуномоћници Русије, не дајући себи јасног рачуна о смислу предлога другог пуномоћника Велике Британије односно затварања мореуза, ограничавају се са своје стране молбом, да се унесе у протокол примједба, да је по њиховом мишљењу, принцип недоступности мореуза, принцип европски, и да су закључени по томе предмету споразуми од 1841., 1856. и 1871. године, потврђени сада Берлинским уговором, обавезни за све државе, сагласно духу и прописима постојећих уговора, не само по односу према Султану, но такође и по односу према свијем државама, које су потписале те уговоре“. — Кад би оцјењивали приведенe енглеске и руске изјаве с тачке гледишта уговорних одредаба, онда ни прва ни друга од тих изјава не би могла бити призната као потпуно задовољавајућа. У енглеској изјави нема признања, да све државе, које су потписале лондонску конвенцију од 1871. године, имају подједнако право, да оцјењују границе „слободних ријешења“ султанових, односно отварања мореуза, ради очувања разних уговорних одредаба,

и да се према томе не може рећи, да се цио циклус обавеза, које истичу из уговора од 1956. и 1871. године исцрпљује обавезом сваке поједине државе за себе према султану; у руској пак изјави, потпуно је игнориран онај дио уговора од 1871. године, који допуњава раније европске споразуме. — Ове несугласице поучне су због тога, што поред неповјерења једне државе, према другој, показују њихову тежњу, да свака искористи за себе члан 2. лондонског уговора, а већ раније опажени недостаци тога чланка дају за то врло згодно земљиште.

И ако су Берлинским уговором оснажени уговори од 1856. и 1871. год. опет се тијем не исцрпљује све оно, што чини данас пуноважним међународно право односно Босфора и Дарданела. Ако сумирамо сва та правила, којима се данас одређује положај назватих мореуза, онда би се тај положај могао карактерисати овако: Босфор и Дарданели чине дио Турске територије; пловљење по њима допуштено је безусловно трговачким бродовима свијех народности; Русија пак, која је то право добила још 1774. год. за утврђење истог, може се данас позвати осим на члан 3. лондонског уговора од 1871. год. којим је оно потврђено, још и на пуноважну њену трговачку конвенцију са Турском од 1862. године, по којој њени трговачки бродови могу без сметње пролазити кроз мореузе, а осим тога, та јој конвенција даје и искључиву привилегију, којом се друге државе не користе, а то је право слободног транзита оружја и других војничких потреба на трговачким бродовима кроз мореузе.

За ратне бродове мореузи су у принципу затворени, све док се Турска налази у миру; кад пак она ратује, враћа јој се потпуна слобода поступања у томе погледу. У мирно вријеме принцип недоступности Босфора и Дарданела за ратне бродове може имати само овај изузетак: ратни бродови могу ући у мореузе само ако у исто доба постоји допуштење од султана и ако постоји каква опасност за нарушење одредаба о Турској, предвиђених постојећим

уговорима. Недоступност мореуза обавезна је за све државе. Та обвеза, како изгледа, има карактер колективни, т.ј. свака је држава обавезна према свијема осталијема. Ипак постоји у томе погледу различито мишљење и то је врло важно: Енглеска је 1878. год. категорички одрицала ту колективност, а Русија је тако исто категорички заштићавала; оцјена једног и другог мишљења учињена је раније.

Положај названијех мореуза од особитог је интереса за Русију и уговорна правила, која су се историјски сложила о њима, често су у Русији подвргавана критици. Још за вријеме Кримског рата Горчаков је предлагао на бечкој конференцији од 1855. год., да се мореузи отворе за војничке бродове свијех нација. За вријеме потоњег руско-турског рата руска влада поново је помишљала на промјену постојећих правила о мореузима и приморала је Турску те се је једренским прелиминарним условима обавезала, да ће у будућем уговору мира осигурати специјалне руске интересе у Босфору и Дарданелима, али се је та обвеза свршила ничим. Најпослије, ту недавно, за вријеме руско-јапанског рата, у руској штампи подигнута је била русилна агитација за то, да се заједно са ескадром адмирала Рождественског пошаље на Далеки Исток и црноморска флота, те се је уз то истицало, како је незгодно за Русију што су мореузи затворени и да је неопходно потребно промијенити постојеће уговорне услове. У осталом, било је и таквијех, који су давали своје мишљење у корист постојећег стања и, у колико се може знати, Русија тога пута није износила пред друге државе питање о праву, да проведе своју флоту кроз мореузе.

У осталом тешко је тачно утврдити, које би од два ријешења питања о Босфору и Дарданелима, равноправно за све државе, било погодније за Русију, т.ј. или да буду подједнако за све државе затворени или отворени. Ако би признали принцип да буду подједнако за све отворени, онда би Русија требала да има на Црном мору тако јаку убојну флоту, која

би кадра била у случају рата не само бранити улазак туђијем бродовима у Црно море него и штитити сву црноморску обалу, а у случају потребе и изаћи изван те линије. Узевши ово у обзир многи мисле, да су постојећа правила, која су створена уговорима од 1841. 1856. 1871. и 1877. за сад погоднија за Русију. Било би само корисно, да се уклони из данас постојећег права чл. 2. Лондонског уговора, којим се допуштају доста самовољни изузеци из правила о затварању мореуза; тај чланак није ништа друго до остатак већ данас несталог супарништва између Русије и Енглеске на Ближем Истоку, који би могао и у будуће послужити као извор за неспоразуме.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

Да ли је надлежан Суд или Министар да учини претходно исљеђење у убиству, које изврши чиновник или други јавни службеник, приликом вршења службене дужности, и да ли зависи од воље Министрове, да га послје свршеног претходног исљеђења преда Суду или не?^{*}

Д^r ЈОСИП ШИЛОВИЋ

[ЗАГРЕБ]

Да узмогнемо на ово питање одговорити, ваља нам прије свега видјети, што у том погледу нормирају позитивни црногорски закони.

Премда је г. *Л. Гојнић* у својој расправи цитирао односне параграфе црногорских закона, потребно је, да их и ја наведем, јер ћу тако моћи јасније казати читаоцима своје мисли у овом предмету.

§ 7. Кривичног поступка гласи:

„Злочине и преступе чиновника у званичној дужности исљеђиваће суд на тужбу државног правобраниоца или за то одређеног лица од стране дотичног министра“.

§ 30. — „Приватном тужитељу одговара државни тужитељ или од надлежног министра одређени тужитељ, који ће на основу административног учињеног исљеђења подносити тужбу суду противу чиновника за злочине или преступе, које су ови у званичној дужности учинили.“

§ 157. — „Начин, како ће се исљеђивати злочини и преступи учињени у званичној дужности, и како ће се и од кога такви званичници давати под

* Желећи чланком г. *Л. Гојнића* нагласити једино научност и важност самога питања, уредништво је по овом случају затражило и мјеродавна мишљења од професора крив. права: г. д-ра *Јосипа Шиловића* на универзитету у Загребу и г. д-ра *Боже Марковића* на универзитету у Београду. Овом приликом уредништво не пропушта дужност, да се поменутој одличној господи захвали на њиховом и срдачном одзиву. Пр. Ур.

суд, прописан је у закону о чиновницима, а дјелимично казано је и у § 30. овог закона“.

Нема сумње, да законодавац овим одредбама каже, да је закон о чиновницима мјеродаван, кад ваља ријешити питање, ко ће и како ће ислеђивати злочине и преступе, учињене у званичној дужности.

Пошто кривични поступак не нормира обим злочина и престапа учињених у званичној дужности, одлучне су за то одредбе кривичног закона.

Кривични закон набраја такве злочине и преступе таксативно у глави XI., чија маргинална рубрика гласи: О злочинима и преступима чиновника у званичној дужности и злочинима и преступима других вршилаца јавних дужности.“

Упозорујем читаоца на чињеницу, да кривични поступак у цитираним параграфима употребљава исте ријечи, које и кривични закон у маргиналној рубрици, а то су ријечи: „у званичној дужности“.

Пошто је кривични поступак каснији закон од кривичнога закона, хтио је он према правилима легислаторне технике тиме казати и казао је, да је кривични закон мјеродаван о томе, што се има разумјевати под ријечима: „злочини и преступи чиновника и службеника у званичној дужности“.

А да су то само они, који су наведени у глави XI. кривичнога закона — у којој нема ни говора о убиству — слиједи још и из § 131. кривичног закона, који се налази баш у глави XI., и гласи: „У свим другим случајевима кад чиновник приликом извршавања дужности учини кривична дјела, која у ову главу не спадају, а за која овај законик особене казне прописује, судови ће на те казне и чиновника осуђивати, при чему ће му званичност за отежавану околност служити“.

Говорећи дакле о злочинима и преступима чиновника, што но их почини у служби, а не налазе се у глави XI., кривични закон не употребљава више ријечи „у званичној дужности“, већ „приликом извршавања дужности“. Тиме недвоумно хоће закон да каже, да се овдје ради о делектима, које може

починити и други, па кад их почини чиновник приликом извршавања дужности, онда је он теже кажњив од других лица.

Ја мислим, да сам доказао, да је по кривичном поступку за исљеђивање мјеродаван закон о чиновницима само гледе оних уредовних деликата чиновника, који су наведени у XI. глави кривич. закона.

Кад би закон о чиновницима и противно одређивао, биле би те његове одредбе стављане изван снаге установом кривичног поступка, који је каснији закон, а гледе кривичнога исљеђивања и специјалан, према начелима: *lex posterior derogat priori* и *lex specialis derogat generali*.

Али закон о чиновницима не нормира ништа противно.

Чл. 34. закона о чиновницима (цитирам га, како ми је приватно саопштен, јер службеног издања нијесам могао добити) гласи:

„Прије него се чиновник по пређашњем наређењу под суд да, надлежни ће министар наредити преко министра правде, да се учињено дјело извиди по једном комесару, који не може бити нижега ранга, но што га има онај над ким се чини исљеђење. Овај ће комесар водити формално исљеђење као и код суда, заклињаће и саслушаваће свједоке и друга лица, која се по закону могу и требају заклињати и његови испити имаће онакву важност као да су код суда учињени. Учињено извиђење поднијеће се дотичном надлежном министру, па ће овај или сам приједмет ријешити, ако по закону спада у његову надлежност, или ће начинити тужбу па је с дотичнијем актима поднијети министру правде, да је овај пошље дисциплинарном суду на ријешење.“

Закон о чиновницима у чл. 34. не садржи одредбе о том, која кажњива дјела чиновника у служби потпадају под надлежност судске, а која под надлежност управне власти, већ садржи само норму, како ће поступати по министру именовани комесар, а како министар у оном случају, када ствар спада под њихову надлежност.

Није по мом мишљењу основана тврдња г. *Л. Гојнића*, да се горња наређења тичу само чиновника, а не других лица, која врше какву јавну службу.

Истина је, да §§ 7., 30. и 157. кривичног поступка говоре само о чиновницима. Али ову ријеч „чиновници“ ваља овдје тумачити екстензивно, јер је законодавац употребљава само, да се краће изрази, пошто је о том, ко и за која кажњива дјела потпада под ислеђење административних власти, мјеродавна глава XI. кривичнога закона, чија маргинална рубрика говори и „о злочинима и преступима других вршилаца јавних дужности“, чиме ове потоње потпуно успоређује „злочинима и преступима чиновника у званичној дужности.“

Право има г. *Л. Гојнић* кад тврди, да не одвиси од воље министрове, хоће ли предати суду чиновника, за којег је административним ислеђењем доказано, да је починио злочин или преступ у званичној дужности, јер се томе противи § 30. кривичног поступка, који препушта његовом расуђивању само то, да ли је административно ислеђење изнијело на видјело супстрат за тужбу или није. Ако јест, огријешио би се министар о своју званичну дужност, кад не би тужбу поднио.

Мислим, да ми је успјело доказати на основу позитивних прописа ово: Суд је надлежан за претходно ислеђење у убиству, које изврши чиновник или други јавни службеник приликом вршења какве службене дужности; за претходно ислеђење надлежан је министар само у случајевима злочина и преступа, које чиновник или други јавни службеник учини у званичној дужности, а који су побројани у глави XI. кривичног закона; у овом потоњем случају има министар на основу резултата административног ислеђења просудити, хоће ли поднијети суду тужбу или не.

Д-р БОЖА МАРКОВИЋ

[БЕОГРАД]

Прочитао сам чланак г. Гојнића и налазим, да је његово мишљење једино тачно и на закону основано.

О томе се питању не може много да пише, јер је г. Гојнић у главноме исцрпио разлоге, са којих се §§ 7., 30. и 157. кривичног поступка не могу применити у истрази код убиства, које учини чиновник вршећи службу. Ово не може бити с тога, што се ови §§ односе и важе за кривична дела извршена у службеној дужности, међу која дела убиство никако не долази.

Дефиниција, коју поставља *Лист* и други писци о томе, што је кривично дело у службеној дужности у свему је тачна. И каогод што су кривична дела у службеној дужности по немачком кривичном закону само она дела, која предвиђа глава 28. законика под насловом: *Verbrechen und Vergehen im Amte*, исто су тако по нашем и вашем кривичном закону то само она дела, која предвиђа глава XI. скоро са истим насловом и садржином. Дела, која предвиђа глава XI. одговарају потпуно и дефиницији науке о кривичном делу у службеној дужности.

Ван спора је и несумњиво је јасно, да се §§ 7., 30. и 157. кривичног поступка односе само на главу XI. казненог закона. Кад казнени закон ни у једном наређењу не вели, шта је кривично дело у службеној дужности, т.ј. не даје његову дефиницију, већ у једној својој глави набраја „злочине и преступе чиновника у званичној дужности“, и кад кривични поступак у §§ 7., 30. и 157. говори о ислеђењу „злочина и преступа чиновника у званичној дужности“, дакле, кад се кривични поступак у овим наређењима служи истим изразима, који се налазе и у наслову главе XI. казненог закона — онда је несумњиво, да се наређења кривичног поступка односе само на главу XI. казненог закона.

Свако друго тумачење било би произвољно и опасно.

Љ. БАКИЋ

Законодавство у Црној Гори

Црна Гора била је веома сиромашна у писаном законодавству све до најновијег времена. Томе су сметале домаће прилике и спољни насртаји непријатеља, особито Турака.

Са престанком владавине Црнојевића, Црном Гором су управљали најприје владике из разних црногорских племена, а доцније из династије Петровића — Његуша све до Књаза Данила I. Петровића 1851. године, који одвоји свјетовну од духовне власти тим што прими титулу Књаза а не хтједе се владичити.

За све вријеме до Књаза Данила биле су у земљи већином такве прилике, да није било ни могуће мислити о писаном законодавству. И, ако су владике формално имале и свјетовну врховну власт у својим рукама, ипак се може рећи, да су они били нека врста главног примиритељног судије међу често пута крвно завађеним племенима и братствима, те није ни било јачег облика државног уређења.

Правна свијест у народу постојала је и развијала се, па се и доста јако испољава у правним обичајима, по којима су народни главари дијелили правду.

Прије Књаза Данила има један споменик писаног законодавства. Владика Петар I., у друштву с народним главарима, издао је неколико правила 1798. год. под именом „*Законик Петра I.*“

Садржина овога Закона чисти је израз ондашњих прилика. Како није било чврстог државног јединства, владао је неред у земљи. Завађена племена и братства често су долазила у сукобе. Крађе су биле јако учестале, а отмице жена и друга насиља

било је обична ствар. Код оваког стања ствари није друго преостало до то, да се предузму строге мјере противу тога. С тога су прописи овога Закона строги и поглавито се тичу кривичних ствари. По приватном праву има свега помена у неколико правила. За издајство по овоме Законику не казни се само кривац већ и његов дом — колективна одговорност —, казна је проклетство и поред смртне казне кривцу, досуђује се истребљење његовог дома. Ко учини убиство с предомишљајем казни се смрћу, а ако побјегне на страну, конфискује му се имовина, — иста казна постиже и његова јатака. За ударац кога ногом или камишем (чибуком) ударени има право убити нападача.¹ За отмицу женске казна је прогонство и конфискација имања. Лупежа нађеног у крађи може убити *свако*, а за крађу по други пут, суд крадљивца осуђује на смрт. Двобој се забрањује. Осим овога, закон прописује: поступак за судије при суђењу и за мито судија одређује строгу казну; предвиђа накнаду штете у имовинским стварима, начин продаје непокретности у вези с правом прече купње. За неуредност вршења свештеничке дужности прописане су строге казне за свештенике.

Први пут се наређује купљење порезе од народа овим законом. Пореза је мала, годишње по 60 пара од куће. Па ипак се није успјело и поред све њене незнатности да се и паре покупи за вријеме живота Владике Петра I. То се успјело силом оружја за владавине Петра II.

Овај је закон остао мртво слово на хартији. Покушао је Владика Петар I. с главарима да га поново прикаже народу године 1803. и тада су сви опет положили заклетву на њега.² У ствари се његови прописи формално нијесу ни даље респектовали и ако се при суђењу и доцније могло чути, да се за понеку ствар позову главари и народ на његове прописе.

Тек доласком Књаза Данила на управу земље

¹ И данас се у народу сматра ударац чибуком за једну од најтежих увреда за удареног, особито за војника.

² в. Законик Владике црногорскога Петра I — Светог, — Ст. Петровић — Његош.

и одвајањем свјетске од духовне власти, пошло се корак напријед. Црна Гора добива јасније обиљежје државе, апсолутне монархије. Племенске и браственичке размирице угушују се и настаје ред у земљи. Истина, и за вријеме његове владавине нијесу престали напади Турака, али кад ових није било обраћала се је пажња унутрашњем државном уређењу. Он увиђа да земљи требају писани закони с тога је скупио главаре од све Црне Горе и Брдâ и с њима у договору издао године 1855. закон под именом „*Законик Данила I.*“

Основица овог закона је у ствари поменути законик Петра I. Али су опширније у њему изложене како врсте кривица и казна, тако и приватно право, особито насљедно и породично са карактеристичним одликама, које су одговарале ондашњем поимању народа о тим односима. У уводу његовом, који представља указ о постанку његову, вели се: да Црногорци и Брђани заслужују и домаћу слободу, пошто су спољну добили својим јунаштвом; да ће им бити загарантован живот, част и имање; да не може имати никаква земља унажења ни од кога, ако нема законе пред којима су сви грађани једнаки; да је до тада правда и судбина грађана била само у устима владара, те Књаз жели, да се од тада укине свачија самовоља при суђењу а да се примјењује закон.

Првих неколико чланова прокламују чисто уставна начела: једнакост пред законом, слобода кретања грађанима, заштита живота, части и имања грађанину. У кратким потезима одређује прерогативе владаоачеве, као право помиловања и т. д., а за увреду владоца прописује смртну казну. Заштићује и слободу вјероисповијести. За издајника се прописује смртна казна стријељањем из пушака. Над женом се уопште не изриче смртна казна стријељањем.¹ Онога који не пође на непријатеља, кад је општи поход, казни одузимањем оружја и припасивањем

¹ По поимању народа женска није достојна да се убија оружјем, којим се јунаци бију.

женске опрегаче.¹ За остала кривична дјела казна је скоро иста као и у Законику Петра I., а има још и ове особености: ко убије онога те замахне на њега да га удари, не одговора властима, као да је био у праведној нужној одбрани; двобој допушта, али без свједока; за паљевину куће казни смрћу кривца уз накнаду штете од паљевине; за непоштовање родитеља од стране дјете кажњава први пут новчано, други пут затвором, а трећи пут га може отац истјерати из куће; за онога те дође с каменом о врату да се суду жали на чију неправду прописује тјелесну казну — батине²; крадљивац се осуђује на смрт тек ако по трећи пут учини кривицу, а у опште је за крађе прописана тјелесна казна, батинама, чији се број одређује према врсти крадених предмета; за крађу цркве и ђебане кажњава се смрћу. Осим тога: препоручује добре односе држављанима са сусједним државама и неуредност те врсте казни; забрањује резање косе и гребљење лица за умрлим³; за нанесену клетву казни клеветника оном казном, којом би се казнио оклеветани да је његова кривица доказана. Опширнији су прописи о насљедном и брачном праву. За ванбрачни преступ казна је новчана, а ако исти учини ожењен човјек кажњава се уз новчану казну и са шест мјесеца затвора о хљебу и води. Онај што прикрије имање при порезивању губи оно што је прикрио.

У многоме погледу овај је закон одмакао од свог претходника, како својом опширношћу тако и својом вриједношћу и ако има у нечему и горих страна као установу тјелесне казне и још неке.

Мало је и он био боље судбине од оног закона Петра I., остао је и он скоро без примјене. У недо-

¹ Приписивање женске опрегаче сматрају Црногорци за једну од највећих срамота.

² Дешавало се је, да онај којему је што криво учињено, објеси камен о врат и иде старијој власти, нарочито Господару земље, те се жали, надајући се, да ће овим начином очигледније доказати неправду. Овакав случај десио се је и назад неку годину на Цетињу.

³ Сродници умрлог, да би и спољашњим знацима показали колико га жале, гребли су лице мушки и женски, а женске су стригле и косу. Сад је обоје забрањено.

статку закона о насљедном и породичном праву судови се у нечему и данас користе неким његовим прописима, као: да тетке по оцу наслеђују једну трећину заоставштине, а кћери двије трећине, кад послје умрлога не остане мушке дјеце, па у овом случају оружје не наслеђују женске, већ најближи сродници умрлог, ако овај није тестаментом оружје коме зајвештао; да удовица има право на „остојбину“¹ за све оне године колико је до преудаје била у кући свога умрлог мужа и то: ако су остала мушка дјеца има право да прими од имања мужевљева за сваку годину по два талијера, ако су остала женска дјеца за сваку годину по четири талијера, а ако није остало дјеце по 10 талијера на годину².

Опширније изнесосмо садржину поменуга два закона с тога, што су доста приближна слика ондашњих прилика и израз ондашњег правног схватања народног.

Доцнији закони, као што ћемо видјети, више су стварани по угледу законодавства на страни него на правно појимање народно. Од овога чини изузетак Оп. Им. Законик, основан на правним принципима а јако проткан народним обичајима.

По смрти Књаза Данила 1860. год. дошао је на пријесто Црне Горе данашње њен владар Краљ Никола I. Ни прва деценија Његове владавине није прошла без крвавих ратова са Турцима. Он је на бојним пољима постигао сјајне успјехе, особито у посљедњем рату од 1876—1879 год., те је знатно проширио границе Црне Горе. За ово вријеме, до свршетка посљедњег рата, и није могао окренути боље своју пажњу на писано законодавство, и ако је иначе владао примјеран ред у земљи. Правда се дијелила по народним обичајима. По свршетку рата завладао је мир с поља, те је могао вишу пажњу окренути на законодавство и уопште на државно уређење, чега су посљедице у прво вријеме, уређење

¹ „Остојбина“ је право удовичино да јој се даде односна накнада за све вријеме од удадбе до преудаје послје смрти мужевљева.

² Судском праксом сведена је ова сума на 5 талијера.

администрације и подизање саобраћајних средстава — путева — кроз државу, а у доцније поред тога и стварање писаног законодавства. Он је позвао чувеног правника д-р В. Богишића и ставио му у задатак да прибере грађу и изради грађански законик за Црну Гору. Д-р Богишић одазвао се позиву и радио је на овом повјереном му послу дуже времена, те је као резултат тога рада било објелодањење „*Оп. Им. Законика за књажевину Црну Гору*“, који је проглашен 25. марта а стао на снагу 1. јула 1888. године. Почетак, и ако закашњен, био је одличан.

О вриједности Оп. Им. Законика за науку и законодавство није нам потребно говорити. О њему се стручна критика довољно опширно и са великом похвалом изразила.

Преведен је на све важније европске језике и страни критичари, као француски, руски, њемачки и т. д. изјаснили су се, да би жељели, да при доношењу односних закона у њиховим земљама требало би имати при руци и овај закон. Сви, пак, стручни критичари у српској правној литератури веома се похвално изражавају о вриједности Оп. Им. Законика, па д-р Богишића називају, неки усљед овога дјела, поред иначе познатог његовог правног ауторитета, „Српским Ликургом“. Не мања заслуга и хвала приписује се и Владару који је умιο и хтио да учини избор у д-р Богишићу. С тога му неки стручњаци срањују дјело санкционисања и издавања овог закона са најсјајнијим побједама на бојним пољима. Иначе је познато, да је и Сам помагао правом аутору у сређивању и одабирању грађе при кодифицирању Оп. Им. Законика.

Штета је само што д-р Богишић није израдио потпун грађански законик. У Оп. Им. Законику нема прописа о насљедном и породичном праву, осим што се по неки његов пропис узгред додирује по којег односног питања.

Оп. Им. Закоником слабо се је користило за читаву деценију послѣ његовог ступања на снагу,

пошто су га слабо судови примјењивали усљед оскудице стручне — правне — спреме. Десети раздио другог дијела овога закона није стао на снагу кад и остали прописи његови према указу од 25. марта 1888. год. Пошто није доцније дошао засебан указ за овај раздио а у недостатку интабулационих, заставних, књига, то се судови и не могу обазирати на прописе поменутог раздјела.

У осталом послије једне деценије постанка Оп. Им. Законика, судови су почели примјењивати његове прописе. Од 1903. год. он се потпуно примјењује изузев поменутих прописа „о застави“, пошто се јављају у судовима стручно спремни људи, који су га могли и могу примјењивати. Као замјерка вриједности, односно корисности прописа Оп. Им. Законика, могло би се истаћи *право прече купње*. Овим правом у јаким је степену ограничено *слободно располагање влаштином*. У судској пракси врло су чести случајеви гдје близика: сродници, сељани и племеници, јако отежавају слободно и брзо располагање влаштином. Хоће се формална понуда свих оних који имају право прече купње и са тачним условима при понуди о купопродаји, како у погледу цијене, тако и рокова исплате и т. д. Од близике потребно је тачно изјашњење хоће ли вршити своје право прече купње. Усљед непознавања и правилног несхваћања прописа закона продавци често пута не испуне законске прописе, а често пута буду ометени и нејасним изјавама близике, те настају спорови којима се проузрокују знатне оштете заинтересованим и парнични трошкови. Овако строге формалности при отуђивању влаштине *нејокретних добара* ушле су у закон без сумње у сврху заштите братственичког и племенског интереса, а с тим донекле и опште економског интереса, да се колико је могуће одржи у цјелини братственичка и племенска имовна заједница и спријечи досељавање другоплеменика с правом у заједничке комуне.

Послије овога законодавног резултата пошло се даље.

Испрва су издаване разне законодавне наредбе по разним гранама државне управе, па и правосудној а доцније и поједини закони.

Најприје ћемо изложити даљи законодавни рад до почетка рада законодавног тијела, како то Устав од 1905. г. прописује, а за тим ћемо пропратити законодавни рад послје овог времена.¹

А. По судској струци:

1. *Закон о ванбрачној дјеци* од марта мјесеца 1894. г. И до овог закона постојали су неки писмени прописи од априла 1886. г. и од 1892. г., али нијесу одговарали потреби којој су намијењени.

Овим законом доста су слабо заштићена ванбрачна дјеца. Држава им притиче у помоћ до дванајесте године, која помоћ сразмјерно пада и напослетку се гаси по навршетку дванаесте године. Дома за ванбрачну дјецу нема.

Доказна средства за утврђивање патернитета ванбрачног дјетета сведена су на мали број: признање оптуженог, хватање на дјелу, и исправа према којој се јасно може видјети, да су за у закону одређено вријеме мушко и женско лице били у полном одношају. До овога закона владала је рђава пракса односно тога. Скоро је довољно било, да женска означи извјесну мушку особу да је имала с њом полни сношај, па је ова пресудом оглашавана за оца ванбрачног дјетету и сносила све терете, који су били знатни, како у материјалном тако и моралном погледу. То се јасно види из првог става чл. 8. ов. закона: „по сада се неће затрудњелој или незаконитој матери вјеровати на просту ријеч, да је отац онај кога она означује, ако се њезино казивање не потврди потпуним доказом“.

По овом закону породилци се даје на име порођајних трошкова перп. 38 из државне касе и кривично није одговорна, ако дијете прими к себи и његује га, иначе се може казнити до двије године

¹ Напоменути је, да је до Устава законодавну власт имао сам Владар уз припомоћ Државног Савјета, који је у своје чланове убрајао и министре. И наредбе Великог Суда имале су законску силу.

затвора, а дијете се предаје другој женској особи на његовање уз извјесну помоћ из државне касе. Ово бива у случају недоказаног патернитета, који се у осталом тешко и доказује с обзиром на врло ограничен број доказних средстава. А код доказаног патернитета, отац ванбрачног дјетета сноси све терете око издржавања његова. Закон је и сада на снази, осим прописа по кривицама које су предвиђене доцније кривичним законом на примјер чедоуморство и т. д.

На овом мјесту вриједно је напоменути, с обзиром на хронолошки ред издавања закона или законских наредаба, ради карактеристике и наредбу Мин. Правде од децембра мјесеца 1899. г., којом се наређује судовима да сваки судски акт мора бити потписан од надлежног судског чиновника. До тада се на судским пресудама и у опште на свима судским актима потписивало само надлештво, рецимо, „Окружни Суд“, „Велики Суд“ и т. д., што је било врло штетно по правосуђе, пошто није било лако констатовати личну одговорност за неисправност каквог судског акта.

2. *Закон о јавним продајама непокретности* од 10. нов. 1900. г. Допуњаван је и објашњаван доцнијим министарским наредбама. Његови прописи наређују испуњавање извјесних формалности, као оглашавањем продаје непокретности у новинама, одређивање рокова продаје и т. д. чега до тада није било, већ се кратким поступком вршио намир дугова од непокретности дужника. Њим је био јако отежан положај кредитора.

Престао је важити 1. јануара 1906. г., када је ступио на снагу закон о поступку судском у грађанским парницама.

3. *Закон о истражном затвору* од новембра мјесеца 1900. г. Ово је један одломак кривичног поступка. По њему се са оптуженим доста човјечно поступа. Истражни затвор може наредити само суд и мора оптуженом саопштити своје ријешење о истражном затвору, поткријепљено разлозима, у року од 24 сата. Истражни затвор не може трајати више од 6 мјесеци ни у најгорем случају.

Закон овај укинут је стајањем на снагу закона о кривич. поступку 1910 г.

Наредбе, издаване од старог Сената, Државног Савјета и Великог Суда непотребно је наводити, пошто су незнатне вриједности, а скоро су све изгубиле и ону снагу колику су имале стајањем на снагу Оп. Им. Законика и других специјалних закона. Има по нека таква наредба да се дјелимично и сад у судовима примјењује, а у недостатку односних закона, као н. пр. неке тачке о стечишном поступку из *наредбе Великог Суда од 12 децембра 1882. г. бр. 2205.* и т.д. Неке наредбе Министра Правде и сад имају силу закона, као наредба од 11. децембра 1896. г. о приставној служби у судовима и др.

За плодније законодавство значајна је 1902. г. Ове године учињене су знатне реформе по судској и административној струци.

Главно обиљежје ових рефорама састоји се у томе: учињена је подјела између судске и управне власти; извршена је административна подјела земље по којој су десет нахија замијењене са пет области.

Свака област има свој обласни суд и обласну управу. Област сачињавају најмање десет капетанија. Подјелом је учињена корист у државној администрацији, а доста штете самоме народу. Усљед слабих саобраћајних средстава, нарочито по брдским предјелима државе, и даљине главног обласног мјеста, народ је доста дангубио, те се излагао трошковима и напуштао своје домаће послове, долазећи по судским и управним својим потребама. Слаба страна ове подјеле увидјела се је на пракси. С тога је прошле године донесен нови закон о устројству судова, по коме се установљавају десет обласних судова мјесто пет по првом закону. О овом ће закону бити касније ријечи. Такође у овој години донесена је измјена у закону о административној подјели у томе, што се из Морачко-Васојевићске области издвојила за себе Васојевићска област са обласним мјестом на Андријевици.

(Наставиће се)

Др Н. ШКЕРОВИЋ

ЂУРО КРИЖАНИЋ

ЊЕГОВ РАД и ИДЕЈЕ

(наставак)

Полазна тачка је 1) задобити наклоност цареву и 2) што ближе ступити с њим у додир.

Крижанић се нада да ће то моћи учинити тим, ако напише словенску историју и преведе још неколико занимљивих књига, па све то пошље цару с обећањем, да ће превести и написати још много штошта. Ако тако успије приближити се цару и добити његову милост, он ће се старати на све начине да сачува ту наклоност, што ће постићи опет новим књигама, на преводу којих већ ради, па је и превео курс појезије, аритметике, граматике. Осим тога Крижанић наводи да ће се на двору московског кнеза бавити музиком, лијепом књижевношћу и свеопштом историјом, пак ће састављати пригодне стихове и славопоје великоме кнезу.

Написаћу политику, вели он даље, и *давати савјете* како да се *увеличају дохоци* великог кнеза. То Крижанић сматра за најважнију тачку свога програма, јер вели „новцем се може *најбоље заслужити благодарност и задобити срце* сваког владоаца“. Види се, да је Крижанић поред свога провиденционализма био и врло практичан, придајући огромну моћ новцу и надајући се на највећи успјех од повлађивања и угађања најгорим побудама човјеким: користољубљу и славољубљу.

Даље он, 4) обећаје да ће бити врло опрезан и скроман при примању награда, које ће, нема сумње, неминовно сљедовати послјије толиког рада. Све што добије он мисли раздати сиротињи, да тим по-

каже да није користољубљив и још више утврди повјерење кнежево и његових доглавника, које он неће никада вријеђати. 5) Кад већ буде стекао извјесан положај и уплив, молиће да му дозволе штампати књиге, које ће унапријед показати епископима руским на преглед, да би тако избјегао сваку сметњу и забрану. Уз то ће се старати играти улогу савјетодавца а не судије. Кад и ова тачка буде срећно испуњена, Крижанић мисли измолити дозволу на сазивање скупова, на којима би читао разориј, стелар, вијенац господњи, службу мадони (Богородици), што би се, нема сумње, веома допало Московима,“ вели Крижанић. Књиге би издавао редом, једну свјетску па духовну и т. д. Тако би издао историју цркве, словенску историју, историју великог кнеза, трактат „de notis ecclesiae“, славопоје кнезу и његовим прецима и т. д.¹

На овај начин је Крижанић мислио просвијетити „врхове“ московског друштва и задобити благонаклоност цареву. У успјех Крижанић никако не сумња. Завршујући своје излагање он вели: „Кад ствар тако припремим, молио бих великог кнеза да ме отпусти, да бајаги пођем у Венецију ради набавке нових књига. О томе би извијестио св. пријесто, који би се том приликом користио и послао писма и савјете у Московију, о унији.“²

А он би великом кнезу, пошто се из Венеције врати, ствар открио и увјерио га о заблудама којих се источна црква држи.

Да би успјех био што сигурнији Крижанић би распалио кнежеву машту о војничкој слави и побједама у борби против невјерника. Предочио би му да ће му, у случају војне с Турском, притећи у помоћ сви једновјерци: Румуни, Бугари, Срби и Грци... Али кад би цара побудио на такав један рат са силном Турском, он би му одмах предочио и доказао да без помоћи западних, католичких владара не може доћи до поузданих успјеха, јер

¹ Чтенія 3 к. 1903. стр. 116 — 120.

² Ibid стр. 120.

пређе свега његови, т. ј. цара масковског, војници нијесу научени и јуначни, као што су војници западно-европских владара.¹ А и кад би дошао до каквих год успјеха, никад не би имао мира од западних владара, док би најпослије уништили и само царство руско. Зато се најприје треба договорити с њима и заједнички војевати против Турака. А кад би и у томе успио и кнеза увјерио, изнио би му, да је договор са западним католичким владарима могућ *само под условом прелаза у унију* великог кнеза и цијелог народа.² Оваквим смјелим плановима заносио се двадесетогодишњи Крижанић! У осталом треба му признати досљедност на остваривању тих планова, до саме његове смрти.

Таквим заобилазним путевима мислио је он, да ће остварити свој план и доспјети до оног срећног момента кад ће примат римског папе бити признат и у дивљој Московији; кад ће и „дивље душе московске“, како их сам Крижанић зове, познати праву истину, обратити се и поклонити вјечноме граду — Риму, као јединоме чувару праве вјере Христове.

Наравно да ће за Русима поћи Срби, Бугари, па и најпослије горди проповједници „најгорих лажи“ — Грци. И тако би се остварио онај велики сан „Петрова“ пријестола „о једном стаду и једном пастиру“, на којем је и Крижанић базирао многе „доказе“, у својим полемичким списима. Али ма како на први поглед изгледао одважан и фанатичан план Крижанићев, ма како концепција и конзеквентност истог свједочила о великом уму његову, треба одмах констатовати, да то није ништа друго него пренашање на папир оних идеја, мисли и рада језуитске школе и васпитања, у којима се огледа и њихов морал. За то није било потребно ни генијалности, ни великог ума, него је доста било имати један обичан компилаторски ум, каквих је међу језуитима било у изобилју. Да је то тако најубедљивије говори

¹ Мисао о неспособности и нејунаштву Руса и уопште Словена, у сваком погледу, понавља се врло често у Крижанићевим списима „Политика“, „Толков. Пророчанства“, и т. д.

² Чтенія 3. к. 1903. документи стр. 125—126.

нам један сличан план тога истог времена, написан и поднесен истој конгрегацији за ширење вјере, по истоме предмету, од неког Рејтенфелза 1674. год., дакле у вријеме, кад је Крижанић тамновао у Сибиру и још вјеровао у остварење свога плана.

Основна мисао Рејтенфелзова плана потпуно се поклапа са мишљу плана Крижанића. И један и други препоручују заобилазне путеве и језуитско подилажење; оба рачунају на политику завараванја, и сматрају моменат за врло подесан; обојица полажу своје наде пређе свега на личност самог великог кнеза, вјерујући да је доста њега придобити за унију па је ствар готова. Позната у Западној Европи формула: „Чија влада онога је и религија“, сматрана је од обојице за необориву.

Колико је ово увјерење неосновано у колико се тиче Русије, биће свакоме јасно ко и мало познаје стање у ондашњој Московији и моћ црквене јерархије у истој.

Рејтенфелз је, у осталом, много трезвенији и реалнији од Крижанића, он би се задовољио, ако не пође за руком остварење уније и са признањем од московских власти, католичкој богослужби права јавности, што је већ имала црква протестанска, калвинистичка и татарска.¹

Врло је карактеристично, да је и сама папска курија вјеровала да је моменат за преговоре о унији сазрио и врло згодан. Трудно је објаснити ово опће увјерење, јер немамо ни једног важнијег факта, који би говорио у прилог уније.

У самој Московији не опажа се у то вријеме никакав вјерски или политички покрет, који би имао и најмање везе с питањем о унији.

¹ П. Пирлинг Чтењя 1906. г. к. 4., саопштава да је поменути Рејтенфелз, путујући по Европи, стигао у Москву 1671. и тамо остао до 1673. г. за које је вријеме добро познао московске прилике.

1674. год. стигао је Рејтенфелз у Рим и тамо поднио свој план о увођењу уније у Русији. Прије него се приступи к преговорима, он предлаже курији, да призна в. кнезу московском титулу цезара (цара) коју је он носио, а митрополиту московском — титулу патријарха. Предлог његов није усвојила курија и он пође у Тоскану, гдје је и написао повећи спис о Московији, посветивши га тосканском војводи Максиму III. 1680. О Русима се изражава врло симпатично.

Напротив, баш тада се опажа силна реакција против напреднијих и слободоумнијих елемената руског друштва, и снажење истих за увођење просвјете и образованости, а особито ступање у додир са западном образованошћу, сматрано је за отворено латинство и јерес, због чега су многи истакнутији људи и пострадали.

Једна ствар која би бар донекле оправдала наде курије, или их бар могла изазвати, била би комбинација спајања Пољске с Московијом. Често мијењање краљева у Пољској, послѣ изумирања њене домаће династије, борбе разних кандидата за краљевски пријесто, подјела и борба пољског племства у самој Пољској, принудило је неке трезвеније државнике пољске да траже лијека тој страшној анархији, која је Пољску водила к очигледној пропасти.

У тражењу спаса од вјечних трзавица искрсла је, у другој половини 16. вијека, мисао о спајању Пољске и Московије под скиптром московских царева. У 17. в. ова мисао се још више пропагирала. Али фанатично одано римској курији пољско свештенство саглашава се на то само под условом примања уније од стране московских царева и цијеле Московије.¹ Тако је вјерски фанатизам осујетио једну велику мисао, корисну колико за спас Пољске, толико и за напредак Русије и цијелога Словенства. То је, по свој прилици, бар један од главних узрока, који је изазивао наду курије на успјех у преговорима о духовној унији.

Осим тога могла је имати уплива на ту ствар и та околност, што се у Москви фактично почео осећати уплив запада, особито при двору цара Алјексија Михаиловића, о чему свједочи позивање страних учитеља, најприје Малоруса, доцније Пољака и Њемаца; оснивање позоришта, рефомисање војске по западном обрасцу, позив официра, занатлија; коначно оснивање и напредовање њемачке колоније у самој Москви и јавно вршење лутеранске богослужбе

¹ Вержбицкии: отношенія Россіи и Польши. — П. Пирлинг: Чтенія 1906. к. 4.

у православној пријестоници, изучавање латинског и пољског језика и превођење разних књига ит. д.¹

За нас је, у осталом, главно констатовати да је и курија вјеровала у могућност остварења уније баш у то вријеме и то по плану Крижанићевом, у који је он вјеровао све до своје смрти и на остварењу којег никад није престајао радити.

Конгрегација за ширење вјере примила је Крижанићев предлог врло благонаклоно и излазила у сусрет свијема његовим жељама. Још 1641. г. даје му титулу мисионара и ванредним путем га производи у све духовне чинове до свештеничког закључно, а исте године му дозвољава да прими докторску титулу.

1642. год. Крижанић моли да му дозволе служити по обредима православне цркве, ускоро послѣје тога тражи неке књиге, које су му потребне биле за контраверзије и упознавање са развијањем полемике између западне и источне цркве. Све су ове књиге црквено-историјске садржине. У истој молби додаје Крижанић: „Пошто ти народи (т. ј. Словени православне вјере, у главном Руси), долазе све више у додир с Грцима а у посљедње вријеме и са јеретицима (т. ј. са протестантима: Њемцима и Шведима), и *тек што њишу* да је син данског краља добио дозволу тражити руку сестре великог кнеза масковског, морамо се бојати да ће се још више утврдити у мржњи према Латинима (т. ј. католицима). За то треба што прије послати мисију“.²

Напомиње коначно да је сабрао мишљења отаца грчке цркве, па моли да му се још нађу трактати о светости отаца латинске цркве, као и о ауторитету папског пријестола“.³

Како се из наведеног види Крижанић се живо спрема за далеки пут у Московију. Све је било спремно и мисионарско звање и докторска титула, свештенички чин, пријеводи, књиге и т. д. Требало

¹ В. Ключевскій курс рус. истор. ч. III.

² Чтенія 1909. год. к. 2. истор. матер. стр. 19.

³ Ibid. стр. 19—20.

је још добити потребна документа од курије и кренути се....

Али ту изненада Крижанић мијења своју одлуку, мјесто Московије он моли да га пошљу у мисију међу Србе „шизматике“ у Хрватској. Као узрок оваквом преокрету Крижанић наводи недовољну спремину за тако велики рад и дјело, као што је провођење уније у Московији.

Наводи, да му се потребно усавршавати у раду међу српским шизматицима, па тек послѣ неколико-годишње праксе да га пошљу у Московију.

Истина и ти разлози, од Крижанића наведени, могли би се сматрати довољно оправданим. Али је врло интересантна истовременост његове молбе с корацима бискупа Винковића предузетим у питању опстанка српске епископије у Хрватској: Винковић се обратио цару Фердинанду II. 1642. године с молбом, да се независна српско-православна епископија укине и на мјесто епископа доведе или католик или унијат у својству викарија или суфрагана бискупа загребачког. Као кандидата Винковић наводи међу осталим и Крижанића, о којему напомиње да се за то нарочито спремао и источни обред изучио.¹

Из овога се даје лако закључити да је Крижанић био у споразуму с Винковићем, те ће ово и бити по свој прилици, узрок наглог преокрета Крижанићева.

Да би успјех био сигурнији Винковић се истовремено обратио папској курији, молећи за интервенцију, по овој ствари, код Фердинанда II.

Конгрегација је и овог пута уважила молбу Крижанићеву, по особито топлој препоруци секретара исте Франческа Инголи-а, који се у свим приликама за Крижанића заузимао.

Декретом од 12. септембра 1642. г. конгрегација „de propaganda fide“, назначава Крижанића у мисију за поунијаћење Срба у Хрватској. „Eidemque domino Crisano missionem decrevit ad Valachos dioecesim

¹ Винковић је још раније предузимао кораке о укинућу српске епископије: Тако је још 1640. год. писао нунцију Гашпару Матеју у Беч о овој ствари. Др Ивић. Сеоба Срба.

zagrabiensem incolentes, sub viatico scutorum 25 monetarum, et pro facultatibus iussit adiri sanctum officium“¹ Тако је Крижанић са 25 скуда плате назначен у Хрватску и одмах после овога отпутовао на ново мјесто; што нам свједочи на њега управљено писмо секретара Инголи-а од 9. октобра исте године, с којим му шаље мисионарска пуномоћја. Крижанић није сачекао у Риму ни свог старог покровитеља бискупа Винковића, који је тамо стигао 22. септембра, по свој прилици, опет за интервенцију курије о укидању српске епископије.²

Али прије него пођемо за Крижанићем и његовим радом, требаће са неколико ријечи изнијети стање ондашње српско-православне цркве у Хрватској и Славонији, која је толико бриге и муке задала и хрватском племству и католичком свештенству, посљедњем особито, а свакоме из посебних разлога, о чему је већ било говора.

Истицао сам већ да су, опустјела погранична мјеста у Хрватској и Славонији у другој половини 16 вијека, почели насељавати Срби из Босне и других српских покрајина. Потребност насељавања ових крајева аустријској влади је диктовала, у главном, осутство одбранбене снаге против Турске.

Наравно, да за ту ствар нијесу могли наћи бољег материјала од Срба, зато су их команданти војничке границе радо примали и заштићавали пред бечким двором, од разних насртаја, особито од хрватског племства.

Тим прије се попуштало Србима, који су били на самој граници Турске и за сваку учињену им неправду грозили се повратком у Турску, а често то и чинили, обраћајући отуд своје оружје против саме аустријске монархије. Да би се то избјегло излазили су им у сусрет више него су жељели највиши фактори у монархији. Свој положај и свој значај као војници, служећи одано интересима монархије, Срби су умјели искористити и искоришћавали су кад је

¹ Чтенія 1903 к. 3. документи стр. 129.

² Ibid. Бјелокуров к. 2. — Кукуљевић. Архив Х.

догорело до ноката. Била је то једина физичка снага — јунаштво, које им је могло спасти оне привилегије, које су крвљу стијецали, а које су имале тако много непријатеља и у Хрватској и у Угарској.

Међу командантима војничке границе, који су радили на досељавање Срба из Турске, нарочито се истиче барун Ј. Хербертштајн, који је 1594. г. назначен за команданта славонске границе. Идуће године превео је он српског епископа турског дијела Славоније на аустријску страну. Помоћу овог епископа а по одобрењу надвојводе Фердинанда и штајерске владе, пресељавање Срба ишло је много лакше и живље. Истовремено се осјећа силни емигрантски покрет међу Србима у Поуњу (око р. Уне), који су се непосредно обраћали надвојводи Фердинанду и предлагали му услове под којима би се преселили.¹

Тако је емиграција постајала све већа, а број се Срба стално увеличавао. С народом су се наравно селили и свештеници и калуђери, који су били једини савјетници и учитељи народа. С увеличавањем броја досељеника и ширењем њиховог посједа, а под сталним навалама хрватског племства а особито свештенства, који су гледали пошто по то подвластити нове досељенике, јавила се силна потреба јаке духовне организације са вишим духовним старјешином. Иначе је пријетила опасност, да ће све српске привилегије постати илузорнима, што би нема сумње и настало да се одмах у почетку није дошло до каквеватке организације. Али нијесу биле у питању само имовинско-политичко-социјалне привилегије, већ је била у питању народна индивидуалност, коју су Срби собом донијели, и вјера, што је значило исто што и народност. Они су одмах појмили да, губећи вјеру, коју су им оставили преци, а која је била српска, па православна, изгубили би и оно *особито* што су донијели собом, што их је чинило народом, па макар то и не била чиста и јасна национална свијест. Али *то, особито*, бјеше освећено црквом, пјесмом и при-

¹ Д-р Ивић. Сеоба Срба у Хрватску и Славонију.

чом, јединство и братство, које је заједнички чувало аманете св. Саве, Душана, Марка, Милоша, заједнички тужило за крвавим Косовом, косовским јунацима и заједнички осјећало њихове ране. У кратко све оно што један дио људства веже у једну ужу заједницу, чини га једном великом породицом — народом. Србин је, све то, што карактерише народ уско спојио с црквом, с вјером, која му је једино још била поштеђена, и која је фактично била народна. Све то није могло појмити католичко свештенство, васпитано у језуитском духу, све му је то било туђе. Његове мисли, рад, идеје и жеље биле су уско везане с туђим и далеким Римом, док Србе није ништа или готово ништа везивало за Цариград, — тај првочетни извор њихове вјере... Шта више имали су разлога мрзити га, и мрзили су га. Све то није могао појмити, нити је кад појмио Крижанић, ни у Хрватској ни доцније у Русији.

Католичка црква у очајној борби Срба за своју вјеру, против насртаја њеног свештенства, видјела је само закоријеђене заблуде, незнање, тврдоглавост и поквареност, а то је требало пошто по то сломити, макар и насилно. Католичка духовна јерархија није могла видјети под плаштом грчког обреда и још *нешто*, што је можда било силније од тог обреда, на име то, на основу чега се доцније развила свјесна национална мисао.

Међутим Срби су били тако „тврдоглави“ да су се радије враћали у Турско ропство, него признавали католичку духовну власт. У одбрани своје вјере — народности опет им је помогла традиција. Прво средство одбране били су манастири. Већ 1602. год. постојао је Српско-православни манастир у Гомирју, у Хрватском дијелу Лике, као и у Славонији манастир Марча, који је доцније постао сједиште српског епископа, за Србе у Хрватској и Славонији.¹

¹ Е. Н. Милаш: Православна Далмација Н. Сад 1901. — М. Грбић: Карловачко владичанство. Карловац 1891.

Српски епископат је основан 1609. год. а први епископ српски био је Симеон Вратања или Вратанић.¹

Није познато како је Вратања или Вратанић дошао на српску епископску столицу, или избором или по назначењу. Његов рад и бескарактерност говоре за ово посљедње. Вратања се покорио и примио за старјешину загребачког бискупа, а доцније пријешао у унију и примио епископске знакове од самог папе. Како видимо почетак српске духовне организације био је несрећан; али се на срећу ограничио на једног Вратанића.

Послије његове смрти 1632. год. дошао је за епископа Максим Предојевић, који је обећао под притиском, цару Фердинанду да ће поћи у Рим, да од папе прими благослов и епископске знакове. Али Предојевић не пође стопама Вратанићевијема; мјесто у Рим, он пође у Пећ, гдје буде од српског патријарха посвећен за епископа, а за Рим није хтио ни чути.² Али су га свакако морали трпјети из чисто политичких разлога, јер је за собом имао сав српски народ у тим крајевима. Послије десетогодишњег службовања владика Максим умре око 1641-2 год. а за администратора вратањског владичанства дође његов брат Гаврило Предојевић. Упражњењем епископског мјеста, похитао се користити бискуп Винковић. Најжешће нападајући Србе и њихово свештенство, он моли цара Фердинанда III да коначно приволи, да се на мјесто српског епископа назначи духовно лице католичке вјероисповијести, јер се Србима не може вјеровати, па ма колико обећавали да ће се покорити св. столици папској. У овој преставци Фердинанду III. Винковић је и истакао Крижанића као кандидата на владичански српски пријесто. Ово је и био од прилике узрок да је Крижанић напустио пут у Московију, и вратио се у Хрватску. Том приликом је Крижанић и написао један хвалоспјев Фер-

¹ „Valachorum sive Raschianorum, (а на другом мјесту: Valachi sive Rasciani velut verius Serviani) in dioecesi Zagrebiensi degentium erat nomine Simeon, cognomine Vratanich“, — пише бискуп Винковић папском нунцију у Бечу Гашпару Матеју, 1640. год. Види: Др Ивић Сеоба Срба и т. д.

² Ивић Сеоба Срба., — Smičklas: Povijest Hrvatska X. књ. II д.

динанду III, славећи и хвалећи његову мудрост. Карактеристично је да је Крижанић овај хвалоспјев написао поред латинског и „старословенски“ — (старосрпски), хрватски и „новосрпски“ — т. ј. српским народним језиком. Овим је очевидно хтио подупријети своју кандидатуру. На интервенцију бискупа Винковића, била је обраћена пажња у Бечу. У августу 1642. год. цар Фердинанд тражи мишљење тајног и ратног савјета односно поменутог Гаврила Предојевића. Ратни се савјет обраћа за информације команданту славонске границе грофу Шварценбергу, који Гаврила препоручује, као подесно и способно лице за епископски чин. Сам Гаврило пошао је у Беч, и обећаваши да ће поћи у Рим на посвећење, доби царско наименовање за вратањског српског епископа. Али опет као ни његов брат не пође у Рим, већ у Пећ гдје прими посвећење и благослов патријархов.¹

Католичка јерархија наравно није могла ово равнодушно гледати. Винковић је предузео пут у Рим, а млади Крижанић се вратио у домовину да испуни завјет дан конгрегацији. Али прилике и догађаји му нијесу ишли на руку. Његов стари покровитељ бискуп Винковић умре 1. децембра 1642. одмах послје свога повратка из Рима. Крижанић је остао сам са својим плановима, јер у загребачком бискупском двору, како изгледа, настала је нека смутња те није имао ко помоћи младоме мисионару у његову послу. Он се нашао у неприлици, те није имао куда ни камо но прими у мјесто мисије, учитељско мјесто у загребачкој семинарији, негдје почетком 1643. год. Али ни ту није дуго остао, јер га убрзо видимо у Недјељцима, као жупника (пароха).

Док су се свршавали поменути догађаји у Хрватској и Славонији, у Бечу нијесу престајали мислити како да се дође до поунијаћивања хрватско-славонских Срба. И тек што се епископ Гаврило вратио из Пећи, бискуп Винковић умро, а Крижанић се настанио у Недјељцима, појављује се на позорницу знаменити у историји уније, холмски унијатски епископ Мето-

¹ Dr. Ивић С. Срба стр. 69.

дије Терлецки. Овај неуморни пропагатор уније пошао је из Беча 1643. г. и пропутовао Хрватску и Славонију с нарочитим препорукама од самог двора на команданта Шварценберга, који му је имао бити при руци „in materia religionis“, на провођењу спасоносне уније.¹

Терлецки је био у Хрватској 1643. г. с прољећа и с њим се Крижанић, по свој прилици, са-стајао и водио разговоре. О томе нам даје сам Крижанић право претполагати. У писму од 18. јануара 1644. год. секретару конгрегације за ширење вјере, Инголију, Крижанић међу осталим пише, да је 28. јула 1643. год. добио писмо од епископа Терлецког којим га овај позива да остави Хрватску и дође у Русију. Крижанић је у то вријеме био у Недјељцима, а Терлецки је у мају 1643. отпутовао у Рим, да се односно унијатских ствари непосредно с куријом споразумије. На који начин су се упознали није извјесно, али је главно да су ступили у додир, а од тог времена Крижанић није имао мира. Нити је смио својевољно послушати моћног епископа Терлецког, нити се могао смирити у домовини, гдје није имао никаквог успјеха у својој мисији. Међутим се Терлецки опет вратио у Беч и 1644. г. у априлу добио дозволу да може поново прегледати и пропутовати „Војену Границу“ ради „духовне визитације“. Крижанић се међутим вратио у Загреб и примио неко мјесто са 25 шкуда год. плате, а храну је добијао у двору код препозитара загребачког Петретића; и ако још у августу 1644. године пише секретару Инголи-у да се коначно спремио за пут у Русију, само чека одобрење курије.²

Али жеље Крижанићеве остале су само жељама, још за неко вријеме.

(Наставиће се)

¹ Д-р Ивић. Сеоба Срба. — Ивићу како изгледа није позната личност Терлецког, те га неопређијелено назива „хумски епископ“, мислећи по свој прилици на Српски Хум; док је Терлецки из Холма, — сад у Русији.

² Arkiv X.

ДУШАН ВУКСАН

ЗАГРЕБАЧКИ РУКОПИСИ ГУНДУЛИЋЕВА ОСМАНА

(Наставак)

Canto XVII. Osmano si consiglia co' suoi.

Canto XVIII. La Sultana Madre di Mustaffa deposto solleva Dauto. I Turchi sollevati assaltano il Polazzo di Dilaver, gran Visire. Prodezze di Dervisc sollevato.

Canto XIX. Ributtati da Dilaver i Sollevati assaltano il seraglio del Gran Sigre. Esaltano Mustaffa e depongono Osmano. Dilaver travestito da Pellegrino parte per L' Asia per condur un' esercito, con cui opporsi ai Sollevati; per strada è colto dai Sollevati, sue prodezze e morte.

Canto XX. Osmano è strozzato. Politica infelice dell' Alcorano.

У пјев. XIII. с. 201. је непотпун:
mnox kraglievstva, mnox ...¹

IV.

Ортографија рукописа.

Како варијанте неће бити писане ортографијом рукописа (то је у неколико случајева овдје и немогуће, а није ни нужно), ја ћу изнијети ортографију овдје. Па и то је у неколико готово немогуће, с једне стране, што рукописи нијесу вазда дошљедни, а с друге, што је још чешће, у појединим рукописима или за више гласова има један знак (н. пр. за s и z и š знак s), или за један глас два знака (н. пр. за ђ знак гу и гуј) и т. д.

¹ Množ kraljevstva, množ otoka (Akad. izd).

У колико се могао тачно ухватити пријеглед ортографије ево је овдје:

Глас *c* пише рукоп. *c*, *cz*, а остали *z*.

č „ „ „ *a*, или *ch* или *chi* или *chj*, а остали *chi*.

č пише рукоп. *k*, *ç*; рук. *c ç* и *c*, рук. *d*, *c* и *ci*, а остали *c*.

dj пише рукоп. *h*, и *e*, *ghi*; рук. *k*, *gy*, а остали *gi* или *gj*.

g је у свим рукоп. сад *g*, сад *gh*.

ije, пише рукоп. *a*, *k*, *ij*. а остали *ie*.

j пише рукоп. *e*, *j*, а остали *i*,

lj, пишу сви рукоп. *gli*.

nj пише рукоп. *e*, *gn* или *n*; рук. *k*, *ny*, а остали или *gn* или *gni*.

r-sonans пише рукоп. *k*, -er-, а сви остали -ar-

s пише рукоп. *k*, *i*, а остали *s*.

š „ „ „ *c*, *sc* и *s*; рук. *e*, *s* (каткад и *sc*) а остали *sc*.

u пише рукоп. *i*, *v*, а сви остали *u*.

z „ „ „ *b*, *s* (каткад *z*); *d*, *e*, *i*, а остали *s*.

ž „ „ „ *c*, *e*, *sc*; рук. *h*, *x* и *sc*, а остали *sc*.

Правопис је измијешан и етимол. и фонет. и више превлађује фонетски, једино у рукоп. *k*.) дошљедно је етимологички.

Дијалекат је јужни, једино у рукоп. *k*.) је западни (па макар то и метру сметало).

У именицама са свршецима: -st, -št, —zd, -žd, крајњи глас отпада у свим рукописима, изузевши рукоп. *k*.) који га дошљедно пише.

Ко је год имао у рукама повећи који рукопис могао је лако видједи његову недошљедност у писању, па за то ни ово што је наведено за офтографију, дијалекат и правопис, није стално. То ће се у осталом видјети у самој радњи, гдје су те и такве разлике свуда навађане.

V.

Поредећи загреб. рукописе с Павићевим издањем — дакле с најстаријима рукописима — може се извести овај закључак:

Рукопис k, одступа од акад. издања само девет пута.¹ Одмах за тим долази рукоп. c, који одступа 10 пута; h, 13 пута; a, 14 пута; g, 15 пута; d, 20 пута; j, 23 пута; i, 24 пута; e, 30 пута; b, 31 пут и² f, 33 пута.²

Из ове поредбе види се да су рукописи k, и c, најближи најстаријему рукопису, а f, најдаље. Још вјеројатнији закључак може се извести за рукописе b, e, i, и рећи да су преписивани из једнога рукописа, или што је још вјеројатније један из другога.

Интересатно је опет, да има 7 мјеста,³ у којима се готово,⁴ сви загреб. рукописи слажу, па то би нас опет водило на мисао, да им је један заједнички извор или барем да је један био извор другоме и т. д. и т. д.

У осталом све те разлике и сличности навешће се у радњи на свом мјесту, па ће бити лако о свем томе дати закључке.

VI.

Пјевање прво

2. tašta ljucka oholasti!

a, e, i, ljucka; c, g, ljuska; h, j, k, ljudska; f, oholasti?

¹ Овдје се мисле само крупне разлике текста: испуштање и дометање читавих строфа и друкчији размјештај стихова.

² Оволике разлике (које се већином тичу испуштања појединих строфа) треба одбити на немар преписивачев.

³ Та мјеста су:

1, пј. VI. замјена стиха 253 с 254 по мјесту.

2, пј. VIII. ст. 349—353 поредани су овако. 352-353-349-350.

3, пј. IX. међу ст. 84 и 85 уметнути су ст. 105—108.

4, пј. XI. с. 9—12 замијењени су по мјесту са ст. 13—16.

5, пј. XII. ст. 465—468 метнути су међу ст. 492 и 493.

6, пј. XVI. ст. 85-88 замијењени су по мјесту са ст. 89—92.

7, пј. XX. ст. 181—200 поредани су овако: Иза ст. 180 долазе ст. 185-188, за њима 197-200, иза ових с. 181-184, па ст. 189—196.

⁴ У пј. VI. VIII. IX. и XI. одступа рукопис f, а у пјев. XVI. i,

6. nie pod suncem krepke stvari
b, g, suncom.
7. a u visocieh gora vrhe
a, e, i, a od.
8. najprije ognjeni tries udari
h, ognjen (oghgnien)
9. bez pomoći višnje s nebi
c, brez.
10. svieta je stavnos sviem bjeguća
g, svietu je, i, svitu je.
15. tko bi gori, eto je doli
d, f, ko; b, i, sad je.
16. a tko doli gori ustaje
d, ko; сви рук. осим c, ostaje.
17. sad vrh krune sablja pada
a, vrh zemlje.
20. a tko car bi, rob je sada.
a, d, k, a tko (d, ko) bi car.
21. proz nesreće sreća iznosi
d, h, k, kroz CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ
23. a oni, kieh se boje mnōzi
c, d, kih; j, druzi.
24. strah od mnozieh i oni trpe
a, k, strah mnozieh (k, mnozih)
27. i u čas se zgoda ugleda
h, a u čas; k, gleda.
28. od ke ne bi pametara
h, od koje.
32. sviem pjevocim naričete
a, c, j, svim spievocim; b, i, svim pjevaocim, e, g, svim pjevocim.
- ст. 33—96 нема у рукоп. d,
- 33—36 narecite sad i meni h, narecite sad i meni
kako istočnom caru mladu od izdajstva svu zastavu
smrt vitezi nesmiljeni s ke vitezi nesmiljeni
daše u svom Carigradu. smješe u carsku tegnut glavu.
- сви рук. осим d, u svomu.

37. znam, da bi se od priehtilo
g, h, htielo; f, ktielo.

39. ko se on rodi srečno i imilo.
b, e, i, ko se rodi; h, kad se rodi.

40. caru Ahmetu prvo diete
c, cara Ahmeta; e, Ametu, g, Ahmatu.

45. ko li se opet carsko misto
b, c, e, i, koli opeta carsko misto; h, miesto

46. Mustafi ote, tere i slavi
a, u glavi.

ст. 49—52 нема у рукоп. b,

49. i on mlagjahan kako paka,
e, f, i, on mlagjahan

50. željan starih slavu sresti;
h, slave

52. s' mnogom silom, s' malom česti;
f, s malo

53. ali da tiem pjesni moje
b, e, f, al; b, e, i, pjesni ove

55. samo objav'te smrti svoje
b, e, i, smrti objavte vi njegove.¹

56. hude uzroke, tužne zgode;
h, teške zgode.

58. slavna kralja slavni sinu
b, e, i, vedri sinu

59—60 čim tva puni slava mnoga b, e, i: Čin' tva slava svieta ovoga (b, ovega)
svega svieta veličnu da napuni veličnu.

63. u kih ti ištem prikazati
сви осим c, f, u kieh; a, t'

65. kraljeviću glasoviti
b, e, i, plemeniti

¹ Према овоме

ст. 53-56. ali da tiem pjesni moje гласе у рук. b, e, i: al da tiem pjesni ove
sasma duge ne ishode sasma duge ne ishode
samo objav'te smrti svoje smrti objavte vi njegove
hude uzroke, tužne zgode. hude uzroke tužne zgode.

68. zamn'jela je svaka strana
b, e, i, zamnila.
69. tim s'me trublje da sviet sliša
i, svit
72. a ja pjet' ih pristat' ne ču.
d, ja pjevat' ih prestat neču; e, i ja..., j, a ja pjesnih(!)
pristat neču.
73. Jedna u srcu uspomena
сви рук. осим g, јадна
међу с. 76 и 77 у рукоп. b, e, уметнути су
стихови 101—104.
77. i da zemljom svom velikom
b, e, свим
78. od tega se digla slava
c, d, e, f, h, i, od toga
81. ili putnik kopnom jaše
h, ali
- 85-86 gozbe časteć družba mila b, e, i: ako družba gozbe mila
i pastiri stada pase časti i pastir (b, pastier) stada pase
j, pastieri
87. strenitelja turskiah sila
b, i, satritelja; g, j, sternitelja
88. popievahu u sve glase
i, popievaše
92. koplja slomi, sablje skrši
c, d, kopja
95. sunce upisa zlatnim zracim
d, i, zlatniem; k, zdracim
96. ime, kojim slava vlada
d, e, f, h, koiem
101. čim s ovoga diete oholo
b, e, cieća česa diete oholo; f, h, s ovoga
ст. 101—104 нема у рукоп. b, e, i. За рукоп.
b, e, рекли смо већ да се ови стихови налазе међу
ст. 76 и 77, док их у рукоп. i, никако нема.

108. dobitnika da te vidim
b, e, f, i, dobitnikom
111. er komu se što odluči
e, f, i, jer tkomu; g, j, k: er tkomu
112. viek ne ubjegne tega suda
сви рукоп. осим а, b, c, vik; d, e, f, h, i, toga
119. s'kiem dobiše vas svit ovi
e, g, i, j, s kim; d, e, f, g, h, i, j, sviet
120. moji djedi, vaši cari
a, j, k, vaši stari
121. gdje načini vaši bojni
d, e, f, i, gdi
123. u kieh izgled jes dostojni
e, i, k, u kih
128. ljetna sunca, zimne mraze
b, d, e, f, g, zimnje; b, mrze(!)
132. rieke plovom prohodiste
a, d, h, j, k, prihodiste.
133. misleć, da je svake zliedi
сви рукоп. zledi
134. trpjet' bolje, pače umriti
e, f, umrieti
138. vidjahu se vaše mile
e, vidiehu
140. i iz luka tratit' strile
i, a iz; g, stratit'; f, striele.
141. paček svaki u odluci
сви рукоп. паče
142. za raskošе svoje obra
h, raskošje.
143. sablja o pasu, kopje u ruci
d, e, f, g, i, koplje
144. luk o plećah, konja dobra
a, c, f, g, j, plećieh; k, plećih

- 145—148 bila vam su brašna hode b, e, i, bila vam su brašna u putu
 bez razluke svaka žita bez razluke svaka žita
 a poskupo hladne vode a studenca bistra u skutu
 pića ugodna, plemenita. pića od vode plemenita.
- к ст. 145. g, bili; c, biela; g, brašne
 к ст. 147. a, j, k, poskupno; d, a kladenac hladne vode
149. konju i vami strehe općene
 a, k, sreće (k, sriće) općene
152. od hrastovieh tancieh hvoja
 f, tankieh
153. i vojvode i viteza
 d, h, vojevode
154. i na kopnu i sred mora
 j, i na konju
155. i postelja i trpeza
 e, i postelje
157. pače u sjever posred zime
 h, siver; b, pod sred
158. jezdec mrazno Podunavje
 j, po Dunaje(!)
160. snieg postelju, stienje uzglavlje
 d, stiene
161. odjeća vas resi laka
 d, paka
166. i sva plemstva, razmi ono
 c, i sva plenstva
167. što dobije sablja i snaga
 h, ko dobije
171. i da je umriet vele bolje
 j, umrieti
176. da zatječu na ravnini
 h, zatiču; d, po ravnini.
181. vapijahote: smrti prieka
 g, j, prika(!)
186. koli doba vaša cienim
 g, h, i, k, scienim; j, cieni

188. bi s'vitezim tač hrabrenim
c, pri vitezim; j, hrabreni
189. jaoh, a sada sve je inako
d, h, joh; b, e, i, sve inako
190. i vojvode i vojnici
d, vojevode
194. grije ga l'jeto, zima mu udi
b, e, lito; b, e, zima m' udi.
196. ljucka obličja, ženske ćudi
e, i, j, ljudcka, f, h, k, ljudska; k, obliča
197. ter pod zlatom dočim sjaju
g, h, j, dočiem
200. ne na bijenja, neg' na pliene
a, g, j, k, ne na boje; d, h, ne na boja
201. hodeć zemlju, brodeć vodu
i, zemljom
202. da u lasti plovu, hrane
b, i, slasti,
203. spried jedeke u povodu
b, e, i, spried jedeke oni vodu
206. stoli zlatni na kieh sjede
g, j, kih,
207. ptica u moru riba u gori
a, c, d, h, riba u moru ptica u gori
- ст. 207—208 ptica u moru riba u gori b, e, i, nije zlatom što ne gori
jestojske ih sliedom sliede: ni'šta srmske bez obsiede

Међу ст. 208 и 209 у рукоп. б, е, уметнути су
ОВИ СТИХОВИ:

- Morsko stado lov od gora.
povjetarce sve što uzdrži.
na krajima tihijem gora
za jestojsku njim sadruži.
210. duge i obilne gozbe čine
b, e, f, i, tač obilne
212. od vina im sviem pogine
g, j, svim, i, sva

214. gdi u bludieh svu noć tonu
b, e, i, gdi u bludu
215. u mirisu i uresu
d, g, h, u mirisu i u uresu
i, u mirisu u uresu
k, i u mirisu i u uresu
217. od momaka i od dvorana
b, e, h, i, od momaka i dvorana
218. svaki ogragjen u okolo
b, e, h, svaki je; i, svak je
219. jaše u zlatu konja vrana
c, e, i, jaše u slavi
223. vas u vidu i u rieči
b, d, e, i, u vidjenju i u riči (b, rieči)
g, h, j, k, vas u vidjenju (k, vidinju) i u riči
226. videć jednog od krstjana
a, d, g, h, j, vidieh; b, vidieh koga; e, i, videć koga;
k, vidih jednoga
227. gdi ih na jata goni i tira
e, gdi na jata ih goni i tira
228. kako ovce sa svih strana
g, h, svih
230. bojnuk u jedno i vojvoda
d, h, vojevoda
231. pri sramotom bezakonja
d, prid; b, bez zakona
232. ne pazeć se od nezgoda
b, e, i, ne pazeći
234. tej prikore sasma grube
d, te; e, i, priekore
235. vraćat' ovieh, oniem prietit'
b, e, i, vraćat onieh, ovieh prietit; h, vraćati;
g, k, ovieh-onih
236. ne mareći za pogube
a, b, c, e, f, g, h, na pogube

241. Je da i oni njesu ljudi
h, je da i vi niste ljudi
242. je da i u vas srca nie
h, srce
244. tursko staro smjenstvo gdi je
j, smionstvo
248. bes zamjene i bez časti
c, k, brez — brez
249. nu zaman se snaga muči
b, d, e, f, h, i, izmuči
251. er od svih strah se stuči
d, e, f, g, i, j, jer; e, g, ovih
256. uzmaoše prešno i oni
d, j, uzmaknuše; c, spješno
260. kraj Nestera da proteku
d, poteku
261. pače, da ta rieka svudi
осим a, d, e, сви рук. тај
264. kieh poljačka vlas porazi
j, glas(!)
269. čim mi cari štete svake
d, čiem
270. i našega smo uzrok vaja
b, i svega smo, e i, i svoga smo
272. neg' hotime od saraja
i, seraja
273. i hoćemo: tko od prie
d, ko
- 281—284:
ali trg se carski tjera b, e, i, od čobana i pastira (b, pastiera)
i od trgovac namjesnika: trgovačkih namjesnika
zgone u vojsku skuppastiera, ali trg se carski tira
a plata im je od bojnika skupnom platom (b, plaćom) od bojnika.
- к ст. 281 g, h, i, tira
к ст. 283 g, h, i, j, pastira
к ст. 284 d, f, a plaćaju se od bojnika

285. tim pastieri iza stada
i, j, pastiri
286. vojevodam pod ovacim
b, e, f, i, vojvodami
288. udriti se smiju s junacim
e, f, i, udarit'
291. u ovoj sablji, u ovoj ruci
a, c, h, j, k, a u ovoj sablja ruci
d, g, a u ovoj sablji u ruci
b, e, f, i ovoj sablji i ovoj ruci
293. car Lesandro primogući
k, Lehsandro
294. u vremena starih l'jeta
e, f, i, bremena; h, vriemena; j, starih
295. mlad k'o i ja vojujući
a, d, g, j, k, kako i ja
304. dokli vas saj sviet osvojim
j, vas saj sviet dok osvojim
305. hrabrane su ove sprave
d, ovo; e, f, i, moje sprave
307. prista i pun želje od slave
h, želje i slave
310. u istok odniet' mis'o obraća
f, h, misao
314. sipat' pinez od svudjere
h, siepat(!); j, pienez; d, g, h, svudire
316. od junaka izabere
h, izabire,
317. k janjičarom ter saviše
j, janičarom
318. vele veći broj iz nova
h, veli
319. po izboru još ispiše
a, upiše

322. dva krat veće s'tiem učini
d, i, tim
327. ne štedeći sve živote
a, b, c, j, k, svoje
328. lete, gđi car zapovieda
g, gdie
329. jošte odluči u svoj volji
j, svojoj
330. pod zakletvu paček reče
сви рукоп. осим f, pače
331. tko se ukaže junak bolji
d, f, ko
332. da čas prid njim višu steče
b, e, f, k, da čas veću (k, višu; f, bolju) prid njim steče
335. ki dobiju čas sred boja
h, čast; b, čas od boja
336. s neprijateljim rvući se
a, k, rveći se
337. ter ne pinez, blud i žene
g, j, pienez
338. neg' li sama krepos gola
f, i, samo; g, h, j, kripos
339. put od milosti i od sciene
b, c, d, e, ciene
f, od milosti put i sciene;
i, od milosti i od ciene
340. u carskoga bude stola
f, do carskoga budu stola
341. blagodarstvom ovacime
d, f, ovacime
343. i u kratko prostriet' vrieme
d, brieme; e, i, brime; h, vrime
348. glavi od paša Dilaveru
d, paši

350. u istočnoj skupnieh strani
b, e, kupeć; c, skupjeh; d, j, k, skupnih
i, ke u istočnoj skupi strani
351. lanjsku jesen mlada cara
h, lanjski
355. a uzvisi slavno ovoga
d, slavna
360. bielieh vila crnoj glavi
h, bielih; j, bilih
361. pak svakomu, da se muči
f, uzmuči
362. miso' ovoga dogovora
b, c, f, h, misao; b, d, e, ovega.
364. bogoljubstvom skrit' ju z'dvora
a, g, h, j, k, je; b, skriti z' dvora
e, i, s bogoljubstvom skrit' ju z' dvora
d, s bogoljubstvom skriti z' dvora
- 367—368. da grob sveca Muhameta i, na grob sveca Mahumeta
na Meci će poć' klanjati da u Meci će poć' klanjati
- к ср. 368. k, na mećit će poć' klanjati
369. a od tole put krajina
d, otole

(Наставиће се)

МАРКО ДРАГОВИЋ

Проглашење Црне Горе за Књажевину

У многим старим документима Црна Гора се назива *слободним принципатом* (књажевином), а особито је тако радо називао митрополит Василије Петровић. Из овога се види, да се Црна Гора сматра као слободна књажевина и пошто су њом престали владати Црнојевићи, и ако су на управи земље сједила духовна лица — митрополити. Из овога назива можемо извести још и тај закључак, да се није никад престајало жељети, да Црна Гора постане поново свјетска држава и добије свјетскога господара — књаза. То је желио не само народ, него и сами митрополити; али су непрестано биле такве прилике, да се то није могло извршити до врло познога времена, т.ј. до прве године друге половине XIX стољећа. Али што иде то и дође, и на чему се озбиљно и темељито ради — то се с успјехом и сврши.

Црногорски првосвештеници одржали су у народу црногорскоме православу вјеру, српску свијест и слободу, те се је сваки Црногорац дичио именом Србин, вјером православном и својом златном слободом. За ове три велике светиње Црногорац је живио, борио се, гинуо и сваке муке и невоље љуте подносио. И ако лаганим кораком Црна Гора је напредовала; а особито од времена владике Данила. О Црној Гори већ се почиње водити озбиљна ријеч код европских дворова, а особито рускога, аустријскога и двора дужда млетачкога; а од времена митрополита и господара Петра I и код двора францускога. За вријеме митрополита Василија Петровића покреће се међу руским

и аустријским двором питање о независности Црне Горе и руска влада одговара преко својега посланика у Бечу, грофа Кајзерлинга, да се Црна Гора мора сматрати као слободна и независна држава. У рескрипту, датоме по поводу овога питања, говори се, између осталог, сљедеће: „И ако су Црногорци опкољени многим народима, који се налазе под турском влашћу опет су они, како смо поуздано извијештени, слободни људи, који не само што не признају над собом власт Порте отоманске, и не плаћају јој никаквога данка, него се налазе у вјечитој борби с њом за своју одбрану. И ако су у договору међу Портом и Венецијом Црногорци уступљени Порти, опет такав договор остаје без вриједности због тога, што се један слободан народ не може уступити никоме, без његовога пристанка.“¹

Питање о независности Црне Горе покретано је поново међу истим државама и за вријеме митрополита и господара Петра I. И овога пута руска је влада најкатегоричније признала независност Црне Горе, преко својега државнога канцелара књаза А. Чарторијскога, а у депеши послатој рускоме посланику у Бечу графу Разумовскоме (22. октобра 1804. год.) У тој депеши говори се, између осталог, сљедеће:

„Од више вјекова Црногорци су посједовали потпуну независност. Сви покушаји, које су чинили више отоманских владара, да је тога лише, разбили су се о стијене и јунаштво ове мале земље... Све пак оно што је наведено у трактатима и уговорима Порте са бившом републиком Венецијом без вриједности је, јер је ова потоња имала толико исто мало права да располаже Црном Гором, колико и остале државе европске. Кад су се Црногорци вазда гнушали јарма турскога, они су се, не мање ревносно, старали да сачувају своју независност и противу покушаја венецијанских, и на овоме посљедљему путу сљедовали су с истијем успјехом.“²

¹ Историја Русије. С. М. Соловјева — т. XXIII стр. 264. и 265.

² Из Петроградскога државнога архива.

За вријеме митрополита Петра I покушао је и Наполеон I Бонапарта, да утврди свој уплив у Црној Гори, те је преко маршала Мармонта предложено, да се на Цетињу установи француски консулат.

Установа консулата не би била никаква неприродна и непогодна ствар, да се то радило оним начином, каквим се установљавају консулати у независним државама; али пошто је то изгледало као да Француска хоће да постави Црну Гору као у неке вазалне односе, то је господар црногорски најодлучније одбио установу таквога консулата, изјавивши: да Црној Гори није потребан француски консулат, нити француска милост и заштита; јер се Црна Гора налази под милостивом заштитом руских царева. Французи су и пријетили и зборили: „да се Црна Гора неће звати више Црна, него Црвена, т. ј. крвљу обливена земља“. Црногорци се од тих пријетња не само нијесу препали, него су два пута успјешно ратовали противу Француза у Боки Которској.

За вријеме митрополита господара Петра II уређене су границе међу Црном Гором и Аустријом и протоколарно утврђене, као међу двије потпуно равноправне независне државе.

Осим ових Црна је Гора постигла још по који лијепи дипломатски успјех у XVIII и првој половини XIX стољећа; али ово су најважнији, па их зато и споменух. Ови успјеси имали су велики значај, за оно вријеме, и водили су Црну Гору к новим и новим успјесима све до дана данашњег.

На бојноме пољу Црна Гора је постигла знамените успјехе, како у XVIII, тако и у првој половини XIX стољећа. Одржане су многе побједи не само над пограничним пашама и њиховим локалним војскама, него и над знаменитим турским везирима и њиховим многобројним војскама. Одржана је побједа на Царевом Лазу, над серашћером Ахмет пашом. Издржана је крвава и жестока борба са везиром Нуман пашом Ђуприлићем, који и ако је продро

у Црну Гору и дошао на Цетиње, морао је оставити Црну Гору не милом, него силом, не оставивши знака никаквога од какве год власти турске у Црној Гори, до само трагове дивљачкога поступка његове војске, која је палила села и рушила богомоље: цркве и манастире. Одржана је побједа над многобројном војском Осман паше, везира Босанско-Херцеговачкога на Чеву. Одржана је побједа над Махмут пашом, везиром од Арбаније, на Крусама, гдје је и сам погинуо.

И у унутрашњему животу Црна Гора је напредовала и почела се уређивати по колико су околности допуштале. Владика Данило затекао је на тијелу Црне Горе једну тешку рак-рану, која у мало што не постаде неизљечива. Владика Данило видио је да се та тешка рана не може лијечити; а још мање излијечити без озбиљне операције. Та рак-рана, или како је назива велики владика Петар II, „губа у торини црногорској“ били су црногорски потурчењаци. Првосвештенику црногорскоме тешко се било ријешити на крваву операцију; али кад је видио да се другојаче не може одлучно се ријешити, да се изврши и извршена је. Губави дио тијела црногорскога откиден је — потурчењаци су били уништени; а у Црној Гори остало је чисто, овијано, Српство, да продужи борбу противу непријатеља.

Послије овога владика Данило еј почео уређивати своју државу; али усљед јакога племенскога сепаратизма у томе није могао постићи жељенога успјеха. У једноме пак, и то баш у ономе од чега је зависио опстанак Црне Горе, постигао је сјајни успјех; а ево у чему. Ако се није могла постићи добра државна грађанска организација постигла се добра војничка организација и јединство у борби с непријатељима. Н. пр. бивало је да су се данасјуче, крвила два села, два племена или двије нахије; а сјутра је потребно било ићи у борбу противу непријатеља, па су ти исти јучерашњи закрвљени непријатељи ступали под један барјак у борбу, и

борили се једнодушно, заборављајући што је међу њима било код њихових кућа.

И у административноме уређењу Црна Гора је напредовала и већ у вријеме митрополита Василија Петровића налазимо забиљежено, како је Црна Гора била подијељена на нахије, племена и села, и те административне јединице имале су своје више и ниже поглаваре: војводе, сердаре и кнежеве. Таква је административна подјела трајала све до књаза Данила.

За вријеме митрополита и господара Петра I Црна Гора добија и писани закон, којег признаје сва Црна Гора и заклиње се, преко својих главара, да ће му се покоравати.

Владика и господар Петар II још боље уређује Црну Гору. Истина је, административна подјела остаје иста; али су власти земаљске боље организоване; а на Цетињу установљава се Сенат, као највиша судска и административна власт у земљи.

И територијално је Црна Гора напредовала. У вријеме владике Данила један дио јуначкога племена Цуца, и то Трешњево, налазило се у турским рукама, заједно са Граховом. Јунаци цуцки, удружени са Црногорцима, а по заповиједи владике Данила, протјерали су Турке из Трешњева, те је то племе постало потпуно слободно и играло је важну улогу у ратној историји Црне Горе.

Послије ратовања 1711. и 1712. године подјачао је уплив Црне Горе код околних српских племена, у Брдима и Боки Которској, те су скоро у свима ратовима црногорским, од времена владике Данила, примали обилно учешће. Територијалнога прираста није било; али је морална добит била велика. Уплив Црне Горе ширио се и даље и већ за вријеме митрополита Василија Петровића, и Кучи, под војводом Илијом Дрекаловићем, и Клименти, под војводом Дедагером, долазе у помоћ Црној Гори у рату противу Турака. За вријеме митрополита и господара Петра I Црна Гора се територијално знатно повећала, придружују јој се Брда и Морача.

У свему је Црна Гора напредовала ако и полако. Већ у вријеме владике Петра II Црна Гора изгледа као једна добро уређена држава према којој се с много вишим поштовањем и признањем, него до тада, односе и вјековна заштитница Русија и сусјетка Аустрија.

Идући таквим корацама напријед Црна Гора долази већ у такво стање, да може приступити извршењу великога и епохалнога дјела; а то је проглашење Црне Горе за Књажевину.

Сад ћу навести документе, који ће о томе великоме дјелу најљепше говорити.

Писмо Сената Црногорскога, који, у име своје и народа Црногорскога, моли рускога цара Николу I. Павловића да призна Црну Гору за књажевину, а Данила Станкова Петровића — Његоша за насљеднога Књаза Црногорскога.¹

Кад су Црногорци видјели да је дошло жељено вријеме да се замијени влада духовних архипастирâ и господара владом свјетскога господара, са називом књаза, обратили су се своме покровитељу, рускоме цару, да он то одобри и призна; и за цио свијет остали Црногорци су мало марили, хоће ли то признати или не признати.

Писмо које је послато рускоме цару гласи овако:

„Ваше Императорскоје Величество, милостиви Господаре!

„Сенат и народ црногорски, у сљедствију пријевремене изгубити свијетлаго и љубезнаго владике и владјетеља Петра Петровића Његоша, вјерни и послушни његовом тестаменту и расположењу, признали су за законитог насљедника његова синовца Данила Петровића Његоша, који, пошто је признао и потврдио својега стрица господина Пера Петровића Његоша, президента Сената, како привременог управитеља државе црногорске, положио је у руке истога Сената и сабраног народа своју заклетву, да ће владати по начину народније устава и пред сопстве-

¹ Преводим истим језиком, како је преписано с оригинала, а новим правописом.

ним интересом сами интерес, срећу и славу својијех вјернијех Црногораца учинити и бранити, упутио се за Петроград за обучавати се и установити се у чину својега званија.

„Но посље његовог одласка дала се чути свеопшта жеља за једну промјену у начину наше владе, жеља, која се дала повторително знати не само од више страна, но пред Сенатом истим објављена би од некије сенатора, који су се примили истолковати и крјепко је садржати.

„Ови узроци дакле наведоше намјеснике државе к потреби, да сазову народ на *всеојшти збор*, који је дјeиствително имао мјеста у *недјељу деветога марта мјесеца* на Цетињу. У овој свечаној *Скујштини* по чувенијема и достојно процијењенима мњенијама, сматрало се да ако је соједињеније у једном самом лицу власти духовне и мирске, како главе цркве и државе, могло полезно бити у прошла времена, када је мала шака храбрије и од свега сиромашнијех, кромје јунаштва и вјере Црногораца, знала одољети и зауставити навалу небројенијех отоманскијех сила, и када је за не умалити храброст потребовао ентузијазмус духа християнске вјере, то данас не сушчествује више.

„Сматрало се потом, да се због невјенчанства, које је како епископу свакоме владици заповиђено, не може установити прави ред наслједства, који би могао сачувати и сахранити државу од свакојаке смутње; и сматрало се најпослије да сообшченије владе тако различне, као што су оне једног земаљског књаза и Божијега свештеника, слабо стоје и слабо се оправдавају спрема растећем просвештенију, а то наипаче у Црној Гори, која се находи у великој нужди добро и мудро управљена бити, закључила су се у сљедствију ове суште истине, и чувено превелико мноштво гласова, сљедујушча рјешенија, но да иста буду одобрена са благоволенијем именованог наслједника и признатога садашњега владике:

„Прво. Црногорска држава бива мирска и постаје наслједствено Књажество.

„Второ. На владање Црне Горе бива зван и потврђен како Књаз свијетли господар Данил Петровић Његош и после њега на вјечно његови насљедници у мушкоме роду, по реду прворођенства. У нестању правога насљедства звана су најближија мушка својта и у најпрвом степену; а у случају равнoг степена најстарији возрастом.

„Треће. Владика, боље Епископ, или Архијепископ, Црне Горе, који ће имати ограничену власт над црковним стварима, бити ће изабран, са посредством високе владе, међу чланове сијателнога племена Петровића Његоша, или од осталих најблагороднијих фамилија црногорских.

„Четврто. Остају у пуној сили устав, закони и сви обичаји, како је до сада држава управљена била, у колико није противно вишереченим правилима.

„Пето. Свијетли књаз бити ће позван вратити се што скорије у њедра свога народа, за објавити своја намјеренија, и уредити са Сенатом и народом на предња расположења.

„Шесто. Од узетих расположења даће се одма на знање, чрез нарочите посланике, вишереченом Књазу и Његовом Величеству Императору Всеросијском.

„Извршујући представљена рјешенија нижепотписани покорни привремени сахранитељи власти и воље Црне Горе поспјешивају официјално објавити Вашему Императорскоме Величеству колико је следило с надеждом, да ће Висока мудрост Ваша удостоит и благонаклоно признати мјере узете једног вјерног и честног народа, који чује потребу напретку и просвјешченију, доказујући се таквим начином свеђер достојни оног благоволења, које је до сада Ваше Императорско Величество имало спрема Црној Гори и народу Црногорскоме.“

Писмо рускога Министарства Иностраних Дјела Књазу Данилу Станковићу Петровићу Његошу.

„Вашој свјетлости већ је познато, да је Господару Императору благоугодно било обратити особито вниманије на оно што се садржи у писму, које су

Сенат и народ црногорски писали на Височајше Име Његовог Величества, у којему је писму изражена била особита жеља, да би врховна правитељствена власт у Црној Гори била од сад свјетска и у рукама Вашијема, као законитога насљедника покојнога владике Петра Петровића Његоша.

„Сад кад Ви полазите у Црну Гору Господар Император височајше заповиједити мени изволио је извијестити Вашу Свјетлост, да Његово Императорско Величество, непрестано старајући се за добро црногорскога народа, и уважавајући обстојатељства која су побудила Сенат и народ црногорски, те су се молили у горереченом писму, удостојио је што је поглавитије у молби всемилостивјејше одобрити, тијем више, што садашње године Ваше не би допустиле још за сада, по правилима православне цркве изискивати од Вас све оно што је дужан један калуђер чинити. Но поред тога Господар Император за нужно налази потврдити:

„Прво. Да с промјеном садашњег поретка колико не треба да се промијени политичко биће Црне Горе и да ће на Вама лежати обвезаност, да се сачувају мирна одношенија спрема сусједних земаља ћесарских и турских, уздржавајући Црногорце од сваких непријатељских против њих претпријатија, и старајући се уклонити све оно, што би могло дати повод макар каквијема с њима зађевицама.

„Друго. Да се власт епископа, који ће у своје вријеме изабран бити управљати црквеним дјелима у Црној Гори, ограничава само тијема једнијема дјелима, и ни мало да се не распрострањује на правитељствене уредбе земљом, које да сачувају јединство треба да припадају једноме Вама, као главноме управитељу Црне Горе. Што се тиче избора самога епископа, и што му треба дати за његово издржавање, то Вашој Свјетлости из разговора самном познате су мисли императорскога кабинета. Те су мисли основане на благочастивој вољи Господара Императора, да би народ црногорски утврђавао се све више и више у правилима истинитога христијанства,

и да не би хладнила стара његова преданост к светој нашој цркви. У тој ствари желателно је, да би Ви обратили брижљиво вниманије на нужде и положеније цркава у Црној Гори, и на потребу бољега, по могућности, образованија тамошњега духовенства. На Вама ће такође лежати свештена обавезаност имати пажњу, да не би у црквеним дјелима унапред чињена одступљења од постановленијех правила.

„Вообшче Његово Императорско Величество искрено жели, да би у овом одношенију управленије Ваше било ознаменовано истинито полезнима мјерама и уредбама.

„Из доношенија полковника Ковалевскога, који је походио недавно Црну Гору, Господар Император, с особитијем задовољством, изволио је видјети мирно положеније дјелах у њој и једнодушно помагање, које чине све власти за сачување у њој унутрашње тишине и поретка. Господар Император, дајући пуну праву праву чувствима израженијема у писму Вашем од 14. априла ов. г. изволио је надати се да ћете Ви управити све Ваше бриге к утврђењу спокојствија и напредка земље и да ћете Ви наћи ревностнијих у томе сатрудника, као у Сенату и мјестном духовенству, тако и у свијема војводама и старјешинама црногорскијема. Тијем ће се испунити завјет и свагдашња жеља Господара Императора, који удостојава најживљим симпатијама Вас и Црну Гору“¹

¹ Ово сам писмо нашао у архиву цетињском овако у преводу па га тако и саопћавам.

ЛАВ Н. ТОЛСТОЈ: — (пријевод П. В-ЋА).

О ШЕКСПИРУ

(наставак)

Трећа се сцена збива у шуми. Едгар, који је утекао од очева гонења, скрива се у шуми и прича народу о том, како су блажени лудаци, који иду голи, забадају себи у тијело трње, игле, вриште дивљим гласовима и просе милостињу, и говори даље, да он хоће да се учини таквим лудаком, само да би се избавио од гонења. Испричав ово, одлази.

Четврта сцена опет пред замком Глостеровим. Лир, опазив свезаног Кента — кога наравно не познаје — страшно се љути на оне, који су се усудили увриједити његовог посланика, и позива к себи херцега и Регану. Шаљивац говори своје свагдашње беспослице. Лир једва задржава гњев. Долази херцег и Регана. Лир се тужи на Гонерилу, а Регана правда сестру. Лир проклиње Гонерилу; кад му Регана примјећује да би за њега боље било да се врати натраг к сестри, он увријеђен говори: шта, ја да молим за опроштај?! — и пада на кољена, показујући тиме, како би грдно било, да он понижено проси од кћере као милост — храну и одијело; затим најстрашнијом клетвом проклиње Гонерилу и пита, ко је, пошто је он отишао, надио пўте на његова посланика? Прије него Регана може одговорити долази Гонерила. Лир постаје још више раздражен и поново проклиње Гонерилу. Кад му јављају, да је херцег наредио да се Кенту надију пўте, Лир ништа не говори, јер Регана одмах каже, да га сад примити не може, него нек се врати Гонерили, а кроз мјесец она ће га примити, само не са 100 већ са 50 слугу. Лир опет проклиње Гонерилу и неће да иде к њој, надајући се да ће га Регана примити с цијелом сто-

тином слугу. Али Регана каже, да је сагласна узети га само са 25 слугу, послије чега се Лир рјешава вратити се Гонерили, која му допушта 50 слугу. Кад пак Гонерила примјећује, да је и 25 много, Лир говори дугачки монолог о том, како су „сувишно“ и „довољно“ појмови условни, и како се човјек — кад би га снабдјевали само оним што му је неопходно — не би ничим одликовао од животиње. Уз ово се Лир, или боље рећи — глумац, који игра Лира, обраћа лијепо одјевеној дами из публике, говорећи, да и њој није потребно њено одијело, јер је не грије. Одмах затим на њега наилази помаман гњев; виче, да ће урадити нешто ужасно само за то, да се освети кћерима, али да неће плакати, и одлази. Почине буре.

Такав је други чин, који је сав препуњен неприродним догађајима и још неприроднијим ријечима, *које не истичу из положаја лица*. Чин се свршава сценом Лира са кћерима, која би могла учинити јак утисак, кад не би била пресута глупо-најивним, неприродним и уза све то сасвим неумјесним ријечима, које аутор ставља у уста Лиру. Веома дирљива била би колебања Лирова међу гордошћу, гњевом и надом на уступке кћери, кад не би била искварена сухопарним беспослицама, које говори Лир: о том на пр., како би се он развео с мртвом мајком Реганином, кад ова не би била с њим задовољна; или о том, да отровне магле сићу на главу кћери; или о том, како небеске силе — пошто су и оне старе — треба да заштићавају старце, и много друго.

Трећи се чин почиње громом, муњом, буром, неком особитом буром, какве, по ријечима учествујућих лица, никад није било. У степи центлмен прича Кенту, како Лир, ког су изагнале кћери, сам тумара по степи, кида косу и баца је у вјетар. С њим је само шаљивац. Кент пак саопштава центлмену, како су се херцеги свадрили између себе и како је француска војска већ сашла у Дувр; и саопштивши ове вијести, шаље центлмена у Дувр Корделији.

Друга сцена трећег чина збива се такођер у степи, али не на оном мјесту, гдје су се срели Кент и центлмен, већ на другом. Лир иде по степи и говори ријечи, које би морале изражавати његово очајање; он жели, да вјетрови тако дувају, да им јагодице прсну; да киша све залије; да муња спали његову сиједу главу; да гром спршти земљу и истријеби сјеме, које даје неблагодарног човјека. Уз ово говори шаљивац још бесмисленије ријечи. Долази Кент. Лир, ради нечега, каже, да ће се приликом ове буре наћи и изобличити сви преступници. Кент, кога Лир никако не може да позна, наговара краља, да се скрије у појату. Шаљивац изриче пророчанство, које никако не одговара положају, послвије чега сви одлазе.

Трећа се сцена опет преноси у замак Глостеров. Глостер прича Едмунду, да је француски краљ с војском већ сашао на сухо и да је он намјеран помоћи Лиру. Саслушавши ово, Едмунд рјешава, да окриви оца с издајства и таквим путем добије наследство.

Четврта сцена опет у степи пред појатом. Кент зове Лира, да уђе унутра, но овај одговара, да нема разлога, због кога би се крио од буре, јер је он и не осјећа, а не осјећа је с тога, што му је у души бура, изазвана неблагодарношћу кћери, — та бура заглушава све. Природни осјећај овај, изражен простим ријечима, могао би изазвати саучешће, али посред надувеног, непрекидног бунцања не да се опазити и потпуно губи свој значај.

Појата, у коју уводе Лира, — то је она иста, у коју је ушао преобучени у лудака, т. ј. голи Едгар. Овај излази из ње, и премда га сви знаду, опет га нико не познаје, као што не познају ни Кента. Лир, Едгар и шаљивац почињу говорити бесмислице, које се без прекида излажу на цијелих шест страница. У средини ове сцене јавља се Глостер, који такође не познаје ни Кента, ни свог сина Едгара, и прича им како га је син (Едгар) хтио убити.

Ову пак сцену пребија нова сцена у замку Глостеровом, у којој Едмунд издаје оца, а херцег се за-

хваљује, да ће се осветити Глостеру. Радња се опет преноси на Лира. Кент, Едгар, Глостер, Лир и шаљивац налазе се на ферми и причају. Едгар говори: „фратерето ме зове и каже, да Нерон пеца рибу у тамном језеру...“ Шаљивац пита: „дед ми реци, стрико, ко је луд — племић или сељак?“ Лир, који је већ поманитао, одговара, да је луд краљ. Шаљивац говори: „није, луд је сељак, који је дозволио сину да постане племић“. Лир виче, да хиљаде врућих копаља прободу њихова тијела, а Едгар — да га зли дух коље у леђа. Уз ове ријечи шаљивац додаје и своје оштроумне изреке о том, како не треба вјеровати припитомљености вука, здрављу коња, љубави дјечака и клетви блуднице. Послије тога Лир уображава, да суди кћери. „Учени правниче,“ говори он, обраћајући се голом Едгару, „сједи овдје; а ти, премудри човјече, ево ту; ну, ви, лисице, женке! На ово Едгар одговара: „Ево га! Глете, како стријеља очима! Госпођо, зар вам је мало очију овде на суду! Допливај до мене Беси-љепотице!“ Шаљивац поје: „љепотица Беси има проврћену лађу и није у стању казати, због чега не може пристати“. Едгар опет говори своје. Кент наговара Лира, да легне, али овај све једнако продужава свој уображени суд.

„Свједоке на сриједу!“ — виче он. „Сједи овдје“. — говори Едгару. Ти си обучен у сунчев плашт и заузми своје мјесто. И ти (шаљивцу)... Једнаки јарам правосуђа лежи и на теби и на њему; значи, сједите један до другог на судској клупи; и ти си у броју судија, сједи и ти!“ — обраћа се он Кенту.

— А мачка је сијера, — виче Едгар.

— Њу најприје, њу у суд! — То је Гонерила! — грми Лир. — Кунем се овдје пред овим високим сабором, да је она тукла свог оца, јадног краља!

— Примакните се мало, мистрис, ви се зовете Гонерила? говори шаљивац, обраћајући се клупи.

— Ево и друга, — виче Лир. — Држ'те је! Мачеве! Огањ! Оружје! Овдје је поткуп! Лупеж је судац! Зашто си је пустио? и т. д.

Ово се бунцање свршава тим, што Лир заспи, а Глостер наговара Кента (кога не познаје), да однесе краља у Дувр, — последије чега Кент заједно са шаљивцем односе Лиру.

Сцена се преноси у замак Глостеров. Глостера окривљују с издајства, доводе га и вежу. Херцег Корнуелски му вади око, које гази. Регана примјећује, да је остало још једно, и пошто се оно смије над другим — треба и њега извадити. Херцег већ хоће, да и то учини, али у исто вријеме неки слуга, не зна се зашто, заштићава Глостера и наноси рану херцегу. Регана убија слугу. Овај, умирући, говори Глостеру, да има једно око, те види, какав је злочинац кажњен. Херцог говори: „а да не би видио, ми ћемо и њега извадити“ — вади и друго око и баца га на земљу. Уз ово херцег говори, да је Едмуд издао оца, последије чега Глостер одмах увиђа, да је преварен и да га Едгар није хтио убити.

Овим се свршава трећи чин.

Четврти чин опет у стени. Едгар, који све једнако изиграва луду, говори извјештаченим језиком о промјенљивости судбине и о преимућству ниског удјела. Затим — не зна се ради чега — на то исто мјесто, гдје се он налази, долази ослијепљени Глостер, његов отац, кога води некакав старац, и говори оним истим Шекспировим језиком, чија се главна особина састоји у томе, што се мисли замећу или усљед ритма ријечи, или усљед контраста, — такођер о промјенљивости судбине. Он говори вођи, да га остави. Старац примјећује, да није могуће ићи самоме без *очију*, јер се не да видјети пут. Глостер на ово одговара, да он и нема пута, због чега му и очи нијесу потребне, даље каже, како је посрнуо, кад је имао очи, и како недостаци често пута бивају спасоносни. „О, мили Едгаре, — додаје он, — жртво гњева твог превареног оца, да ми те је бар као у мраку видјети, ја бих рекао, да опет имам очи.“ Едгар гд, правећи се луд, чује све ово, али се не открива оцу, већ му замјећује старог вођу и прича с њим; отац га не познаје по гласу и сматра га за

лудака. Глостер се користи случајем, да каже оштроумну изреку, како данас луди воде слијепе; затим брижљиво прогони старца, очевидно не из каквих год мотива, који би у овом моменту могли имати неког разлога, већ просто ради тога, да би, оставши на само с Едгаром, извршио сцену привидног скакања са стијене. Едгар приводи оца к стијени над морем, које у ствари не постоји, и не узимајући у обзир, што је мало прије видио и познао ослијећеног оца, и што се отац каје, што га је изагнао, — говори сасвим неумјесне шале, које је, наравно, могао знати Шекспир, прочитавши их у књизи Харенета, али које Едгар није имао одакле поцрпсти, и што је главно — нема смисла говорити их у његовом положају. Ево што он вели:

— Пет духова у једно исто вријеме сједили су у једном Томи: дух сладострашћа — Обидикут, кнез нијемих — Хобидиденц, Магу, — лупежлука, Модо — убијства и Блибертиџибет.

Сад сви они сједе у разним собарицама и слугама.

Чувши ове ријечи, Глостер даје Едгару кесу с новцем, говорећи, да његова (Глостерова) несрећа саставља срећу овог просјака. „Небо свагда тако поступа“ — говори он. — Кад онај који превлашћује и живи раскошно неће да види усљед тога што не осјећа, нека такав одмах осјети власт неба. Давање мора уништавати сувишак и сваки мора имати, колико му је доста.“

Послије ових непојмљивих ријечи слијепи Глостер тражи, да га Едгар одведе к познатој му стијени над морем и они се удаљавају.

Друга сцена четвртог чина пред дворцем херцега Албанског. Гонерила је не само злочинка већ и блудница. Она презире мужа и открива се у љубави злочинцу Едмунду, који је наслиједио титулу оца, Глостера. Едмунд одлази, а Гонерила разговара с мужем. Херцег Албански, једино лице с човјечјим осјећајима, будући још прије незадовољан поступањем жене наспрам оца, сад одлучно заступа Лира, али своје осјећаје исказује таквим ријечима, да се

губи вјера у истинитост и самих осјећаја. Он говори, на пр., да би међед с поштовањем лизао Лира; да ако небо не пошље своје духове, који ће казнити људе за ове подле увреде, — они ће прождирати један другог као мрска чудовишта и т. д.

Гонерила га не слуша и тада је он почиње псовати. „Погледај само на себе, ђаволе!“ — говори он. „Ужасни поглед демона није тако ужасан као поглед женске“. — „Будало сметена!“ — говори Гонерила. — „Кад си већ сама захтјела, да се учиниш ђаволом, — продужава Херцег, — то бар ради стида не чини своје лице лицем чудовишта. О, кад би ја сматрао за прилично дати потпуну слободу мојим рукама и учинити оно, на што ме гони моја у жилама узбуркана крв, све твоје тијело растргао бих и све твоје кости саломио. Али ти си женска, и ако си с ђаволским лицем.

Послије овога јавља се улак и казује, да је Херцег Кернуелски рањен од слуге у исто вријеме кад је вадио око.

— И Глостер умире. Гонерила је, наравно, задовољна, али се унапријед боји, да ће јој Регана, сад већ удовица, одбити Едмунда. Овијем се свршава друга сцена.

Трећа сцена преставља француски логор. Из разговора Кента са џентлменом читалац или гледалац дознаје, да француски краљ није у логору, да је Корделија добила писмо од оца и пала у велику бригу, кад је разумјела све што се с њим догодило.

Џентлмен каже, да је њено лице тада било слично киши и сунцу. „Her tears and smiles were like a better may; those happy smiles that played de on aer wpe lip secmed not to know what guests were in her eyes which parted thence as peares from diamand', dropped' и т. д.

Џентлемен даље каже, како Корделија жели видјети оца, на што Кент примјећује, да се Лир стиди видјети кћер, коју је онако увриједио.

У четвртој сцени Корделија, у разговору с доктором, казује, како је видјела Лира, који је сасвим

полудио, и како му је на глави био вијенац од разних травуљина; како он негдје тумара и како је послала војника, да га тражи; уз ово исказује жељу, да се све тајне љековите силе земљине излију на њега у њеним сузама и т. д.

Саопштавају јој, да на њу иду силе херцегове, али она води бригу само о оцу и одлази.

У 5-тој сцени четвртог чина, код замка Глостерова, Регана разговара с дворским чиновником Гонерилиним, Освалдом, који носи писмо од Гонериле Едмунду, и саопштава му, да и она љуби Едмунда, и, пошто је удовица, — боље би било, да се она уда за њега, него Гонерила; затим моли Освалда, да он у овом смислу упливише на сестру. Осим тога, она говори, да није паметно учињено, што су ослијепили Глостера и оставили га жива, — због чега савјетује Освалда, да овај, ако га гдје-год сретне, убије Глостера, а да ће га она са своје стране добро наградити.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE PURĐE
CRNOJEVIĆ

ЛЕОНТИЈЕ НИНКОВИЋ

Споменици манастира Острога

Мојим доласком у ман. Острог, гдје сам постављен за настојатеља манастира, одмах сам — према мојој задаћи — обратио пажњу, на острошке старине, не би ли из њих што позитивно дознао: о осниваоцу и времену постања самога манастира. Ради тога сам прегледао и преписао све натписе и записе, са црквава, ћелија, утвари и књига, у оба манастира. Особиту сам пажњу поклонио старој острошкој књизи — (протоколу) тзв. „Мали општи лист“, коју су острошки калуђери носили по Црној Гори, Херцеговини, Босни и Боки, ради уписивања добровољних прилога за ман. Острог, у току XVIII вијека, и у коју су настојатељи уписивали куповице земаља за ман. Острог од године 1740—1852.

Само име осниваоца манастира и вријеме када је ман. Острог основан, не може се позитивно утврдити, јер до сада познати извори о томе ћуте. А сиједи старци, причају оно исто, што је острошки архимандрит Никодим Рајичевић, прије 60 година, причао Вуку Ст. Караџићу, и што је Вук у својим дјелима и забиљежио, т. ј. да га је зидао св. Василије (1651.) и да су прије њега у пећини, гдје је сада горњи манастир, живјели неки пустињаци. Ово народно предање стоји у супротности с познатијем изворима, који се односе на св. Василија и манастир Острог.

Острошки игуман Исаије од Оногошта (Никшића) од села Попа, у натпису на својој задужбини — светокрстовској цркви у Горњем ман. Острогу године 1667., за себе говори: да је унук прваго, светаго и преподобнаго оца Исаија од Оногошта од села Попа. Дакле, према овоме натпису, отац Исаије, од Оногошта од села Попа, кога унук му игуман Исаије у натпису помиње, био је светитељ, о коме наша црковена историја — до сада — не зна ништа. Да није био збиља светитељ, не би га унук тијем именом називао. Да ли је св. отац Исаије проводио свој богоугодни живот у ман.

Острогу и да ли је његово св. тијело почивало у овоме манастиру, то се не може утврдити. А према неким знацима, има се разлога претпоставити, да није искључена могућност, да јест. Неки старци причају, да су чули од својих старих, да је прије св. Василија у ман. Острогу почивало тијело св. Исаија, као и то, да су га Турци прије доласка св. Василија сагорјели, а манастир порушили. Из предања се изгубило, када се ово десило, само се тврди, да је било прије св. Василија.

Овај је натпис од велике историјске вриједности из два разлога. Прво, што нам је сачувао име једног домаћег светитеља, о коме нијесмо знали ништа, и друго, што нам је омогућио, — и ако не сасвим сигурно — да утврдимо, да је ман. Острог сазидан прије св. Василија. Да није отац Исаије фактички био светитељ, не би га тијем именом игуман Исаије смио називати у натпису на својој задужбини — светокрстовској цркви — коју је зидао за живота и са благословом св. Василија, нити би му то св. Василије, као надлежни митрополит дозволио. Тако исто, да је св. Василије сазидао ман. Острог, не би дозволио игуману Исаију, да о своме трошку, за његова живота и с његовим благословом зида цркву у његовој задужбини, која је била и непотребна, нити би игуман Исаије имао разлога да ово захтијева. Према овоме рекли би, да је игуман Исаије имао основних разлога и за једно и за друго.

Игуман Исаије, у натпису на својој задужбини, свога ђеда, св. оца Исаија назива: „првим“. Ни ово игуман Исаије није учинио без неког јаког разлога. На основу овога назива има разлога мислити, да се св. отац Исаије, први настанио у острошкој пећини и у њој се подвизао у посту и молитви, па можда и првобитни манастирић начинио. Истина, ово се за сада још не може утврдити, али има основа, да се овако мисли, јер у противном случају, као што смо напријед рекли, нити би игуман Исаије имао разлога, да цркву гради, ни да у њеном натпису свога ђеда назива првим ни светим, нити би му то св. Василије дозволио.

У селу Попима, код града Никшића, у родном мјесту св. Исаија и игумана Исаија има у једној литици једна мала црквица, у коју се може уљећи помоћу дрвенијех басамака (скала). Сељани причају, да је ову црквицу зидао неки подвизник Исаије и да се у њој дневно и ноћно Богу молио,

као и то, да се отуд уклонио услијед турскога зулума. Даље причају да је у селу Попима постојао манастир и да се у њ био настанио св. Василије када је из Требиња побјегао. Натпис са остршке црквице оснажује ово народно предање у колико се тиче црквице у Попима, да је тај подвижник био св. Исаије, који се у остршком натпису помиње.

У прилог тога, да је ман. Острог сазидан прије доласка св. Василија, говори и завјештано писмо св. Василија, од године 1666., у коме се између осталог вели: „н обновихъ с некою вратиєю: како се само дело каже: собою.“ Дакле, и сами светитељ говори, да није на ново сазидао (манастир), него га обновио, као што и само дјело каже собом. Ово је непобитан доказ да је ман. Острог сазидан прије св. Василија и да га је св. Василије обновио у времену између 1651. и 1666. год.

Околни народ прича, да је св. Василије стално живио у Острогу, откада је повјерена епархија звана Никшић, Плана, Колашиновићи и Морача (27. новем 1651.), до његова престављења (29. априла 1671.). Ово народно предање стоји у опреци са документима, која имамо при руци. Год. 1661. априла 29. св. Василије прима писмо у Требињу, а 3. јануара 1671. св. Василије пише писмо из Требиња, из манастира св. Госпође, као из своје резиденције и шаље га адресату¹ по Атанасију, игуману требињског манастира. Ова су писма јасан доказ, да је резиденција св. Василија до његова престављења (29. априла 1671.) била у Требињу. У противном случају, нити би прво писмо било адресирано на њ, као митрополита херцеговачко-захумскога у Требиње, да му ту није била резиденција, нити би он год. 1671. писао писмо у Требињу и спремао га по игуману требињског манастира, да овај није спадао под његову каноничку јурисдикцију.

Да је св. Василије, неко вријеме, фактички живио у Острогу, манастир с неком братијом обновио и приложио му своје непокретно имање, које је имао у Бјелопавлићима у то нема сумње. У осталом и он сам то потврђује у своме завјештајном писму ман. Острогу год. 1666., у коме између осталог вели: „да се знае христѣанимъ како бихъ некое време оу

¹ Види чланак: Митрополити Херцеговски од арх. И. Руварца у шематизму херцеговачке митрополије год. 1900. стр. 40.

встрогоу оупу стинѣ и приложихъ оусрдно свон трѹд и свое имени“. А колико је живио у Острогу и када, то се не може позитивно одредити, јер завјештајно писмо о томе ћути.

Имало би разлога претпостављати, да је то могло бити у времену између 1651. и 1654. године, јер се баш у томе времену јавља „полхерцеговачки владика Арсеније са резиденцијом у Требињу. За то није искључена могућност, да се у томе мутноме времену Митрополит Василије уклонио из своје резиденције — Требиња, — испред опасности, која му је пријетила од Турака, и склонио се у ман. Острог, као у мјесто неприступачно Турцима, а под изговором, да има посла у новој епархији. А лако би могло бити, да је то била његова политичка тактика, да може из Острога слободније развијати свој политички рад, за ослобођење српскога народа од Турака. Како било да било, у томе се времену није налазио у Требињу, јер да је био тамо, не би се владика Арсеније ни појављивао. Ако је ово овако, као што напријед рекосмо, Турци су то његово измицање сматрали за стално бјегство, па се побринули, да на вријеме његово мјесто попуне својим сигурним човјеком, те да с тијем једном за вазда спријече повратак Митрополиту Василију у Требиње, у чему су и успјели, али ипак не за дуго. Год. 1654. у мјесецу марту владика Арсеније пошао је у Русију, ради прикупљања добровољних прилога и царске помоћи за обнављање порушених манастира и цркава у Херцеговини, али је слабо прошао. Руски патријарх Никон није му дозволио повратак у Херцеговину, него га је интернирао у Светопавловски манастир, гдје је и умро.

Овај корак рускога патријарха Никона према владици Арсенију, који није спадао под његову каноничку јурисдикцију, даје нам повода мислити, да је руски патријарх био извијештен с неке поуздане стране, о неканоничном начину доласка владике Арсенија на владичанску столицу, за жива каноничног митрополита Василија. Па с једне стране, да спријечи развијање раскола у српској цркви, а с друге, да осигура повратак каноничном митрополиту Василију, на своју столицу у Требиње, заточио је владика Арсенија. Иначе се не би ни у коме случају могао оправдати овај строги поступак патријарха Никона према владици Арсенију.

Можда је овај случај дао повода Св. Василију, да послѣ шест година носи или шаље своју грамату у Пећ, патри-

јарху Гаврилу, ради поновне потврде, што је патријарх и учинио у мјесецу јулу 1657. године утврдивши своју потврду патријаршиским печатом.

Предшастник св. Василија у епархији: Никшић, Плана, Колашиновићи и Морача владика Пајсије, као што видимо из писма архијерејског сабора, држаног у ман. Морачи, у мјесецу децембру 1654. год. погинуо је од Турака за вјеру и отачаство. Штета, што се у саборском акту не означаје мјесто, гдје је владика Пајсије погинуо и када.¹ Сада нам је јасно, зашто Патријарх Гаврило у грамати св. Василија, писаној на Грачаници 27. новембра 1651. владика Пајсија назива: „светопочившим“. Према овоме рекли би, да је услед ненадне смрти владике Пајсија, ова епархија повјерена митрополиту Василију, по каноничном праву, као митрополиту херцеговачко-захумском и да је њом управљао из своје резиденције — Требиња, — што и горња писма потврђују.

Вук Ст. Караџић у својим дјелима (књ. VI. стр. 305) приводи једну народну пјесму под насловом: „Разрушење манастира Тврдоша од Осман-паше Мостарца“. У овој се пјесми пјева, да је тијело св. Василија почивало у ман. Тврдошу ниже Требиња; да се св. Василије — прије удара Осман-паше — јавио у сну једноме Тврдошком калуђеру и рекао му: „Носи ме под Острог“, што је овај и учинио. Колико има истине у овој народној пјесми, то се не може одредити, али јој ипак мора бити основ у неком истинитом догађају. Само напомињемо да ман. Тврдош није порушио Осман-паша Мостарац, него млетачки војсковођа — витез Јован Буловић године 1694. и да је коначно запустио год. 1708. Дакле, ипак последице престављења св. Василија.

На основу овога факта рекли би, да је основ споменуте народне пјесме слаб, јер, да је тијело св. Василија почивало у ман. Тврдошу, то би се задржало у успомени народа у Требињу, што би Дучић без сумње изнио у „Монографији манастира: Тврдоша и Дужи“. У прилог овога иде и та околност, да је светитељ почивао у Тврдошу — до његова разорења (1694.) не би допустио митрополит Саватије, да га носе под Острог, него би га, под заштитом

¹ Митрополит Митрофан: Морачки манастир „Духовна Стража“ год. 1909, страна 298—305.

млетачке војске пренио у Херцег-Нови, као што је пренио и све тврдошке драгоцености, које се налазе у ман. Савини. У синакзару св. Василија, у Србљаку, штампаном у Биограду године 1861. пише: да је светитељ рођен у Попову и да „Покојся въ Остроѡѡ“. Сигурно је учени митрополит Михаило, при писању синакзара имао неки јаки аргуменат при руци, на основу кога је ово и написао.

У народу постоји предање о путовању св. Василија од Требиња до Острога. У овоме се предању прича: како се св. Василије најприје настанио у селу Попима, у манастиру, који се ту налазио; да је из Попа отишао због неке биједи, којом су га хтјели обиједити његови непријатељи и да се настанио у Дреновштичкој пећини у Пјешивцима, па најпослије у Острошкој пећини. У овоме се предању износе имена и презимена онијех, који су хтјели да обиједи св. Василија и онијех, који су га бранили, али их ја нећу овдје помињати из неких обзира, а ипак рачунајући, да ће то когод други учинити — у своје вријеме. — Изгледа нам, да је ово народно предање несигурно, тим више, што св. Василије није био пустињак, него митрополит и велики поборник за права српскога народа; те му као таком није ни било мјеста, да се вере по разнијем пећинама — осим у вријеме рата — него у средини свога народа, да се бори за његова права, што је без сумње и чинио. У опште нам изгледа, да је ово народно предање, о настањивању св. Василија по разним пећинама, услјед дугога препричавања пренесено с некога првога подвижника на св. Василија.

С овијем, што напријед рекосмо, не велимо, да није св. Василије доста муке претрпио од Турака и других злијех људи и на другим мјестима па и у Острогу, него на против тврдимо, да јест. Ову нашу тврдњу оснажује писмо пећског патријарха Максима од 5. октобра 1715=1667. г., које је на личну тужбу св. Василија упутио кнезу Рајичу у племе Вражегрмце. У овоме писму патријарх строго проклиње свакога, који би отимао земљу, коју је св. Василије купио и ман. Острогу приложио и који би у опште манастиру и калуђерима штете чинио. А сам светитељ у својем завјештајном писму год. 1666. вели: „... и мнози ми пакост: деша: алн Бѡѡ помощник мне вистѡ на васако дело благѡ“. Дакле, ова писма јасно говоре, колико је светитељ претрпио од злијех и самовољних људи.

Уз ријеку Зету, подно Вражегрмаца, у средини радне земље налази се једна мала хумчица, за коју мјештани с тврдим увјерењем причају, да је на томе мјесту био закопан св. Василије, у вријеме некога напада турског на ман. Острог, као и то, да је ту подуже времена почивао. Из предања се изгубило, када се ово десило. Ово се мјесто поштује као свето. Ако је народно предање истинито, ово се могло десити у вријеме удара на Црну Гору Думан-паше Ћуприлића год. 1714. у мјесецу мају, јер је тада била потреба да се ово учини.

На мјесечнику светотројичког манастира код Пљеваља, кога је писао инок Гаврило Тројичанин год. 7159=1651. записао је поменути инок: да је овај мјесечник писао при пећском патријарху Гаврилу и мјесном митрополиту кир Василију Јовановићу. Овај запис обара сва досадашња нагађања свијех онијех, који су до сада писали о породичном имену св. Василија. Инок Гаврило, с овијем записом учинио нам је велику услугу, јер да он ово није записао ми данас не би знали, од које је породице био св. Василије, а овако, благодарећи њему знамо, да се називао Јовановић.

При крају напомињем, да се прича, да је у Горњем манастиру Острогу било много књига и разнијех писама из старијега доба, па да је то све пропало у вријеме турскога напада на ман. Острог год. 1852. и 1853., када се био затворио у Горњи манастир славодобитни Велики Војвода Мирко Петровић — Његош. Није искључена могућност, да том приликом није штогод од острошких старина пренесено у цетињски манастир, што ће без сумње — ако буде — неко у своје вријеме објелоданити. А можда има каквијех докумената из Острога и код појединих породица у Бјелопавлићима, из којих су калуђери живјели у Острогу, па ће се можда и то објелоданити у своје вријеме.

Оволико сам сматрао за дужност, да речем о св. Василију и постању манастира Острога и то из два разлога: прво, да утврдим, да је резиденција св. Василија до његова престављења била у Требињу и друго, да докажем, да је ман. Острог сазидан прије св. Василија.

КЊИЖЕВНОСТ

А. КУПРИН — с руског превео Н. П. —

БРИЉАНТИ

Јужна вече — топла и тамна. Запрашени багреми над угријаним асфалтом, љениво се буде послије тешке дневне дремљивости.... Угличана гомила народа јури, као два бујна потока, назад и напријед. На једном мјесту се редови ломе, народ се гомила.... Прилазе, устављају се, гурају се, правилно се кретање нарушава, народ се гомила и опет одлази.... Одлазећи бацају посљедњи, опроштајни поглед.. Брз, немиран поглед.

Неки дуго стоје, опирајући се грудима и лактовима на округлу гвоздену ограду, која заштићава стаклено огледало магазина; стоје блиједа лица, са широко отвореним, непокретним очима. На бијелим штитовима плиша, ред над редом, освијетљене сакривеним рефлектором, горе мале капљице огња.... Како радује, како очарава око, у ноћној тами, њихов чаробни блијесак. У средини су два бриљанта. Сваки је велик као љешник. Њихове линије, њихова форма не распознаје се.... То није камење — већ два чудновата, тајанствена огња. Они горе, они дрхте, трепере, играју, смију се хиљадама непојмљивих свијетлих и лукавих осмјеха, маме, обећавају и varaју.

Гле, затрепта сноп сињих зракова.... Такве боје не бива ни на небу, ни на мору, бива је само у раном дјетињству, кад слушаш чаробну скаску. Синула је, затреперила и изгубила се и гле, отуд већ тече, као крваво вино, као пламен огромног пожара, као безумна, пјана радост, црвени, побједоносни огањ. Али још тренутак и непримјетљив покрет главе, потрес улице под тешком кочијом и разбуктало се зелено сијање, тихо, дубоко. Загонетно, слично свјетлуцању јунског свијетњака у густој трави.. Још тренутак па потече весела златна,

свјетлост сунца и одједанпут узбуркају се, играју и преливају се све боје спектра.

Ах та човјечја лица! Скоцетрисана, натмурена, блиједа под том одбијеном свјетлошћу, како много приповиједају жалоснога, злога и глупога!

У жена се грабљиво шире носнице а зуби се влажно бјелуцају иза полуотворених усана. Њих притјешњавају, гурају, но оне не осјећају то, стоје очаране том свјетлошћу, обузете једном жудњом...

Младић и дјевојка. Обоје витко, гипко и лијепо. Може бити да су се тек срели тајно, на уговореном мјесту узбуђени, с њежношћу и дивном бојажљивошћу. Неко је од њих можда одоцило на састанак.

Одиграла се сцена претворне хладноће, љубоморе и непријатељства — кроз неударљиве, пуне љубави, игриве осмјехе. И гле сада стоје ту, заборавивши једно друго, хипнотизовани лукавом игром бриљаната, задубивши се у чудновате и нездраве снове.

Жена с мужем; старац; жена у другом стању... Два жустра, красно одјевена беспосличара с гладним очима. И јавни слуга хитајући некуда задржао се на тренутак. Жена с мужем... Не, у осталом то није муж и жена. Свеједнако, они су се заборавили, изгубили и не осјећају једно друго, макар да им се руке још тичу. И на свијема тијема лицима, у свијема тијема очима, која на минуту остају безбојна, без дна, лажна, чита се једна те иста пожуа.

— Ех кад би... Кад би се неким чудом нашли на улици! Кад би се јавила чија необична, чудесна дарежљивост?! Ех кад би... Кад би.. Или да га је украсти, али тако, да нико никада не сазна...

Ко зна што би се нашло у најплеменитијим душама човјечјим, кад би се само могло непримјетно загледати у њих и проникнути њихове најтајније, најскрителије покрете?

Колико би се друштвених стубова, колико тврдих мужева, колико поштених грађана нашло, да су лупежи, убијце, блудници? И ко може поуздано, не колебајући се рећи, што је страшније, мисао или дјело, гдје је граница њихова?

Најчудноватије, најсмјешније, најбесмисленије и најнеобичније у свијету то су људске условности.. Ето гле, два комадића угљена, два комадића угља, двије сјајне играчке;

али је у њима, као у фокусу, сконцетрисано богаство, раскош, почасти, женска љубав, власт...

Тако је подешен живот, тако су се условили људи. Особито власт.. О, како је разумљиво, зашто су најпрослављенији историјом, најкрвожеднији тирани човјечанства били, у исто вријеме, фини познаваоци, цјенитељи и скупљачи драгог камења.

За њих пресићене крајњијема облицима власти и насладе, драгоцјености су биле страсним још неискушаним симболима безконечног ширења њихове личности. То је била та иста огромна и страшна власт једнога над милионима, али власт чудновато сконцетрисана у малом предмету, који се могао стиснути руком... То је била власт у потенцијалном облику.

Због драгоцјености су се водили дуги и крвави ратови. Земни господари се тешко растају с тијема малим стварчицама. Историја је сачувала једну анегдоту о томе, како је царица Клеопатра смијући се попила, растворено у вину, велико зрно бисера, каквог по величини и љепоти није било у свијету.. Али по свој прилици нико не зна што се десило послије тога безумно-великољепног пира.....

А десило се ево што:

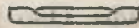
Вративши се с пира у своју почиваоницу, Клеопатра нареди да је раздјену.. Нубијска се робиња неопрезно дотаче њеног голог рамена, и царица у гњеву забодје црној робињици оштру иглу у прса. А кад је робиња застењала од бола, царица јаросно узвикну:

„Не смијеш викати! Будало!

У то вријеме евнух, клечећи на кољенима, са страхопоштовањем напомену царици о судбини заробљеног Грка-философа.

Прије је царица мислила да ће с философом приредити јавни диспут, у присуству високих римских гостију, и показавши им свој сјајни ум и говорнички дар, великодушно повратити заробљеном слободу. Али сада огорчена губитком скупоцјеног бисера, она плачљивим гласом раздражено завика:

„Шта ми досађујеш с глупостима! Удавите га!

IGNOTUS.

НАД ЈЕЗЕРОМ.

Тамо у удоли лежи малено језерце. Мирна је његова седефаста површина. Нема несташног повјетарца, да је заталаса, да зашушти у трскама. Само што каткад прелети преко његовог огледала залутали облачић, као пуста жеља или бљесну сребрнасте љуске хитрих рибица, у његовим тамним дубинама.

Старе, криве врбе надвијају над њим свој погрбљени стас, вјечито огледајући зелено лице у његовој дубокој води. Високе стогодишње тополе — чији се танки врхови губе у плавичастој магли као тужан сан — стоје на његовој обали. Оне стоје на мртвој стражи, увијек будне, вјечно пјевајући тиху, сјетну пјесму...

И док се вечерње сјенке шире и румен на западу лагано трне, криве силуете врба постају нијема страшила, а тополе тихо, жалобно шуме, као да за нечим жале, дотле оно сања покривено сребрнастом маглом, која се повија по његовој мртвој површини, као тајанствене сјени...

Сања оно о прошлости: о оном блаженом добу, када бијели лабуд гордо пловљаше по вечерњој води, парајући њене сребрне таласиће, обагрене пурпурном крвљу умирућег сунца...

Оно сања о бјелоликој нимфи, која у предвечерје сједи у тамнозеленом хладу густих врба. Она сједи и расплиће дуге златне косе и гледа са чежњом у даљину, у модрикасту маглицу преко сњезних врхова, које злати сунце са запада...

Њене мале, бијеле као пољски кринови ножице, ударају по плавој тихој води. И она се под ударом угиба, пршти и разлијева у бисерне капљице, које се, обасјане румени, претварају у пурпурне корале и драго камење, падају по њеном њежном, љиљанском тијелу и слијевају се, блистајући се, низ пуне млијечне удове, који се грче и дрхте страсно, пожудно...

Бијели лабуд је већ давно, давно отпјевао своју тиху, тужну пјесму... А нимфа?...

Она је одбјегла тамо далеко, далеко преко сњезних врхунаца, у предјеле неприступачне, гдје на обалама широким ријека, које сладострасно шуме, цвјетају наранце и лимунови. Тамо је царство нимфа. Оно је обавијено густим пра-

шумама, које почивају у магли. Тамо бораве оне у зеленом сугону дубоких шума, плетући своје златне косе, пјевајући страсне, заносне пјесме, чији се дрхтећи звуци губе преко широких ријека и изумиру у магли дремљивих прашума...

CHARLES BEAUDELAIRE — с француског превео П. Ђ. Шоћ —

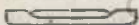
НАПУКЛО ЗВОНО

Горко је и угодно, у зимске ноћи, слушати покрај ватре, која пуцка и дими, далеке успомене, полако се привикавати на хучну пјесму што се чује у густој магли.

Блажено звоно са јаким звуком, макар и старо; весело и живо одбија свој побожни глас као стари војник кад стражи под чадором.

И моја је душа разбијена, и кад у свом болу усхтједне да тијем пјесмама испуни хладни ваздух ноћи, бива често да њен глас ослаби.

Она личи тешком ропцу заборављена рањеника, који умире на обали крвавог језера, под великом гомилом мртвијех, не мичући се и у најтежим мукама.

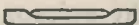
VICTOR HUGO — с француског превео П. Ђ. Шоћ —

ЕКСТАЗА

Једне звјездане ноћи сам стајам на обали. На небу не бијаше ни једног облачка, на мору ни једног брода.

Моје очи блуђаху много даље — даље од граница свијета. Древеће, околна брда и сва природа изгледаху као да распитују у неком нејасном жуборењу морске валове и небеска кандила.

Безбројни легиони златнијех свјетлила са хиљаду хармонија приклањаху своје огњене круне, а плави таласи, којима ништа не управља, нити их задржава, купајући се у својој пјени изговараху шапатам и чујно: то је Господ, Господ Бог. —

ДУШАН С. БУКИЋ

СПАСОВ ДАН

Има једна прича источнога чара
 О прстену златну и Спасову дану,
 Прича, кад је дужде у времена стара
 Даривао вјеру мору узбуркану —
 Има рујна прича о Спасову-дану.

Та је прошлост данас само пуста варка:
 Нестао је дужде и чар оних дана,
 Погубљен је давно лав светога Марка,
 А допире само до нашег земана
 Шум и румен оног старог Спасов-дана.

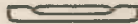
И Жабљак и Ловћен и Суторман стари
 Познаваху некад млетачкога лава,
 Кад галије хитре ко хитри гусари
 Долажаху под њих — и њихова слава
 Остављаше војске без толиких глава!

Одавно, одавно дуждев лав је пао
 И бл'једила прича о Спасову дану
 А лав јој је други руменила дао:
 Лав, коме је живот само у мегдану —
 Бесмртност је дао новом Спасов-дану.

Па и ту су љета надвила се као
 Облаци и магле што ниште и даве,
 А само је огањ славу разбуктао
 У грудима оних, који носе главе
 Да их скупо даду чим то трубе јаве...

Под знацима новог и крвавог доба
 У крви ће лећи лав са ових страна
 Да почине покрај понорнога гроба
 Чим загрије сунце без крви и рана
 И донесе осмјех српског Спасов-дана.

Данас још кад вјетрић уз образе пирка
 А кишица ситна с облака се руни,
 Успомена славног војеведе Мирка
 Подилази душе. — Свјежи батаљони
 Стопама се крећу војеведе Мирка...

VICTOR HUGO — с француског П. Ђ. Шоњ —

СУНЦЕ НА ЗАХОДУ

Сунце се спушташе; а вече, спремно да му слиједи, потамњаваше обзорје. На камену у пољу сјеђаше замишљен старац, окренут сунцу што залази, — старац, коме је још мало времена остајало да проживи.

Бијаше то стари пастир, чобан у брдима. Некада млад и сиромашан, срећан, слободан и без закона. И, када остављаше планинске главице под сјенкама које се над њима хватаху, весели гласови његове фруле разлијегаху се по шуми.

А сад је богат и стар. Дух му је пун прошлости. Велика породица зове га дједом. И, док се његово стадо враћаше у равницу, одвојен од свијета он гледа у небо.... гледа...

Дан који се свршава вриједи као и дан који се рађа. Стари пастир сноваше у тако лијепом небеском плаветнилу. Океан бескрајни пред њим се простираше, као нада праведникова на вратима гробнице.

О како свечани тренутак! Брда, дивље море и вјетрови ћутаху прекинувши своју хуку, а старац гледаше сунце гдје залази — сунце гледаше... старца гдје умире. —

ARNIM

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
NOVE MOŠI

На љубави прве пепелу и згару
Младости сам своје урезао слова
И малакс'о бијах за нав'јек у жару —
Ал' ти си га, ево, пробудила с нова.

Дала си му моћи — слабије нө оне
(Ти му оних никад и не можеш дати!)
С њима само душа у дубину тоне
Да се без њих тужно из прошлости врати.

У минулост давну, у њен оквир свели
Нове моћи хйте и ко уздах стају;
Да се с надом пустом, кад је буду срели
И грле и љубе и горко јецају...

У јецају томе и у томе мјуку
Слуктим неку тајну у дну душе моје,
И док уздах шапти: Подај другом руку —
Мој је поглед тужан к'о и живот што је...

OSCAR WILDE — предео Мел.

ДОБРОТВОР

Бијаше ноћ, а он је био сам.

И он видје у великој даљини зидове округла града и упути се њему.

Кад се приближи граду чу играње веселих ногу и смијех из раскаланих уста и гласни звук многих харфа.

Он покуца на врата и један стражар отвори му их.

И он видје кућу, која бијаше сва од мермера, а лијепо мраморни ступови стајаху пред њом. И вितिце цвијећа спуштаху се низ стубове, а извана и изнутра гораху зубље од кедрова дрвета. И он уђе у кућу.

И прође кроз дворану од калцедона и кроз дворану од јасписа и тако стиже у велику свечану дворану. На гримизном лежају видје младића гдје лежи, а коса му бијаше овјенчана црвеним ружама и усне црвене од вина.

И он стаде иза њега, дотаче се рамена његових и рече му: „Зашто тако живиш?“

А младић се окрене, упозна га и одговарајући рече: „Био сам некад губав, а ти си ме оздравио. Како да живим друкчије?“

И он изађе из куће и пође улицом.

Мало за тим срете жену, бојадисана лица у шарену одијелу, а ноге јој бијаху посуте бисером.

За њом иђаше као ловац полако млад човјек а одијело му бијаше шарено.

Лице женино бијаше лијепо као у кумира, а очи млада човјека гораху од пожуде.

И он пође полако за младим човјеком, дотаче му се руке и рече: „Што гледаш тако ту жену?“

А млад човјек окрете се, упозна га и рече:

„Био сам некад слијеп, а ти си ми вратио очни вид. На што да га друго употријебим?“

И он потече напријед и дотаче се шарена одијела женина и рече јој: „Не познајеш ли другог пута осим грјешног?“

А жена се окрете, упозна га, насмија се и рече: „Па ти си ми опростио моје гријехе, а овај пут је, пут насладе“.

И он изађе из града.

Оставивши град видје украј пута млада човјека гдје сједи и плаче.

Он му се примаче и дотаче се дугих вितिца његове косе и рече му: „Што плачеш?“

А млади човјек погледа га, упозна га и узврати: „Био сам умро, а ти си ме ускрсноу из мртвијех. Што друго да радим него да плачем...?“

УМЈЕТНИК

Једне вечери пробуди се у његовој души жеља, да створи кип, који би имао представљати часовиту насладу. И он пође по свијету, да тражи мједи, јер он могаше да мисли једино у мједи.

Али сва мјед у свијету бијаше ишчезла; нигдје на свијету не бијаше мједи осим једнога кипа вјечног бола.

А тај кип бијаше његово дјело, дјело руку његових, које бијаше поставио на гроб, а под тим гробом лежаше све што је он у свијету љубио. На тај гроб, који скриваше све што је он највише љубио у животу, бијаше поставио ово дјело своје вјештине да свједочи о љубави човјека, која никад не мре и да буде симбол бола, који вјечно траје.

И на цијелом свијету не бијаше друге мједи осим мједи овога кипа.

И он узе кип, који бијаше скалупио и метне га у пећ и преда га ватри, да га растопи.

И из мједеног кипа боли, која вјечно траје, сазда он кип насладе, која за час пролази.

УЧЕНИК

Кад Нарцис умре прометну се и врело његове радости. И из чаше слатке воде, поста чаша сланих суза. А горске виле дођоше плачући кроз тај да пјевају на врелу и да га тјеше. Али кад видјеше да се је врело прометнуло и да је од чаше воде постала чаша сланих суза, расплетоше зелене плетенице својих коса и кликоше врелу: „Не чудимо се, да толико тугујеш за Нарцисом, јер је он био доиста лијеп“.

„Зар је Нарцис био лијеп?“ упита врело.

„Ко то зна боље од тебе!“ одговорише виле планинкиње.

„Мимо нас је увијек пролазио, али је тебе тражио и лежао на твоме рубу, у те гледао и у огледалу твоје воде посматрао своју властиту љепоту.“

А врело одговори: „А ја љубљах Нарциса, јер у његовим очима, кад он лежаше на обали и гледаше у мене, огледах своју властиту љепоту“.

УЧИТЕЉ

А кад је пала на земљу тама запали Јосиф из Ариматеје зубљу оморикову и сиђе с бријега у долину, јер имађаше посла у кући. И он видје у долини очајана младића гдје го клечи на шљунку и плаче. Коса му имађаше боју меда, а тијело му бијаше слично бијелу цвијету. Али тијело његово бијаше трњем изгребено, а коса овјенчана пепелом. И он, који бијаше тако богат, рече младићу, који бијаше наг: „Не чудим

се да ја твоја жалост тако велика, јер је Он био збиља праведник“.

А младић одговори: „Не роним ја суза за њим, него плачем над самим собом. И ја сам претварао воду у вино и ја сам лијечио губаве и слијепима враћао очни вид. И ја сам ступао по води и гонио и тјерао зле духове из гробова, и ја сам хранио гладне у пустињи гдје не бијаше хране и дизао мртве из њихових тијесних домова. И на моју молбу пред великом гомилом свијета усахла је неплодна смоква. Све оно, што је чинио Он, чинио сам и ја, па ипак — нијесу ме разапели“.

У ДОМУ ПРАВДЕ.

И човјек ступи наг пред Бога.

И Бог отвори књигу живота човјекова.

И Бог рече човјеку: „Твој је живот био opak и ти се био окрутан спрам оних, који вапијаху за помоћ. И спрам оних, који бијаху у невољи, био си опор и тврда срца. Дозиваху те сиромаси, али их ти нијеси чуо, и гласу мојих у невољи бијаше глухо ухо твоје. Наслиједио си богату баштину, а послао си лисице у виноград сусједов. Узимао си хљеб сиротињски и давао га псима за храну. А оне, које је губа разједала, и који су становали у мочварама живећи у миру и славећи ме, изагнао си на пут. И на мојој земљи, из чијих сам те њедара оживио, пролио си праведну крв.“

А човјек одговори и рече: „Све је тако“.

И опет отвори Бог књигу живота.

И Бог рече човјеку: „Твој је живот био opak и ти си тражио видљиву љепоту, а пролазио покрај скривена добра. Зидови твоје собе бијаху прекривени разблудним сликама, а устајао си са твог развратног лежаја на глас свирала. Саградио си седам олтара гријесима, од којих сам трпио, и јео си од забрањена плода. И гримиз твога одијела бијаше извезен са три знака срама. Твоји идоли не бијаху ни од злата ни од сребра, ни од какве ковине, која вјечно траје, него од меса, које пропада и труне. Ти си им натапао косу нардом и давао им у руке јабуке од граната. Шафраном си им ноге посипао и простирао испред њих сагове. Антимоном си им мазао вјеће и скврнио тијело тамјаном. Пријестоље твојих идола на сунце си изнио, па си им се до земље клањао. Показао си сунцу своју срамоту, а мјесецу своју лудост.“

А човјек одговори и рече: „Све је тако“.

И по трећи пут отвори Бог књигу живота.

И Бог рече човјеку: „Opак је био твој живот и злом си одвратио добро и злим дјелом платио си добро. Руке, које су те храниле ти си осакатио, а груди, које су те дојиле презрео си. Ко је к теби дошао и воде ти заискао, отишао је жедан од тебе, и оглашене, који су те преко ноћ сакрили

у своје чадоре, издао си у зору. Непријатеља, који те је поштедио, премлатио си из потаје, а пријатеља, који ти је био вјеран, продао си за новац, и свима, који су ти с љубављу прилазили узвраћао си једино мјером својих прохтјева“.

А човјек одговори: „Све је тако“.

И Бог затвори књигу живота и рече: „Заиста хоћу да те бацим у пакао, у дно пакла хоћу да те бацим“.

А човјек повика: „Не, то не можеш“.

И Бог рече човјеку: „Зашто не могу, да те бацим у пакао? С кога разлога не могу?“

„Јер сам увијек живио у паклу“, одговори човјек.

И шутња завлада у дому правде.

И мало за тим проговори Бог и рече човјеку: „Пошто видим да те не могу послати у пакао, послаћу те зацијело у небо. Да, у небо ћу те послати.“

А човјек повика: „Не, ни то не можеш.“

И Бог рече човјеку: „Зашто да те не могу послати у небо? С кога разлога не могу?“

„Јер га никад не могах себи представити“, одговори човјек.

И шутња завлада у дому правде.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
 CRNOJEVIĆ

БИЉЕШКЕ

РУЂЕР БОШКОВИЋ

Она мала република, која је на колебљивом мору основала и држала кроз вијекове слободу, сјај и богатство наших приморских обала, одњихала је у својој колијевци пред 200 година потомка без кога би величина древног Епидавра била непотпуна. Уз оне бројне великане, који попут крилатих галија помогоше учинити град државом а ум силом и одбраном њеном, ваљало је ставити и име Руђера Бошковића, грађанина, „по републику веома заслужна, јер је често доказао своју вјерност и радиност, вршећи добро и корисно код туђих народа тешке задатке“.

Овима је ријечима обиљежила у каменом запису република своје признање једном од првих својих синова.

Знаменита личност Руђера Бошковића отвара потомству пријатан поглед.

Одрастао (рођен 18. маја 1711.) у скромној грађанској кући, којој је припадао као седми син, васпитан у духу просвијећеног католицизма, под руком добрих учитеља, а сљедујући традиције свога времена он ће навући на себе ризу калуђерску и ући у манастир. Манастири, а нарочито ред исусовачки, коме је Руђер припадао, били су најбољи расадници науке у то доба — она је била њиховим штићеником, њиховим средством, а донекле и њиховим циљем. — Бистрина и живи интерес за што ширим и дубљим знањем одвела је млада Дубровчанина у Рим, гдје је као наставник продужио рад у колегију, коме је до недавна припадао као ученик.

Математика и физика, метеорологија и геодезија, астрономија и философија постају његови предмети, за које једино и живи. А складна латинска пјесма прати његове напоре, који неочекивано скрећу пажњу и највиших кругова — умнога папе Бенедикта XIV и одличних научних корпорација. Трактатом о стабилитету куполе на цркви св. Петра (год. 1742.) отворено је најшире повјерење спрам Бошковића у свим питањима, која су засијецала у његове стручне способности. Позиви га салетјеше са свих страна у питањима науке. Португалски краљ Иван V повјерава му да измјери степен меридијана и удеси географску карту Бразила, а у Беч га зову

да их посавјетује у важним научним питањима. Путујући у Цариград, да мотри пријелаз Венере, прегледао је рушевине града, и утврдио у њима прошлост Пријамових зидина, епске и трагичне Троје.

Примивши понуду француске владе крене у Париз у својству равнатеља оптике за поморство. Архиепископ де Лин, маршал Мирабо, министри Варжен, Сартен и краљев стриц Ксавје, војвода саксонски, поклонеше му своје пријатељство.

„Кад се старац повратио из Француске у Италију те великим напором радио да усаврши и изда потоња своја дјела, спремао се да нова заснује, а стара да доврши, упаде у дужу болест и умрије у Милану на дан 13. фебруара 1787. у доба од 75 година 9 мјесеци и 2 дана“. Тако завршава камена плоча захвалне републике остављајући читаоцу, да радену неуморност њенога сина достојно оцијени. Бритски музеј храни и данас уз остале споменике бисту заслужног Дубровчанина.

У низу великих мислилаца, који обогатише свијет својим умом, заузима Руђер Бошковић видно мјесто. Основи његовог умовања воде у философски реализам, који је у њега задобио несумњив тип. Одричући Декартову мисао о урођеним идејама, Бошковић задржаје досљедност свога становишта и у суштилном питању о идеји Божанства. Однос душе и твари ставља у границе данашњег психофизичног паралелизма препуштајући вјеру вјери самој. Читав склоп Бошковићеве философије добро обиљежују ове ријечи једног његовог коментатора: Он се је клонио испразних спекулација и питања теолошке нарави, јер је био стваран у мишљењу, егзактан у науци и критичан у философији. Својом теоријом о првобитним елементима, теоријом атома, замишљеном на тако дубок и генијалан начин, постао је Бошковић правим оснивачем модерног атомизма. Идеја јединства силе и материје, по којој савремена наука жели свести сав појавни свијет на једну заједничку основу, нашла је дубоког образложења у теоријама Бошковићевима. Зато он и јест као мислилац XVIII вијека савремен, и у томе, поред осталог, лежи његова слава и величина.

Успомена на двјестогодишњицу његова рођења везана је са захвалношћу данашње науке и с удивљењем народа, из кога је поникао.

МУЧЕНИШТВО СВ. СЕВАСТИЈАНА

Самољубље двојице тешко је измирити, а да макар један од њих не осјети слабију страну компромиса.

Посљедња паришка сезона, у којој је духовити „ковач ријечи“ — како Талијани називају D'Annunzia — својом најно-

вијом драмом извојевао литерарну побједу и принудио Париз на другу — овога пута бескрвну — предају, најбоље је доказала, да се двије амбиције као и двије љубави могу поравнати на заједничко задовољство. D'Annunzio је као „Фирентинац у прогонству“ похитао на највеће француско књижевно поприште с намјером, да ондје накнади своје књижевне губитке у отаџбини, а паришка га је публика објеручке дочекала, задовољна, да може легитимним путем посинити књижевно име и најновије дјело пјесниково. Тако је постала најновија драма D'Annunzijeва, величанствена драмска поема „Мучеништво св. Севастијана“. Радња јој је узета из живота првих хришћанских мученика, из оне епске љепоте човјекова духа, која ниче у судару двију крвавих супарница: римског поганства и младоликог хришћанског мистицизма. — Доба Диоклецијаново хтјело је задржати на снази бедеме старога свијета.

Први чин одиграва се у „Двору љиљана“ (Corte dei gigli), у судници Јулија Андроника, префекта римског. Судница представља величанствени тријем, кроз који се виде седам аркада. У врту се бијеле љиљани, симбол светачке невиности. По сриједи је олтар. Близанци Марко и Марцелијан, млади мученици, свезани су за колоне аркада. Судија сједи на високом сједалу.

Севастијан, вођа стријелаца, наслонио се на свој лук те нијемо и непомично проматра мученике, који пјевајући бацају погледе к небу. За њим стоје стријелци, којима је он вођа. Мноштво радознале свјетине, погана, јевреја и хришћана заокружује сцену.

Погани почињу да се буне, нестрпљиви су. Звјерском појудом траже крв младих мученика. Што оклијева префект? Шта чека? На муке с њима! На тај се поклич Андроник стресе. Зове крвника. Хтио би, да се свлада, да буде окрутан, али чим спусти очи на блиједо лице мученика, оставља га снага. Покуша, да их поново испитује, склон да их ослободи. Позива их, да се покоре закону, да се одреку Христа.

Син Андроников приступа мученицима. Био им је школски друг, па му је жао пријатеља. Севастијан пада у занос и не осјећа, да му шиљак лука пробада руку. Румена крвца попрска му оружје. Војници се ујурбаше. Траже платна и мелема, да превију рану. „Пустите нек тече, крв моја треба да тече!“ — кличе Севастијан, свјестан што и њега чека.

Нестрпљива се свјетина буни. Сунце је на заходу. — У то долази мајка мученика. Маса јој се уклања. Ожалошћена, тужна мајка лети сад једном, сад другом сину. Ови стоје непомично, везани за колоне.

Иза ње робови носе болесна оца мученика. Главу је обавио крајком тоге, јер не може да гледа страхоту призора. За оцем ступају сестре мученика; пет их је на броју.

Тужна мајка у дугој јадиковци обраћа се дјечи својој. Ова је јадиковка врхунац страха, зебње и бола мајчинога. Срце је мученика чврсто, непоколебљиво. Мајка их не разумије. — Зашто не проплачу с њом? Зашто се не одазову бар њеном гласу? Отац ћути као окамењен.

Напокон изгледа, да мученицима срчаност малаксава.

Јулије Андроник хоће по што по то да спасе мученике. „Марко и Марцелијане“, довикује им, „хоћете ли напокон да се покорите императору?“

Овдје се уздиже трагедија једним махом у патетичном наступу до једне од кулминационих тачака. Мученици бивају све то неодлучнији. Маса запањена ћути и чека. Севастијан нијемо проматра овај призор. У моменту, кад изгледа, да ће мученици клонути, попустити, на један мах одјекну његов глас: „Атлети Исусови, одговорите!“

Одлучан иступ Севастијанов осоколи мученике. „Никада, никада! Ми исповиједамо Исуса-Назаренца“. Маса се комеша около Севастијана. Грде га, пријете му. Тужна мајка баца се на њ, који хоће, да јој дјецу истргне из срца, да их изложи бијесу разјарене свјетине.

„Ко си ти проклетниче, који ми отимљеш несретну дјецу у часу, кад хоће да ме својим невиним рукама обгрле? Ко си ти, тако млад, тако лијеп, а ипак ти на лицу читам бијес Фурија?“

„Роб љубави, господар смрти“, одговара јој Севастијан. „Познам те, о жено! Теби је суђено, да примиш твоје мучеништво, твој вијенац, твоје весеље. Он те гледа“. „Тко ме гледа?“ једва проговара растужена мајка, док је нека ненадна, неочекивана зебња подилази. Окреће се на около. Гдје су ти Богови? Не умије више ни њих у помоћ да зове. Кћери бризну у плач. Дозивљу мајку. Хоће да је освијесте. Она их се ослобађа, гурне их од себе. Божански сјај је обасја. Нека надчовјечанска воља потисну је к синовима. „Ево ме к вама! И ја сам ту, да трпим муке! И ја хоћу да мрем! Нек ме бичују! Ја исповиједам Христа“.

Из опћег метежа продиру гласови удивљења, преклињања, пријетње. Робови падају ничице, љубе и ударају челом земљу. Чују се уздасаји жена. Жреци бацају пуне прегршти мириса на олтар. Ваздух потамњује. Кћери полагају, једна за другом приступају к мајци. „На смрт! Поджарите ватру! На муке с њима!“ кличе бијесна свјетина. „Кога ћемо најприје?“

„Ево вам мене“ — кликну Севастијан и испри се пред разјареном свјетином. Запањени стријелци гледају га. Он им дарива за успомену оружје своје. Лук, тетива и стријеле постају симболом једнога Бога у три лица.

Прије него ли ће да се растане са својим луком, натегне га Севастијан посљедњи пут. Стријела полети к небу, да се више не врати к земљи.

На Светитељеву лицу одсијева весеље Избраника Божјег. Читава се појава његова преобразила. „Слава теби, Христе царе“, кличе Светитељ. Тајанствена нека мелодија прелијева се ваздухом. Чују се гласови из даљине.

Разоружан Светац приступа пламеној жерави. Румена свјетлост пламена обасјава читав тријем. Вечерњи сутон спушта неко особито плаветнило над вртом. Љиљани постају све бјељи. Неки натприродни сјај прелијева се по њима.

Чудесно знамење! Чудо! чудо! Чују се поклици: „Слијепа је прогледала, нијема је проговорила!“ Светац на то не окреће главе. Раскида сјајну своју одору и босоног ступа по живој жеравици.

Мученици интонирају величајну пјесму.

Чудесна свјетлост љиљана превладава. Сви присутни — жене, робови, представници власти, крвници падају ничице и ударају челом о земљу. Преображење свршава. Из љиљанских бокора ступа седам Серафима пјевајући.

Тако свршава први чин, у коме је изнесена готово цијела драмска радња. Остала три чина све до епилога губе постепено свој религијозни карактер и пјесник их оживљује вјештином својих слика и блиставом дикцијом. Успјех драме узвеличала је и импресивна музика младог париског компонисте Клода Дебисија. — Драма је писана на француском језику.

† **Аугуст Харамбашић.** Хрватска књижевност изгубила је ових дана једног од угледних и плодних својих представника.

Још млад и свјеж у својој педесетој години умро је Аугуст Харамбашић, који заузима видно мјесто у хрватској лирској поезији. Његова пјесма проткана је патриотским жаром, те му је и то помогло да постане врло популаран и у широј читалачкој публици. Његове „Ружмаринке“, доживјеле су за његова живота пето издање, што је ријетка појава и код писаца свјетског гласа. Врло се радо читају његове збирке „Слободарке“, „Бугарске пјесме“, „Тугомилке“ и т. д. „Матица Хрватска“ издала је његове: „Пјесничке приповијести“, 1889, и „Избране пјесме“ 1895. г.

Љепше пјесме Харамбашићеве преведене су и на стране језике. Осим својих оригиналних радова, Харамбашић је преводио врло много из руског, њемачког, француског, пољског, чешког и бугарског језика, те се поуздано може рећи да је најплоднији хрватски писац.

Харамбашић се родио 1861 г. у Доњем Михољцу у Хрватској. Тешко је било његово дјетињство, а још бурнији његов живот. Још у раној младости остао је без родитеља, а бригу о њему преузео је дјед његов Пантелија Харамбашић.

Основну школу свршио је у Новој Градишци, гимназију у Осијеку и Пожеги, а послије ступи на универзитет у Загребу. Али 1881 г. би релегиран, са универзе, те почне уређивати лист „Слободу“ и „Хрватску Вилу“ у Сушаку. Кроз двије године настави школовање у Бечу и Загребу. 1886. г. Харамбашић би осуђен на 6 мјесеци затвора, за три своје пјесме оштампане у „Балкану“. Тек 1892 г. завршио је Харамбашић своје школовање, кад би промовиран на част д-ра права.

Као и сви истакнутији људи малих народа Харамбашић је врло рано загазио у политичку борбу. Био је неколико пута биран за народног посланика, али у политици није био срећне руке, као на књижевном пољу.

Осим тога имао је жива учешћа у журналистици, те је поред многих својих чланака у педагошким листовима, уређивао и политичке листове „Хрватску“, „Хрв. Дом“, „Хрв. Вилу“, „Балкан“ и „Пренород“.

Као књижевник био је Харамбашић више година одборник „Матице Хрватске“, и секретар „књижевничког друштва“.

Све до своје смрти одржавао је живе везе с многим словенским публицистима, особито с Чесима и Пољацима.

За њега се може рећи: „Сав свој живот дао је народу свом“.

Вјечан му помен!!

Konstantin Jireček: Geschichte der Serben. Erster Band (bis 1371.) Gotha 1911.

У знаменитој збирци њемачкога историчара Херена: Allgemeine Staatengeschichte изишла је горња књига д-ра К. Јиречека, професора слав. историје на бечком универзитету и писца многобројних дјела из наше и јужнословенске историје. У исто доба с овим њемачким издањем изашло је и српско у пријеводу Јиречекова ученика д-ра Ј. Радоњића, универз. професора у Биограду, и тако се дала могућност и нашој публици, која не влада њемачким језиком, да се може послужити овим одличним историјским дјелом. Како се већ из натписа види, ово је само први дио наше историје, док ће други, у коме ће бити описани унутрашњи догађаји за Немањића, па доба деспота, коначно све до најновијега доба, изаћи у току слиједеће године.

У нашој литератури ми имамо не само много историјских монографија, већ и потпуних историја, сад веће, сад мање вриједности (Мајков, Калај, Љ. Ковачевић и Јовановић, Мандровић, Вукићевић, Станојевић), али ниједно ово дјело не може се ни изблиза упоредити с Јиречековом историјом.

Овај дио Јиречекове историје раздијељен је на четири књиге. У I књизи (предсловенско доба) говори се о земљишту балк. полуострва, о његовим становницима од најдав-

нијих времена до претпотоњих Римљана, за чије се доба зби сеоба народа;

у II књизи (Словени насељавају Илирик) говори се уопће о Словенима и њихову досељењу на балк. полуострво;

у III књизи (Срби у ранијем средњем вијеку) о историји Срба од 7—12 вијека; а

у IV књизи (Србија велика сила на Балкану) о српској историји под Немањиним нашљедницима и обухвата размак од 1196—1371. године.

Пошљедња књига је најважнија и у њој је описана историја од Стефана Првовјенчаног па све до несретне битке на Марици.

Кад се узме на ум, да је Јиречекова историја резултат дугогодишњег проучавања све до најновијих дана, и да је сав тај материјал критички сређен и изнесен, онда је овој књизи сувишна свака препорука.

Camilla Lucerna: Montenegros bedeutendstes Heldenvolkslied: Die Hochzeit des Maxim Crnojević. [Studienblätter zur kroat. u. serb. Litteratur] Zagreb 1911.

К. Луцерна позната је и иначе у књижевном свијету по својим њемачки писаним радовима, већином из наше јуначке епике, па у тај круг иде и горњи њезин рад. Прије него кажемо коју о овом послу, мислимо да није на одмет питање, је ли згодно с оваквим пријеводима (њемачким десетерцима!) упознавати страни свијет? Каква је само разлика између наших стихова:

Кад јој рече, ка' да посијече,
Те под собом коња оставила,
Напријед му ни крочити не ће,
Па Латинка свекру проговара... (с. 897—900)

и њемачких (Луцерних):

Da er's sprach, als wär'es abgeschnitten,
Hielt das Ross sie an und hielt's im Zügel:
Keinen Schritt mehr vorwärts sollt es gehen.
Und zum Vater redet die Latein'rin: etc.

Свакако би овакве послове, ако већ неће да се преводе у прози, мислимо, боље било преводити у духу нар. њемачке метрике.

За боље познавање читаве пјесме додала је преводи-тељица опширан увод (стр. 7—26), па додатак (с. 63—72) и тумач неколиких израза (с. 73—74).

У уводу говори се (по разним изворима) о судбини куће Црнојевића и њихове државине. У самом уводу требало је споменути, како је историја о Ивану и његовим синовима доста тамна (по једним изворима имао је Иван три, а по другим два сина), затим могло се рећи што о Ђурђеву тамновању у Млецима, тим више што се о том говори у истој књизи Вуковој [II. пј. 89. с 558], требало је нешто више

рећи о жени Ивановој Гојисави, кад се говори већ о вези преко ње с Арнаутима ит.д.

Умјесто нагађања о споредним лицима у пјесми (Недјељко = Петру Дојчевићу; капетан Јован = Јовану Озринићу) и т. д. боље би било рећи да су сва лица осим Црнојевића оца и сина, историји сасвим непозната, или да су измишљена.

У додатку говори се о варијантама ове пјесме из збирке С. М. Сарајлије и Матице Хрватске и с правом им се одриче вриједност према Вуковој пјесми.

На концу говори се о „Максиму Црнојевићу“, драми Л. Костића, за коју вели: „Zeigt sich als Produkt eines zwar wesentlich dramatischen, aber rohen und verkünstelten Talentes“.

Упопријеко стихови су доста глатко преведени, ма да то овдје-ондје није могло успјети (с. 262, 310, 311, 320, 321, 547.) ит.д. ит.д.

Уза све ове ситне папомене ова ће књига добро доћи вањском свијету, који се занима за нашу нар. поезију; а нарочито с наше стране треба да смо захвални преводитељици, што је узела пјесму из наших страна и у њезином коментару ма и у кратким потезима оцртала нашу историју до најновијих дана.

Студије о природи човјековој. Ових дана изашла је на Цетињу, књига „Студије о природи човјековој — покушај оптимистичке филозофије“, од знаменитог научењака Дра Илије И. Мечникова, у пријеводу Дра Јована Ст. Кујачића.

Само име пишево препоручује ово дјело, које је у свјетској научној литератури добило велико признање.

Питања дотакнута у „Студијама“ врло су важна и не може их мимоићи ниједан образован човјек, те је тим већа заслуга преводиочева, што је нашу преводну литературу обогатио једним таквим важним дјелом. Књига је приступачна и неспецијалистична, а пријевод је у цјелини врло добар. О самим питањима, која се у књизи третирају, проговоримо другом приликом више.

Књига износи 339 стр. осмине. Цијена је 4.50 перп.

„Службени лист поштанско-телеграфског одјељења“. Наша је стручна публицистика добила пред мало времена корисну принову завођењем „Службеног листа“. Поштанско-телеграфска служба добива тиме свој нарочити орган, чиновници те струке потребан приручник наредба и рјешења, а и користи, које приватнику пружа орган поштанско-телеграфских уредаба, не могу се подцијенити. Коначно, појава „Службеног листа“ значи донекле и формирање једног нашег стаљежа, па и то није без добре похвале и препоруке.

Хрватско-српски Алманах. Уредници лањскога Алманаха јављају да ће издати хрватско-српски Алманах и за 1911. годину. Већ су прикупили и објавили и садржај његов. Алманах ће мјесто предговора донијети неколико чланака наших најгледнијих књижевника и старијих поборника јединства српско-хрватског. Алманах се посвећује сјени великог српског просвјетитеља Доситија Обрадовића. Зато ће први чланак и бити Стојана Новаковића: Доситије Обрадовић о народном јединству 1788; затим чланак Ватрослава Јагића: Након сто година (Прослава Доситија Обрадовића 1911.). Даље: Д-р Јован Цвијић: Како ја замишљам народно јединство Срба и Хрвата; Матија Мурко: Потреба јединствене књижевне историје Срба и Хрвата. У другом дијелу Алманаха биће пјесме: Милана Беговића, Ива Војновића, Драгутина Домјанића, Јована Дучића, Милете Јакшића, Каталинића-Јеретова, Андрије Милчиновића, Владимира Назора, Миховила Николића, Симе Пандуровића, Вељка Петровића, Велимира Рајића, Милана Ракића, Светислава Стефановића, Тресића Павичића, Милана Ђурчина и Алексе Шантића. Пјесме ће бити измијешане са чланцима ових књижевника: Богдан Поповић: Критике и биљешке; Павле Поповић: Бранкова „Туга“ и „Опомена“; Бранимир Ливадић: Порука редактора пјесницима и сарадницима; Г-ђа Адела Милчиновић: Још о Драгојли Јаранићевој; Тихомир Остојић: Из старих српских пјесмарица; Милан Грол: Милорад Митровић. — Још ће бити чланци: Тихомира Ђорђевића, Бранка Дрекслера, Драгутина Прохаске, Нехајева-Цихларша, Ристе Радуловића, Уроша Петронића, Војислава М. Јовановића и Бранка Лазаревића. Овај ће Алманах бити бољи и разноврснији од првога, а изаћи ће с јесени. Изнијеће преко 10 табака кварталне величине. Цијена му је два перпера а у лијепу повезу 3•50 перп.

Десети свесловенски новинарски конгрес. Мисао словенске узајамности и културног зближења добива све изразитије облике и поставља све реалније циљеве, тражи путеве и средства којима ће сигурније ићи и доћи до свог великог идеала. И ма да су препреке огромне, свакако се иде корак по корак напријед. У остварењу велике задаће зближења и културног уједињења словенског племена, нема сумње, треба да води прву ријеч словенска штампа. Словенска штампа, изгледа, да је почела проводити свој велики, тешки али благодатни задатак. Десети свесловенски новинарски конгрес, одржан у Биограду 10. јуна ове год., то нам потврђује. На конгресу се скупило 300 преставника словенске штампе, из свију словенских крајева. Све девет грана словенског племена биле су заступљене.

Десети је новинарски конгрес најуспјелији од свију пређашњих. Он је обиљежен трима значајним чињеницама:

дао је изложбу свију листова у словенском свијету, 500 на броју, који су тумачи мнијења и културног напретка 130 милиона Словена; увео је у савез словенских новинара најмоћнијега представника словенске заједнице — руску штампу, и најзад, приступио корак ближе к остварењу словенске телеграфске агенције, која би била жива веза међу словенским новинарима и сигуран информатор о словенским приликама. Конгрес означава не само један важан корак у животу словенског новинарства, него још више једну етапу у развоју словенске политике и схватања словенске заједнице и солидарности.

Споменик Змају. — Одбор за подизање споменика српском пјеснику Змај-Јовану Јовановићу у Руми ријешио је, да пријеђе извршењу своје задаће. Израда споменика повјерена је српском вајару Ђоки Јовановићу. Модел се ради у Паризу.

Споменик Лази Костићу. — У Сомбору се створио одбор за подизање споменика српском пјеснику Лази Костићу. Одбор је разаслао проглас на народ за скупљање добровољних прилога, које треба слати на адресу: Привредна штедионица, Sombor, Bacska.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA

CRNE GORE ĐURĐE

CRNOJEVIĆ

НОВЕ КЊИГЕ.

Д-р Илија Мечников, *Студије о природи човјековој — љокушај оптимистичке философије*; превео Д-р Јован Кујачић. Цетиње, Држ. Штампарија. Цијена 4-50 перп. 339 стр.

Evgenij Kumičić, *Začudjeni Svatovi* — Matica Hrvatska. Zagreb, 1910.

D-r F. Detela: *Pergam in Lambergar* — Matica Hrvatska. Zagreb, 1910.

D-r F. Bučar: *Povijest hrvatske protestanske književnosti*. — Matica Hrvatska 1910. Zagreb. —

Hrvatsko Kolo: Naučno književni zbornik knjiga VI. 1910. — Matica Hrvatska — Zagreb.

D-r O. Kučera, D-r St. Plivelić i J. Božičević: *Noviji električni pojavi i izumi* — Zagreb 1910.

M. Lisičar: *Pripovijesti*. — Matica Hrvatska — Zagreb 1910.

Slovacki — Benešić: *Lilla Weneda*. — Matica Hrvatska — Zagreb 1910.

D-r M. Mandić: *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*. — Matica Hrvatska — Zagreb 1910.

Иво М. Калуђеровић: Земљорадничка библиотека, књ. II. — *Болести и штеточине винове лозе*. Цетиње, Штампариа Министарства Војног. 1910. — Цијена 70 пара.

Перо Ђ. Шоћ: *Зборник њоштанскијех израза* и т. д. Цетиње, Штампариа Мин. Војног. 1911. Цијена 1:50.

ИСПРАВКЕ.

У чланку „Од уредништва“ у 1. и 2. свесци „Дана“, на страни 2. при набрајању домаћих књижевних листова, случајно је изостало и име „Књижевног Листа“;

на страни 114. у чланку о „Доситијевој стогодишњици једна напомена“ при предамању слога изостављен је *post scriptum* из писма владике св. Петра, који гласи:

„П. П. Драго ми је што ви имате једнога младића достојнога себи насљедника, а ја се трудим да и овдје буде заведена малена школа. Молим не љихватајте се на другу страну до љолученија другога мојега љисма“.

ЦРКВА и ШКОЛА

М. Б.

Принц саксонски Максимилијан о сједињењу источне и западне цркве.

Од почетка текуће године, готово у свима часописима обију цркава, појавили су се интересантни чланци, у којима се на дуго и широко говори о извјесном сензационом чланку, који је изишао из пера принца саксонског Максимилијана, свештеника римске цркве и професора теологије фрајбургшког универзитета у Швајцарској.

Да би се читаоци „Дана“, а особито они, који нијесу у таквој прилици, да могу пратити ширу журналистику, упознали са врло занимљивим чланком принца саксонског Максимилијана, ми ћемо тај чланак донијети по изворима¹ руских и српских часописа у изводу, јер расправља значајно питање о сједињењу источне и западне цркве.

Ово чинимо тијем радије, што смо имали угодну прилику, да прошле године у нашој пријестоници, видимо као милог и ријетког госта принца Макса Саксонског. Његова симпатична појава; његово држање и опхођење и његова особита скромност одавала је благородну аристократску и племићску крв и човјека дубоко наученог.²

¹ При писању овог чланка, служили смо се овим часописима: Богословскиј Вѣстникъ, Москва, фебруар; Гласник Православне Цркве, Биоград, број 7. и 8.; Гласник Православне Далматинске Цркве, март, и Богословски Гласник, Карловци, књига XIX. —

² Чим је принц стигао на Цетиње, одмах је посјетио г. Митрополита Митрофана, који је високог госта најљубазније предусрио. У колико се принц овдје бавио, радо се интересовао уређењем наше цркве.

Високи гост је са Цетиња отишао у Никшић, гдје је имао част бити примљен у аудијенцију код Његовог Величанства Краља.

Принц Макс између осталих језика добро влада и руским језиком.

Принц Макс рођени је брат краља саксонског. Рођен је 17. новембра 1870. године. Овај краљевски син, по примјеру српског краљевића Рацка Немањића, оставио је сјајне краљевске палате, њихову величину и богатство, па се посветио чину свештеничком и богату краљевску одору замијенио скромном редовничком мантијом.

Богословско образовање добио је принц Макс у Баварској, гдје 26. јула 1896. године примио и чин свештенички.

У научном циљу Принц је као свештеник и проповједник пропутовао готово све главније европске вароши. Он је уживао велику наклоност Папе Лава XIII. који је принца као ватреног ревнитеља употребио за мисионара — проповједника западне цркве, и нарочито му одредио особиту улогу, да ради на сједињењу западне и источне цркве.

Научени овај проповједник колико покоран свом свештеничком позиву, толико и у научној цијељи, да упозна живот и устројство православне и источне цркве, пропутовао је: Русију, сва четири васеленска Патријархата, Грчку, Румунију, Бугарску, Србију и Црну Гору.

Путовања ова принц Макс чинио је нарочито зато, да би поред доброг познавања запада упознао и православни исток, како би као добар познавалац обију цркава својим знањем припомогао, да се сједине цркве. Питање сједињења западне са источном црквом било је за Принца нешто идеално, богоугодно и корисно како за једну, тако и за другу цркву. Ријешењу овог важног питања он приписује велики

Није без интереса и овај податак о бављењу принца Макса на Цетињу.

Разговор принца с Митрополитом прекидоше звона Ман. цркве.

„То је вечерња служба — запита принц. — Митрополит потврди додајући да је сјутра недјеља.

„Сјећам се — додаде принц — да на вечерњој служби прва стихира првог гласа почиње: *„Вечернија нашија молитви прими свјати Господи“*.

Митрополит принцу љубазно примијети: „Видим, Високопречасни Господине, да се поред осталих питања, интересујете и познавањем наших црквених обреда“.

„Да, одговори учени принц, мени се обреди православне цркве особито свиђају те зато и желим да их познам“.

Писац.

значај. По његовом убјеђењу, кад би се сјединила источна са западном црквом, створио би се тијем јаки бедем противу сваког покушаја прозелитизма и атеизма. И тако једна св. црква Христова, била би васеленска, јер би под своје крило обухватала цијелу васелену.

И као члан високог краљевског дома, а поред тога и по својству свог особитог карактера, принц Макс у својим научним дјелима, у колико се то односи на сједињење цркава, није отишао путем, којим су у том циљу прије њега полазили његови другови. Он се није једнострано ограничио на оне мотиве, којима су се служили у погледу сједињења цркава његови предшасници католички мисионари.

Да до правога и истинитог познавања овог врло важног и озбиљног питања дође, принц Макс више пута је путовао по земљама, у којима живе православни народи, те је тако могао не само теоретски, него и на самоме дјелу изучити религиозни живот и дух православног истока и његов одношај наспрам католичког запада. Та путовања стекла су ученом Принцу познанство с великим бројем поглавара — представника православних цркава тако, да је с неким и у трајној преписци.

Он је као човјек од науке, пажљиво испитивао историју о узроцима који су дали повода, да се цркве раздијеле и тражио је у колико и на чијој страни, то јест источној или западној, стоји кривица за црквени раздвој. Поред овога принц Макс испитао је и начин којим су се његови другови — римски мисионари служили, да народе православног истока склоне на пристанак за сједињење.

Овако обострано изучавање овог врло важног и озбиљног питања, створило је код принца Макса резултат јасног појма, што је ученом абату и дало повода, да са својим познатим чланком изађе на јавност дајући овоме важном питању и свој беспристасни и објективни суд.

Кад се прошле године у Риму покренуо часопис „Roma e l'Oriente“ (Рим и Исток), принц Максимилијан у првом броју тог часописа објављује свој чланак и с њим излази пред цио католички свијет износећи нове идеје о сједињењу цркава. Поменути часопис, који се издаје у италијанском Грота Фератском (Radia di Grotta Ferrata) и који је себи у задатак ставио нарочиту заузимљивост о сједињењу источне и западне

цркве, у уводном чланку свог првог броја, донио је чланак принца Макса под насловом: „Pensée sur la question de l' union églises“.

Чланак је написан с дубоким знањем у питању о раздјељењу цркава, и суд којег је у чланку принц Макс изнио, доказује његову колико велику наученост, толико и објективност.

Овај је чланак како у Ватикану, тако и у свијема богословским круговима римокатоличке цркве, изазвао силну сензацију.

Ми ћемо овдје изнијети само кратак извод из чланка принчева.

Принц Макс сматра, да је сједињење цркава веома нужно. Он при разлагању овог питања обећаје, да ће бити искрен, правичан и несебичан. С ове тачке гледишта, он не одобрава начин, којим су се до сада управљали они, који су од стране запада радили у прилог сједињења. Он вели, да су многи латини говорили: „Ми смо вазда искрено жељели сједињење, али упорни и горди Грци то нијесу хтјели“. Даље принц вели, да је латинска црква навикнута да заповиједа, те је хтјела, да као с неким правом источну цркву принуди на неку потчињеност, не водећи рачуна о томе, да ли је то разложно и да ли то њена сестра источна црква може примити.

Учени Принц каже, да се западна црква вазда придржавала начела: Ја сам законодавац — ово је моје право! Сваки онај, који не би желио, да прими унију, у овоме облику, кога ја предлажем, тај је противник саме уније.

Источна црква није могла пристати на овакви егоистични појам, него је напротив, на сједињење гледала, као на братску дружбу, на правичну сагласност, а не на неку врсту потчињености. Источна црква сасвим правилно гледа на двије гране хришћанства, као на двије духовне сестре, које су међусобно равног права и достојанства.

Обје цркве дужне би биле, да вјерују у оне истине, у које су вјеровале докле су заједно нераздвојно живјеле.

Научени аутор вели: ниједан хришћански владар неће рећи: ја желим, да цркве вазда буду раздвојене. Ниједан патријарх, епископ, свештеник или монах, ако будете поставили ово питање, неће вам одговорити: ја не желим

сједињење, ја сматрам да је раздјељење црква нормална појава. Напротив, они ће вам сви рећи: Ми од свега срца желимо, да се оствари сједињење, јер је оно богоугодно дјело. Ми се и сада свакодневно за вријеме литургије молимо, да би се ова жеља остварила. Тако су о сједињењу мислили византијски цареви, патријарси и свештеници. Шта више и Марк Ефески, противник Флорентинског Сабора, није у ствари био противник сједињења; он би могао рећи: ја сам умољавао своје противнике, али ме они нијесу хтјели чути.

Западна црква, вели учени аутор, нема никаквих привилегија, ни права законодавства над источном црквом. Напротив, народи истока много су старији, него ли савремени народи запада.

Латини игноришу историју, па су заборавили што је било у старини и хоће да поставе источну цркву у положај, у коме се она никада није налазила. Истина, Христос је дао неку привилегију св. апостолу Петру. Али нигдје се не налази, да је њему био потчињен апостол Павле. Црква у току многих вијекова, није била папска монархија, него је сваки епископ независно управљао својом епархијом, а папа нигда није имао јуридикчну власт на епархијама источних епископа.

Принц Макс говори даље, да се ауторитет папин оснивао на неким документима сумњивих и неоснованих „Исидорских декреталија“, да су ове неосноване и неистините декреталије биле главни узрок раздвајању црква, јер су папе овиме занесени хтјели да својој власти потчине источну цркву.

И кад би се источна црква сјединила с римском, Принц вели, да би требало, да источна остане апсолутно независна и самостална од западне, и да се управља и даље, као што се и до сада управљала — разумије се — да буде онаква, каква је била прије раздјељења црква. Сматрати њу као провинцију латинске цркве, значило би заступати мисао, која је противна историјској истини и правди.

Кад латинска црква овако почне радити у прилог сједињења, онда ће се оно и остварити и биће јасно, да западна црква без сваког егоизма тежи богоугодном дјелу. Принц Макс даље говори, о разлици догмата између источне и западне цркве. Он поставља питање: је ли потребно, да се латинска црква одрече догмата, које је она утврдила после раздјељења, и за које се није знало, докле су цркве

биле у заједници; или, да ли је источна црква дужна, да их као такве прими за своје? Источна се црква на ово неће сагласити, нити пак може. И Принц налази, да је она у праву, јер је она неповријеђено сачувала све догмате. Они су у источној цркви онакви, какви су били у прва времена у цијелој хришћанској цркви. Источна црква не може примити догмате, који су састављени на западу без њеног учешћа. Зар се може мислити да ће источна црква исповиједати излазак св. Духа и од Сина, кад се зна, да се она буквално придржава еванђеоског текста, учења св. отаца цркве, васеленског Цариградског Сабора, заједничког симбола вјере, који говори, да Дух Свети исходи од Оца.

Али Принц Макс не увиђа потребу приморавати ни латинску цркву, да се одрече њених нових догмата. И у оваквом случају по његовом схватању, сједињење је остварљиво и свака црква може задржати свој начин исповиједања и учења, не намећући другој своју сопствену догматску систему. Западна је црква дужна, да покаже источној цркви, да су њене одредбе изводи из претпоставке познате хришћанској старини. Светитељи првих вијекова, припадали су васеленској цркви и били су њен драгоцен украс, и поред свега тога, они нијесу исповиједали, да Дух Свети излази и од Сина; да постоји чистиште, и, да је рођење Пресвете Богородице било непорочно, а нијесу знали ни за папину непогрешивост и т. д.

Источна се црква налази у истом оном положају, у коме се налазила прије раздјелења цркава. Нека дакле она остане и даље у положају, који су заузимали св. оци првих вијекова, и нека се она спасава исповиједајући оно, што су исповиједали св. оци првих вијекова. Ево, вели принц Макс, у каквом смислу ја разумијем сједињење. Оно треба да је потпуно слободно, у сваком смислу, без сваког насиља над савјешћу. Ја не желим обмањивати ни источне ни западне, нити доводити их, да ја замишљам нешто друго. Може бити да је ово и контрадикција мојим првим мислима, које сам раније изнио и објавио. Али треба знати, да у колико човјек више изучава ово питање, у толико више и боље долази до правога познања.

Источна црква више тежи на сједињењем са старокатолицима и Инглезима. Принц Макс ово објашњава тијем, што она увиђа, да ови посљедњи не желе, да њу виде потчињену,

него само као сестру, сматрајући себе за млађе, а њу као достојну и старију цркву.

Истина и милосрђе два су средства, с којима се може достићи и остварити сједињење цркава. Истину треба признати и не треба је се бојати. Исток је и запад сасвим непознат. Треба знати душу истока, аргументе источних богослова и тежњу источне цркве. Да бисмо исток разумјели, треба саслушати обје стране.

Принц Макс, још једном, али оштрије истиче, досадашње погрешке запада. Западни богослови — вели он — обично говоре само о погрешкама учињеним на истоку, а међутим не желе, да чују дугачак низ погрешака, које је учинио запад. Западни богослови истичу само погрешке цариградског Патријарха Фотија, а не изучавају писма његовог противника папе римског Николе првог, која нам показују, да је овај римски првосвештеник својим надувеним умом, својом гордошћу и својом тежњом ходио на то, да овлада цариградском црквом, и да је учини саставним дијелом римске цркве. Он је исто тако као и Фотије крив, што су се цркве раздвојиле. У праву су римски богослови, што окривљују Патријарха Михаила Херуларија, али заборављају на писма његовог непријатеља и противника папе Лава IX., која су испуњена грдњама с намјером увреде. Они неће ни поменути о дрском карактеру папиног делегата, кардинала Хумберта, који је доста припомогао, да се онако заоштре одношаји између истока и запада.

Римске папе били су прави камен смутње у процесу диобе цркава.

Сва политика и све тежње западних народа, па и самих папа, бар у доцније вријеме, биле су управљене противу истока... Заборавили су, да су западни народи (крсташки ратови) разрушили Цариградску империју, потчинили је себи; задавили Грчку и помагали јој припремити вишевијековно робовање! Заборавали су, вели Принц, да су по заповједи папе, Инокентија III. и без најмање грижње савјести зграбили сва добра неких источних цркава. Одузели су источне цркве и прекројили их у латинске храмове, а епископе источне цркве чак и у дубокој старости отјерали с њихових столица.

Тек од псеудо-Исидорових декрета у римској цркви датира апсолутизам. А кад се узме на ум, да се тај апсолу-

тизам хтио наметнути и источној цркви, онда је вели Принц, јасно ко је изазвао расцјеп. Истина, латини су одмах затим настојали, да се на Флорентинском Сабору обнови јединство, не устручавајући се ни фалсифаката: кривотворе текстове црквених отаца и закључке пређашњих црквених сабора; најпослије се лађају силе и насиља: принуђавају Грке на потпис унионистичког акта...

Свако настојавање римског епископата око црквеног јединства има се приписати похлепи за владом и господарењем, а не апостолској бризи за очувањем и спасењем стада Христовога. А Латини ово заборављају и неће да мисле, да сједињење не мора бити потчињење.

Принц Макс признаје, да је источна црква задржала стари обичај, када она даје право и свакоме свештенику, да може вршити св. тајну миропомазања, и кад се она врши одмах, непосредно, последије тајне крштења. Обичај и право, да миропомазање може само епископ вршити, није обичај старе цркве, него измишљотина латинска. Много доцније, дакле, кад је крштење дјецe постало опште правило, тада је тек латински запад развио ове двије тајне и пренио је тајну миропомазања на зрелији узраст, и тек сада су и забранили свештенику да обавља тајну миропомазања, оставивши му право, да може вршити само св. тајну крштења, а епископу дали су право извршења тајне св. миропомазања.

Принц Макс, даје свој савјет и представницима источне цркве. Наравно, вели он, ми смо у праву захтијевати и од источних љубав к истини, искреност и слободу односно догмата. На примјер, ако смо принуђени да признамо, да је призивање св. Духа на истоку потпуно правилно, то и источни, изучивши латинску патрологију, морају признати, да је латинско учење о освећењу евхаристије веома стварно. Запад не познаје исток, а истоз не познаје запад. И ово непознавање смета зближењу цркава.

Као што се из свега досадашњег могло видјети, принц Макс, највећи дио кривице баца на запад, како у погледу диобе, тако и сједињења цркава. Ово се може видјети још и из ових његових завршних ријечи: ми латини — на жалост — нећемо ни сада, да признамо законите жеље и жалбе истока. Исток је несретна земља, и ми за њу нијесмо имали никада љубави у довољној мјери. Нема милосрдног Самар-

јанина, који би се сажалио над судбином оног, који је пао у несрећу, али има свештеника и левита, који га мимоилазе не слушајући стењања и жалбе његове. Зар смо се ми када замислили видећи несретну судбу источних народа, или катастрофу њихове историје, па да им поможемо?...

Њихови су интереси за нас непознати. Доцније, шта више послје пада Цариграда, запад је показао своју ревност противу Турака. Али ово није ходило на корист источних хришћана, који су с правом владали оним земљама, него противу њихових интереса, то јест радило се на томе, да се они подјарме и тако створи латинска држава. Најпослије принц Макс завршује свој чланак овим ријечима:

О, љубазна браћо моја истока и запада, ја вам свима желим, да имате око чисто и јасно, које треба да се састоји у пажњи к истини и љубави. Тада ће сви ваши погледи бити и истинити и праведни; тада ће и цјелокупно тијело цркве и хришћанства бити проникнуто свјетлошћу. То што сада изгледа тамно, тада ће бити озарено свјетлошћу. Кад би сви владали овим двјема особинама: љубављу и истином, и чистим оком гледали ни правду, тада би и ово питање било ријешено једном за свагда. А ријешити га није тешко. Сва је тешкоћа само усљед недостатка истине и љубави, ових врлина код људи. А лако ће се одмах ријешити, чим у своја права буду ступиле ове хришћанске особине. Молимо се Господу, који је узвишена истина и најсавршенија љубав, да би нам Он подарио ове врлине, и тада ће не само ово, него и сва остала питања васелене добити право и одређено ријешење.

Ово би у општим потезима биле мисли поменутог чланка из пера професора Макса, и ми му морамо признати велику објективност. Истина и моћ православља произвела је у њему силни преокрет и у правој свјетлости приказала му је сувишни егоизам римске цркве наспрам источне.

Кад обратимо поглед на досадањи одношај римских мисионара према источној цркви и њихову дјелатност у прилог сједињења, то морамо с особитим признањем поздравити наученог принца Макса за његово објективно разлагање о сједињењу цркава. И ако су ова његова разлагања у Витикану изазвала велико негодовање и строгу осуду, ипак нема сумње да ће правична и основана убијења, с којима

је принц Макс смјело и отворено изашао у јавност, код млађих савремених римских богослова остати као појава, коју они с историјског гледишта неће моћи игнорисати, него ће им послужити правим пуговођом у прилог богоугодног дјела сједињења цркава.

Да је овај чланак принца Макса у Ватикану извао велико огорчење, то се види и отуда, што је Ватикан издао строгу наредбу, да се одмах конфискује новембарска свеска журнала „Roma e l'Oriente“, у којој је био публициран принчев чланак. А међутим није на миру остављен ни принц Макс, него је био позван да неодложно у Рим дође, што је он и учинио. Дошавши онамо одмах је био иитерниран у један Доминикански манастир, гдје му је — како неки журнали доносе — био поднесен на потпис покајнички акт, да њим поништи оне јеретичке заблуде, које је он тобоже учинио у поменутом чланку. Принц је ово морао да учини, или у противном случају, да буде искључен из црквене заједнице.

Овим и ако жалосним начином, Принц је добио опрштење и повратио се на своју професорску дужност у Швајцарску.

Но свакако овај чин римске дисциплине ипак није успио да уништи принчев чланак, јер је он у пркос горњој строгости код појединаца био задржан, те је отуда и поново публициран у разним новинама на западу. Значајан садржај његов био је на све четири стране свијета предмет озбиљног занимања и писања. Да се овим не би занијела вјерна чада римске цркве и у заносу подглегла заблудама саксонског Принца, полетјела је нагло из Ватикана посланица и упућена римским епископима, који станују у Цариграду, Грчкој, Мисиру, Месопотамији, Персији, Индији и т. д.

У овој јеремијади између осталог казано је: да је чланак принца Макса пун заблуда не само богословске, него и историјске природе!

Врло је занимљиво, у каквом се душевном расположењу иза свега овога налазио принц Максимилијан. На то ће нам најбоље објаснити извод из његовог писма, које је Макс упутио рускоме проту у Берлину г. Маљцеву. Извод тога писма гласи: „Послије познатог мог чланка,¹ ја сам претр-

¹ Богословкиј Вѣсникъ за фебруар, Москва, стр. 345.

пио горку непријатност, какву ми није лако овдје ријечима изразити. Много је што-шта из мог чланка у Риму противно истумачено. Што се тиче цркве то сам ја као искрени католик, дужан био, да се покорим суду римског пријестола; а сасвим је друга ствар, у погледу историјских доказа изнесених у мом чланку.

Не узнемирава ме толико осуда, или лична моја пропаст, само кад би царство Божје (црква) расло и цвјетало; али ме грдно узнемирава та околност, што ће по свој прилици папина посланица изазвати силно огорчење и отуђење код православног свијета на истоку.... Нека Господ својом великом милошћу удостоји жалашћу погођено и тешко рањено моје срце, и нека ми Он кроз то ниспошље душевну мирноћу и спокојство!....

По овоме се писму види, да је Принц у Риму дубоко био увријеђен, али је неизвјесно, шта је он у ствари признао, а у чему се морао одрећи онога, што је његов чланак садржавао?!

Ову врло интересантну аферу закључићемо овом примједбом: Принцу Максимилијану послужила је велика срећа, што је он брат саксонскога краља, а да није то, био би осуђен у најдубље углове пакла!

МИТАР ЈОВАНОВИЋ, УЧИТЕЉ.

О ДЈЕЧЈИМ ЗАБАВИШТИМА

„Васпитање је припрема за цјелокупни живот“.

Х. Спенсер.

„Васпитању је циљ да даде тијелу и души сву љепоту и све савршенство, што га они могу имати“.

Платон.

Васпитање је најважнији фактор не само у животу појединца, већ и у животу друштва и државе. Од степена правилнога васпитања једнога народа зависи јачина његове културе и егзистенције. Ово важи и за појединца: што је он правилније васпитан, то ће боље моћи да се у свијету нађе и да долази до својих потреба.

Али ништа тако не показује важност васпитања, као историјски развитак једног народа у разним добама. Ту се види, како извјесни народи долазе до културе и цивилизације једино по свом правилном и темељном васпитању, дочим други, због свога неправилног васпитања падају. Искуство показује, оправданост изреке Диогенове: „Основица једне државе јест ваљано васпитање њених синова“...

У погледу васпитања, у погледу културе и цивилизације, морамо признати, да смо изостали иза других напредних народа, а то се даде објаснити и правдати тиме, што смо ми били, док су се ови народи мирно развијали, на мртвој стражи, трошећи сву своју умну и тјелесну снагу на чување своје слободе и домовине. Отуда се осјећа још већа потреба за што интензивнијим радом на васпитању нашем.

О томе до кад је човјек способан да се васпитава искуство је констатовало факт: да је човјек способан за васпитање и образовање до 25 године; да васпитање треба почети непосредно од рођења, да оно мора тећи хармонично и сачињавати цјелину; и да се мора, с обзиром на васпитаникову умну и тјелесну моћ и њихово развијање, дијелити на одјељке. Према овоме васпитање се дијели на четири периода, и то:

1. домаће васпитање;
2. васпитање у основ. школи;
3. васпитање у средњим школама; и
4. васпитање у вишим школама.

Васпитање домаће или у родитељској кући траје од 1—7. године; у основној школи од 7—11—13; у средњим школама од 11—19—21., а у вишим од 19—23—25.

Сваки од побројених периода за васпитање изискује специјалне бриге, али свакако треба пазити, да се подједнако и хармонички развију све способности човјекове. Мајор Штајн вели: „Васпитање је хармонијско и подједнако развијање свих способности човјекових: то је метод основан на природи човјекова духа, да му се развију све способности душевне, да се пробуде и нахране све моћи животне, избегавајући једнострану његу, а имајући нарочито на уму она осјећања, која чине праву снагу и вредност човјекову“.

Из предреченог види се, да је домаће васпитање основ школскоме и друштвеноме с тога му и треба поклонити најозбиљнију пажњу. Њега треба да врши породица на темељу најјачих осјећања породичне љубави, а пошто је љубав материнска најјача и најтрајнија, то и брига о васпитању дјецe у породици припада на првом мјесту матери, нарочито у оно доба, кад је дијете везано за њено крило.

Пошто је, дакле, у поменутом добу дијете због своје њежности везано за своју мајку, то се истој (матери) у погледу васпитања осим савјета не може ништа помоћи непосредно.

Други период дјечјег васпитања (домаћег) почиње од треће, а траје до седме године. То је доба, када је дијете потпуно невино; затим, то је доба чулнога опажања и наивнога схватања, — то је дакле, доба играња, те дијете и срља свуда, не знајући да ли му у овом или оном случају пријети опасност. С обзиром на ову околност, као и на то што се у овом периоду почиње развијати дјечја свијест, породица, односно мајка, треба и да има времена и да зна, како ће и на који начин да храни душевне и тјелесне моћи свога дјетета, да га тјелесно и умно васпита. Међутим, животне потребе, не само код нас, већ и у другим напреднијим државама, такве су, да морају не само појединци, већ и сви водити жучну борбу за подмиривање истих, те према овоме родитељима недостаје довољно времена за васпитање дјецe, а осим тога, искуство је показало, да за тај посао већином нијесу ни способни.

С обзиром на ову околност одавна се отпочела водити брига, како да се помогне родитељима у другом периоду дјечјег васпитања, те се је и дошло до увјерења, да овдје могу држава и друштво најиздашније помоћи родитељска настојања.

Прва држава, која је притекла родитељима у помоћ у поменутом периоду дјечјег васпитања, а која — може се рећи — води највише бриге о свом васпитању у опште, јест Њемачка. Чувени педагог њемачки, Фребел, први је отпочео рационално радити на васпитању дјецe у периоду од треће до седме године, оснивајући такозване дјечје баште, које су доцније добиле приличније име: дјечја забавишта.

Познајући добро циљ васпитања, Фребел је, да би спасао дјецу од пропасти, у коју, по својој наивности, остављена сама себи, срљају, дошао на ту идеју, да дјецу окупи наједно, да их одвоји од свега што би их могло тјелесно и душевно упропашћивати. За ту сврху он је основао дјечје забавиште, у ком се морало строго пазити на тјелесно и душевно васпитање дјеце, као и да се код њих, по могућству, створи једнака умна основица за даље васпитање и образовање.

Благотворни Фребелов рад у забавишту дао се одмах опазити те су по примјеру његовом одмах отпочели отварасти забавишта и по другим мјестима Њемачке, држећи се у овом погледу строго Фребеловог начина.

Ово отварање дјечјих забавишта тако се је распространило у Њемачкој да данас није ни једна њена већа варош без забавишта, па ни сама села. Природно је да су ту Фребелову идеју прихватиле махом и друге културне државе.

Отварање забавишта било је у почетку ствар приватне природе; али доцније кад се осјетио њихов благотворни утицај, отпочеше добијати полузваничан облик, и најпослије, данас су тај посао, као врло важан узеле државе у своје руке.

Потреба отварања дјечјих забавишта осјећа се у јакој мјери и код нас, а нарочито у оним мјестима, гдје родитељи, заузети многим и разним пословима, не могу да воде надзор над дјецом, те их, разумије се, не могу ни васпитавати. То нам је показало и искуство, јер већина варошке дјеце долази у основну школу с тако рђавим навикама, да их и најбољом вјештином и најстрпљивијим радом васпитачи не могу искоријенити.

Ми смо у погледу отварања дјечјих забавишта у самом зачетку. Једино забавиште, које имамо, то је дјечје забавиште на Цетињу, у које иде извјесни, или боље рећи, мали број дјеце. Та дјеца доиста добијају ваљано васпитање, а то се најбоље опажа по оној дјечи, која из њих долазе у основну школу. Имао сам прилике увјерити се, да се дјеца из забавишта знатно разликују од оне, која су из родитељске куће и уличног утицаја дошла у основу школу. Код првих су сви васпитни принципи много боље заступљени него код других.

Горња околност, као и околност што по нашим варошима има страних елемената, који имају по гдјекад обиљежје свога васпитања и културе, (нарочито у погледу моралног и религијског васпитања) а која обиљежја могу врло рђаво утицати на наше васпитање, поименце патриоско, национално и религијско, треба да нас јаче побуди, да према својој моћи приступимо отварању што већег броја дјечјих забавишта.

Да би забавишта доиста одговарала свом циљу, који смо на свом мјесту истакли, треба прије свега пазити на ово троје:

- а) избор мјеста за забавишне зграде и њино уређење;
- б) наставни рад забавишта; и
- в) избор и спрему забавиља.

Зграде дјечјих забавишта, као год и основних школа, треба да су на оцједитим мјестима и саграђене од тврдог материјала, како би биле ослобођене од влаге; да су довољно простране и довољно освијетљене; да имају довољан број соба за забављање, оставу и по могућности двије учионице, како би се избјегла уквареност ваздуха, а омогућила правилна вентилација; затим да зграда има своје двориште засађено лијепим дрвећем и цијећем, а у сваком случају да је ограђено довољно високим зидом, како би дјеца била ослобођена од сваке вике и жагора, који би с улице или околине могао на њих јаче утицати. У оваквом здању моћи ће се очувати и дјечје здравље.

Осим тога што зграда за забавиште мора бити на оцједитом мјесту, треба пазити да је по могућности, удаљена од мјеста, гдје се купи маса народа, као што су пазари, суднице, војени станови и др. Само се по себи разумије, да треба у забавишту да влада пристојна чистоћа, како по стварима, тако и по зидовима, као и да забавиште има чисту и здраву воду.

Забавиште треба да је снабђено потребним намјештајем и прибором. Тако је потребно, да су сједишта уређена према педагошко-хигијенским захтјевима како би се очувао правилни развој дјечјег тијела. Затим треба да има довољан број слика оних животиња, биљака и минерала, које су дјеца посматрањем упознала. Такође забавиште треба да је снабђено довољном количином играчака за дјецу, као што су: лопте, кугле, ваљци, прутићи за прављење разних фигура, хартија за бојадисање и превијање и т. д.

Кад је забавиште овако уређено, онда је и у њему омогућено правилно васпитање. Тај рад треба да врше наставнице, забавиље.

За свакога ко се бави тим послом потребна је стручна спрема, а коме ова недостаје тај не може ни васпитавати другога. Дакле, васпитач треба и да је стручно спреман за тај посао и да буде сам васпитан. „Ко год предузима да васпитава другога, нека прво доврши своје васпитање“ — вели Шове. Ако је икоме од васпитача потребна стручна спрема за тај посао, може се казати, да је најпотребнија забавиљи. Она тачно мора познавати и тјелесни и душевни развој дјетета. Она мора знати како се и чиме утиче на развој тијела и душе и каква се средства према појединим периодима употребљавају, па да се дође до жељених резултата. Забавиља дакле, која није стручно спремна за свој посао, долазиће до којеквих васпитних појмова путем сумњивог експериментисања, а од таквога васпитања дјеца ће имати више штете него користи. Појам

школа искључује сваку несигурност и лутање у васпитном методичном раду.

Сама ријеч забавиште означава мјесто, гдје се дјеца забављају, а име забавиља представља лице, које дјецу забавља потребним васпитним средствима. То забављање треба тако удешавати да служи правилном развоју и тијела и душе дјечје.

Пошто се у периоду од треће до седме године дјечје тијело више развија него дух, треба нарочиту пажњу посветити физичком васпитању дјеце. Тијелу ваља оставити правилно и здраво развијање према оној Локовој мисли: „У здравом тијелу здрава је и душа“. Дјечје здравље у забавиштима, односно правилни развој тијела њиховог, условљава се правилним руковањем играчкама, помоћу којих извађају разне игре и чине разноврсне покрете тијела. Ове разноврсне покрете имају дјеца обављати што чешће; али свакако треба строго пазити, да се подједнако и према потреби крећу и хармонично развијају сви дјелови тијела. Послије овијех кретања, односно игара, које заузимају највећи дио времена настаје одмор. У томе је најбоље слједовати начело *одмарања забавом*. Дјеца нека се одмарају забављајући се с играчкама, сједећи и правећи разне фигуре. Добро ће бити ако се она овом приликом подијеле на групе, те се и занимају с разним играчкама, јер се тако може изазвати утакмица у раду, а отуда се развија живље интересовање и већа активност, која је баш у овом добу развоја код дјеце потребна. Не треба сметнути с ума, да су препоручљиве и шетње, али кратке, које се обављају кад је лијепо вријеме и то у прољетњој, љетној, а у неколико и јесењој сезони.

Забављање с играчкама дјеца треба да обављају слободно, као год што треба да се слободно крећу и бирају своје уже друштво. Забавиља не смије чинити у овом случају велике стеге, јер дјеца могу осјетити досаду, а тиме се ствара код њих апатија према забавишту. Забавиља може и треба да буде подстрекач у игри и то ће довољно бити, да дјеца с особитим задовољством и добрим поретком врше ову или ону игру. *Дакле довољна слобода у забавишту њотребна је више него у другим школама*. Правилна је по томе и разложита реченица: дијете је без слободе као прољеће без сунца.

Поред физичког васпитања, које рекосмо да је најглавнији посао у забавишту, треба да буде заступљена и морална страна. Треба дјецу привикавати да буду чиста, уредна, тачна, истинита и праведна, а то ће се постићи, ако се привикну: да своје тијело, одијело и играчке држе чисто; да долазе у забавиште на вријеме и остављају ствари на одређена им мјеста; да испуњавају тачно све што им се нареди; да увијек говоре истину и чине оно што је право.

Особито треба пазити да се код дјече развија међусобна љубав, љубав према родитељима, старијима и забавиљама. Пошто се дјеца навикну на љубав у забавишту, т. ј. да једно друго љуби, онда ће се лако привићи да своју љубав наспрам родитеља изражавају и спољашњим знацима.

Нарочито треба пазити, да се утврди што чвршћа љубав између дјече и забавиље, од које љубави управо и зависи цио успјех у забавишту. Љубав дјече према забавиљи лако ће се постићи, ако их она буде искрено љубила и давала им могућности, да то опазе.

Ако се буде овако радило, онда ће се код дјече укорijenити љубав за све оно што је добро и лијепо, племенито и узвишено — удариће се темељ моралном васпитању и моралном карактеру.

Послије овога ваља обратити пажњу, да се развијају дјечја чула и да дјеца штогод науче. Да је при томе потребна извјесна мјера опреза и умјерености, само се по себи разумије. Што год дјеца не могу схватити — што не одговара њиховом добу то им не треба наметати. У овоме се у многим забавиштима јако гријешило, као и у томе што се није пазило на ред у васпитном раду. Тако се узимало оно што треба на трећем мјесту, на првом, или оно што треба узети на другом мјесту, узимало се на првом или трећем мјесту. То је давало повода, да се у неким случајевима забавишта званично забране.

С обзиром на горње околности, дјеца се у забавиштим за прво вријеме наставе не уче ни читању, ни писању, ни рачунању, нити пак причању каквих дугих прича већ само прегледају слике и воде разговор о њима, надовезујући на све то по коју лаку пјесму, да и о пјевању стеку неко познавање. Другим ријечима, дјеца се уче опажању и репродуцирању својих душевних стања. На тај начин постижава се двоје: чула дјечја улазе у једно свјесно дјеловање, а машта и интелект помажу логичку свијест у њеном развоју.

Послије овога уводнога рада у васпитном смислу неће бити тешко спојити *utile cum dulci*, т. ј. једноставно искористити душевни процес асоцијације и од ових елемената школскога рада пријећи на теже школске задатке: писма, цртања, рачунања и т. д. Ако на пр. дијете на описаној слици, на којој разабире сваки спољни орган човјечји, упозна људско око, није тешка ствар, да се из самога облика тога изведе дјечи представа о слову „о“, другим ријечима, да на пређашњу тековину надовежу нову спознајну чињеницу. Тиме је утрвен пут учењу писма и читања, цртања и рачунања. Овај потоњи рад олакшаваће се прутитима или куглицама на рачунаљци. Причати дјечи треба врло кратке причнице, помоћу којих се буди машта код дјече. Ту ће до-

бро доћи и кратке екскурзије, које ће послужити интересима физичког васпитања и образовању пажње опажања.

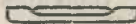
Напријед смо казали, да забавиља треба, да је стручно спремна за васпитање у дјечијем забавишту. Та се спрема, као и свака друга стручна спрема добија у стручној школи, која у погледу наставног плана и програма мора бити тако уређена, да је, поред осталих предмета, заступљена у њој нарочито педагошка група предмета и наука о забавиштима исцрпно. На овај начин ученице се могу у времену од четири године (јер обично стручна спрема ми за коју професију траје четири године) довољно теоријски спремити за тешки, али узвишени васпитни рад. У вези са стручном школом добро је и треба довести и забавиште, како би се ученице, посјеђавајући га, могле очигледно упознати и са забавиштем и са вјештином рада у њему.

Држава, као највећа просвјетна управа, позвана је да води бригу о целокупном васпитању у њој. Она је дужна да се стара како о спреми и издржавању забавиља, тако и о надзору у забавиштима, а већ подизање зграда и њихово уређење пада на терет дотичних општина.

Не само држава, већ и поједине општине могу у овом погледу много да учине, па и поједина лица. Забавишта су и изникла иницијативом појединаца, па су онда увидјеле општине потребу њихову, те их подизале и најпослије држава, која је узела бригу о просвјетном унапређењу у своје руке.

Надамо се, да ће и наша држава поклонити пажњу овоме врло важном питању, те ће се постарати, да се бар у нашим већим варошима отворе дјечја забавишта. Томе ће без сумње изаћи у сусрет и општинске власти и општински одбори, постаравши се, да се ослободе градске улице од оних малишана, који своје златно вријеме проводе у беспослицама, привикавајући се свему ономе, што не ваља; да сама дјеца буду сачувана од студени, вјетра, жеге, кише итд. да се сачувају од рђавих примјера с којима се на сваком кораку сријећу, и да се ослободе улице од беспослене дјечурлије, од које нијесу поштеђене ни туђе ствари, ни туђа имања.

Забавишта ће, дакле, имати задатак, да сачувају дјецу од пропасти тјелесне и душевне, кад их буду сабрала у своја плодносна њедра. Тиме ће бити задовољена и једна хумана и просвјетно васпитна дужност, која за нас у Црној Гори не смије бити ни малена ни далека.

НИКО Л. НОВАКОВИЋ, учитељ.

Друштва за дјечју психологију

Утврђено је, да је задатак основне школе као васпитног завода да васпитава, циљ је пак овога развијање јаке моралне воље оличене у моралном карактеру. Да би се на душу човјекову, на тај скуп свјесних његових појава дјеловало васпитањем, — круг свјесних садржаја шири се знањем, а ово опет мора бити у служби моралу. Цио тај рад — настава, мора бити основана на јаком познавању закона душевне радљивости.

„Међу господарећим идејама садашње епохе, каже Густав Ле Бон, налазе се идеје да је настава подобна да знатно измени људе, да је њен циљ да људе поправља, да их што више учини једнакима.“

Човјек какав јест, он је продукт доондашњег васпитања у широком смислу те ријечи, па да би сазнали законе психолошке његове и појаве физиолошке, не смијемо проучавати само душу зрела човјека, јер би резултат испитивања био једностран и непотпун, треба нам се обратити на еволуцију те душе, треба посматрати душу дјечју у развоју њеном. Тиме се бави дјечја психологија, која је један дио опште психологије.

Народи са јаком културом и цивилизацијом давали су човјечанству мислиоце, који су се бавили проучавањем душе човјекове и износили разне правце, како да се сазнаду норме за развиће мисаоног круга човјекова. Чувени филозоф Х. Спенсер на једном мјесту свог класичног дјела „О васпитању“ каже: „Било би лудо мислити, да се процесом образовања и умножавања мисли може управљати тачно и правилно, а да се природа тога процеса не разумије“. Значи јавила се неопходна потреба да се испитује, проучава дијете. Маса искуства у проучавању дјетета послужила је као подлога, на којој је израсло плодносно дрво — Модерна Педагогика.

Модерна Педагогика у најновије вријеме покушава бити засебна наука. Она је свој метод и помоћна средства позајмила од експерименталне психологије, од које се разликује у толико у колико су им циљеви различни. Према горњем васпитач без знања психолошког не може васпитавати. D-r Ed. Claparède каже: „Многи мисле да се само наставном праксом

може учитељ усавршити и доћи до потребног му искуства; истина вриједност је практике велика за стварање специјалисте у извјесној вјештини, али се треба постарати да се услуге добивене по цијену трошења човјекова бића сведу на минимум.

.... Циљ теоријског знања, науке, јесте да се погрјешни експерименти и лутања сведу на минимум“.

Полазећи са тог гледишта и истичући важност експеримента педагошког dr. Ed. Claparède каже: „Та врста рада корисна је са разних гледишта. Прво, *иссредна* је корист у томе, што ће послужити развићу науке о дјетету, чији је циљ да централизује опажања, која би учитељи (или родитељи) прикупили на својим ученицима (или на својој дјечи). Друго, радови ове врсте биће од *неисредне* користи за наставу, пошто већина експеримената *Школске Психологије* дају учитељима корисне дидактичке податке, којима би се одмах могли послужити. На трећем мјесту — ја сам убјеђен, да пажљиво самостално рјешавање различних проблема наставнику доноси *освјетљавање интереса* за васпитном наставом. Он ће ствар посматрати другим очима; његове концепције прошириће се и он ће и ван уџбеника и часова проматрати ученика са више интереса и у току надовезаних проблема пратити развитака свакога од повјерених му инвидуа“.

Каква је пак огромна разлика међу овом новом и старом педагошком види се по томе што стара педагогика није могла постићи свој циљ: правилан свестран узгој дјетета, у чему је Новој Педагогици загарантован успјех. Стара педагогика дала нам је школу с неистинитим животом, у којој се осјећа веома јак притисак запта, без довољно саморадње дјечје.

Дјечи се при том натурају туђе мисли, којима се мора покоравати: „Научити лекцију, знати напамет какву граматику или извод из ње, много понављати, добро подражавати, то вам је ето — писаше некадашњи француски министар просвјете Jules Simon — то смијешно васпитање, при коме је све усиљавање акт вјере у непогрјешност наставникову, и које се само завршава тиме, што нас чини све мањим и немоћнијим“.

Не улазећи дубље у важност дјечје психологије довољно је да прегледамо колику је заинтересованост њена појава изазвала у кулурном свијету.

Научно испитивање дјечје психологије почело је прије 30 година. Отада су основане многе лабораторије за експерименталну психологију и педагогију. Међу најзнаменитије институције по овоме предмету спадају заводи: у Милану, Антверпену, Петрограду, и Будимпешти. Уз то основана су и друштва: у Паризу *Société libre pour l'étude psychologique de l'enfant* — Друштво за слободно испитивање дјетета; *Међународна Лига за рационално испитивање дјече*, а у Берлину и Хамбургу године 1909. основан је *Савез за школску*

реформу. На првом мјесту у правилима Савеза стоји да је Савез „заједница оних, који су убјеђени да наша култура тражи преображај рада на образовању у школи и у кући и да се за овај рад мора претежно водити рачуна о развиту дјечје личности и о образованом садржају културе садашњости“.

У Русији је основана Педагошка Академија и Психонерволошки Институт.

Јако пада у очи да је још прије 20 година у Јапану основано Друштво за испитивање дјецe, које има преко 1000 чланова. Интересантан је рад друштва на том пољу. С колико марљивости, вјештине културни Јапанци испитују своју дјецу! Управу лабораторије царског универзитета у Токију представљају стручњаци и научењаци првога реда.

Да би се постигао на овом пољу што већи успјех, одржани су до данас многобројни интернационални конгреси. А да би се поставила јача научна подлога раду приређују се и курсеви за оне, који се посвећују том послу.

По угледу на овај покрет културних народа отпочео је и у Србији рад у том правцу. Год. 1907. основано је у Биограду „Друштво за дјечју психологију“ коме је циљ: „Испитивање тјелесног и душевног дјечјег развића, упућивање у овоме правцу и научно оснивање и усавршавање метода његовања и васпитања омладине“. (Чланом може постати свако лице без разлике пола, старости и занимања и све установе: школе, заводи, удружења и др.) Поред већег броја научењака, понајвише је чланова дало друштву учитељство. Смјер друштва и јест да развије што јачи интерес у том правцу код учитеља. Друштво има свој орган: „Гласник Српског Друштва за Дјечју Психологију“ на коме раде не само многи угледни српски научењаци него и многи српски спремни учитељи, чији радови нијесу од мале вредности за испитивање дјечјег духа и нарави. Није без видљиве примједбе и тај факат, да у овом послу, који тангира наше народно васпитање судјелују и страни научењаци као: Др. Ернест Мојман, редовни професор на минстерском универзитету; Вилхелм Амент, научник у Вирицбургу; Др. Едуард Клапаред, директор психолошке лабораторије у Женеви и др.

Српско Друштво за дјечју психологију образовало је специјалне анкете: анкету за индивидуално проматрање дјецe — предсједник д-р В. Бакић; анкету о развиту дјечјег језика у току основне школе — предсједник Љ. Протић и многе друге, њих на броју преко двадесет по разним предметима.

Друштво је ставило себи у задатак да приређује курсеве за научно и практично усавршавање учитеља и учитељица народних школа. Први је такав курс одржан у августу 1908. год. На курсу је било 143 учитеља и учитељица. Предавање је држао д-р П. Радосављевић, стални доцент њујоршког универзитета. Сад се ради на томе да се ос-

перименталну педагогику, да би се дошло до резултата, који би приказивали особине *српске* дјеце.

Учитељи у Србији одазвали су се општој потреби приступили раду на проучавању дјечје психологије, а тиме и на свом самоусавршавању, што им само служи на похвалу.

У Загребу „Hrvatski pedagoško-književni zbor“ уредио је год. 1908. посебну секцију за проучавање дјечје психологије.

Док је у свијету покрет за дјечју психологију наишао на толике помагаче и раднике намеће се само по себи питање: да ли је што и код нас учињено у овом правцу, испитује ли се живот и нашег горштачког дјетета?

Досле у том правцу није ништа учињено.

Да би се поставио код нас темељ научном испитивању дјечје психологије, потребно би било на првом мјесту — да позвани породе да Богословско-Учитељска школа, која даје приправницима двојаку стручну спрему престане бити оваква, каква је данас, т. ј. да изврше потпуну диобу међу Богословијом и Учитељском школом. На тај начин приправници у Богословији добили би више спреме по богословској групи предмета, а приправници Учитељске школе по педагошкој групи. Учитељски приправници умјесто што сад уче сву ону масу богословских предмета, послје полу гимназије, четворогодишње вријеме обуке посветили би педагошкој групи, изучавајући наравно уз то наставне предмете, који су потребни једној савременој учитељској школи. *У тој њак њријелици нарочиту њажњу требало би њоклонити самој дјечјој њсихологији.* С тим у вези дошло би оснивање учитељске вјежбаонице. Таква учитељска школа била би у исто вријеме и најподесније мјесто за приређивање курсева по дјечјој психологији за наше учитеље и учитељице.

Поред горњег да би се кренуло новим правцем проматрања живота дјечјег, — требало би да се још ове године организује Црногорско учитељско Удружење на децентралистичкој основи. Зар није грехота што наше учитељство нема свог удружења?!

Искуством је утврђено, да је оно једина снага, која је највише кадра радити на даљем усавршавању учитеља и напредовању основне наставе. Оно би само било кадро, сложним радом, проучавањем дјетета и прибављањем резултата у том правцу културних народа, положити код нас чврст темељ Новој Педагогици.

На другом скупу Друштва за дјечју психологију д-р Ст. Марковић, дивећи се успјеху Друштва рекао је: „Нема идеје, која се не би могла извести, код се за њу загрије учитељ“.

На црногорском је учитељству да се загрије љубављу према свом племену, према својој младежи — да се крене на заједнички рад на општем добру — истинском васпитању наше младежи.

ФИЛИП РАДИЧЕВИЋ

ГРАХОВСКЕ СТАРИНЕ

ПИСМА СВ. ПЕТРА

Налазим, да је од потребе објелоданити ова писма св. Петра, јер могу послужити нашем историку као грађа за изучавање тако занимљиве епохе у животу Црне Горе, као што је доба св. Петра. Признајем, да ова писма имаду у главном локални карактер, али је несумњиво, да се кроз њих проткива увијек једна знатна нит државног реформатора и старјешине духовног, какав је био св. Петар. У најмању руку ови подаци могу послужити као социјално обиљежје онога времена, па и то није без интереса и вриједности за изучавање наше прошлости.

„Граховске старине“ находе се у кући покојног попа Риста Ковачевића, пароха граховског. Његову оцу и дједовима, као племенским главарима, ова су писма и упућена.

Драгій Попе Стеване.

Примио самъ книгу одъ Мухамедъ бега, Сулейманъ Пашића Сераскера Херцеговачкога изъ..... на коју самъ одговоріо како ћешъ видиетъ изъ копіе отъ моего писма (седам тачака) исту ти шалѣмъ, него поздрави Граховљяне Баняне нека се владаю мудро и разумно, и нека се наприједъ прођу отъ свакога рђавога посла да съ миромъ стое и да себе чуваю, я се надамъ да та войска те је Дробняке разурила неће на васъ доћи али вазда валя стояти на опазъ и чувати се од зла, од коега да Богъ васъ сахрани свиехъ кое му се препоручуемъ и остаемъ

На Цетинѣ, Юлія 30. 1801. г.

твой доброжелатель

д
Влка Петръ

д
Отъ Насъ Влке Петра

Часному Господину Протопопу Ивану и Попу Марку, и Перу Яковову и осталиема главарима и свиема Граховлянима поздравъ.

Приміо самъ едно ваше писмо у кое ми пишете, како ве Сулейманъ паша Скоплякъ зове да идете къ нѣму у Требинѣ, и како не смиете отићи боећи се одъ пріеваре да ве не изгуби, како изгубіо два бега кои су на вѣру нѣму били дошли.

Я самъ, потомъ писа одну кнйгу да знате куда мисли съ войскомъ зашое свакій дужанъ стояти на опазъ и чувати себе и своя мѣста, када чуе да се на комшилуку войске купе, и я самъ истому препоручіо раю коя не може живѣти одъ тешкога зулума и коя се разбѣжала одъ неволѣ те и мене досаѣуе, и истоме е пошао одговоръ да е посланъ отъ цара и отъ везира да узапти зле люде у сву Херцеговину, и тако вели да правой раи неће никаква зла учинѣтъ, ни да съ нама хоће ратованѣ, него да жели на комшилуку, пріятельски мирно да живимо, такођеръ ми пише да му повратимо раю коя е къ нама добѣжала обећавајући се да ће и онъ повратити наше люде кои су у нѣихову земљу побѣгли, ако ихъ заищемо, али ми нећемо, ни едноме Херцеговцу рећи да се поврати пређе него видимо ярамазе и зулумѣаре посѣчене и повѣшане по градовима од Херцеговине, и приђе него ли Паша судъ и правицу у градове постави, да рая може мирно и слободно живѣти, ако ли ће се кои од свое волѣ повратитъ, ми нећемо сметати никоме; ово исто можете и Ви рећи, да ћете къ нѣму приступитъ, кад учини овакви начинъ, и я Ви не могу реѣ да поѣдете приђе оваквога начина, зашто се боимъ едно отъ тога да ме Богъ не покара ако ви се што зло догоди, а друго да ми се не рече ере самъ я вашему злу кривацъ, него се ви владайте съ разумомъ како најболѣ знате.

У прочемъ Богу васъ препоручавамъ и остаемъ

на Цетинѣ Юлія 2. 1819.

Вашъ доброжелатель

д
Влка Петръ

Отъ насъ ^дВлке Петра чесніема свештеницима и свіема главарима отъ грахова, банянахъ и рудинахъ драги поздравъ и архипастирское благословеніе.

Ето чуйте и разуміете како наша любезна браћа и витезови Србскіи изновице заратише с Турцима, и сву њихову силу обратише путъ Босне и Херцеговине, а ровчани, морачани и ускоци, такођеръ братоножићи и остали брђани учинѣше познанство међу собомъ.... (овдје није јасан рукопис, па је тешко одгонетнути мисао) и да своју браћу христіјане окупљаю и приводе у единство, я се на милость божію надам, ако буде међу нима послуха, како самъ имъ писао и наредіо да ће се они брзо саставити съ войском Србском коя иде на Тару, зато ви пишемъ да се и ви договорите како ћете се владати, и не пуштитъ да ве Турци преваре, а ето шилѣмъ неколико главарахъ и моего посланика у Трешнѣво кои ће се съ вама разговорити за сваки посао, зашто я не могахъ тамо доћи како бѣхъ намисліо, будући ме уставляю ваши послови, кои се тичу до користи и до пощенья свега нашего народа, зато промислите за себе и за остале Христіјане Херцеговачке, сада е дошло одъ самога бога послано вриеме да се хришћански родъ избави одъ тешке неволѣ и жестокога синцира и ярма турскога, али се хоће слога и послушаніе, да сваки призове бога на помоћъ и да устане за своју вѣру и своју слободу с оружјемъ у руке, а навлаштито ви и остали кои сте изванъ турскога синцира, ово ви у кратко пишемъ, а разумѣћете одъ моихъ посланика све оно що самъ я њима наредіо да ви кажу. Въ прочемъ чекаюћи вашъ одговоръ остаемъ.

на Цетинѣ, мая 20. 1820. године.

Вашъ Доброжелатель

^дВлка Петръ

Отъ насъ ^дВлке Петра

Чесному господину Протопопу Ивану и прочимъ духовнимъ и мирскимъ главаромъ и старѣшинамъ и свіема во обще

християнима у Грахову да будетъ на знанѣ како самъ примио писма, не само што миє синовацъ мой из Русинске войске, одъ главнога заповѣдника донио, него и други што су ми последиѣ дошла пуна найвишега веселя и найвише радости, што є срце мое и свакога поштена човѣка желило, то єсть како се преблаг и свесилни Богъ попушцио Наполеону Францускому Цару освоити толике кралѣвине и државе Европейске и поступити съ нѣговомъ войскомъ у државу сверусинску тако є дарова среѣу великому Александру императору росинскому нашему всемилостивѣйшему покровителю да онъ сатре и сокруши гордостъ и силу кичельивога Наполеона, лютога гонителя и неприятеля свега рода челоѣческога кои є едва живъ утекао, за вишу нѣгову несреѣу, сувише у росинске славодобитне руке у робство четрдесетъ и осамъ генералахъ и офицера 1298. а солдата 167.510. и сувише све конѣ, кола и кочиє и све благо и богатство и одору, и баряке оружѣ, и ѣбане и све щоїє французска войска имала, и све щоїє у Русію била шиѣарила, остала су московска и полячка поля покривена, мртвиємъ тѣлесима неприятельскіема на такви начинъ що йоштъ никадъ у свіетъ такве погибели, една войска ніє имала и саде се наши находе уминувши сву полячку землю, у прусію, и саксонію у бохемію, у шлезію и моравію, у вестѣфалию, недалеко старе французске кралѣвине, него браѣо християни принесите славу и благодарностъ всевишнему богу, кои є ову среѣу и добиѣе даровао, нашему цару и молитє се да му дарує домлголѣтно здравлѣе и совршену побѣду и одолѣніє надъ французима да избави родъ човечески кои є пануо подѣ тешки и несносни ярам, надменаго наполеона, кои се не би наситио крви човѣчанске да све народе по ціеломе свіету заколѣ *(даље се прочитати не може. Хартија оштеѣена)* по свему свіету да се моле Богу за нашега цара здравлѣ и среѣу и за нѣгову войску ерѣ да ніє Русія сакрушила наполеонову силу съ божимъ благоволеніємъ и помощію онъ хоѣаше ціели свіетъ у неволю ставитѣ како щое ставіо толике државе Европейске коє данасъ благодарєѣи бога нас изъ неволѣ вади и у праву слободу приводи.

Ово ви у кратко пишемъ ерѣ ніє могуѣ мене перомъ описатсвєи какоє било, него ѣе то исторія у своє врїеме

казатъ и словесно разумѣти пространіе одъ моего калуѣра и поласка Стефана Лазаревића.

Цетинѣ, мая 4. 1813. год.

въ прочемъ есамъ
вашъ доброжелатель

^д
Влка Петаръ

Часни господине Попе Иване.

Я самъ примио и разуміо твое писмо, и знамъ що ви Никшићи учинѣли и како ви приете, они су и овамо преко вѣре убили едного пипера и другога ранили, Веризовићи у жупу, и ако не кастигаше крвнике, неће бити вѣре ни мира, него поздрави одъ мое стране све Граховляне нека живе међу собомъ у слогу и у любовъ, и нека се чуваю отъ чете турске кои су с вама у ратъ, а с Корѣнићима и Требинянима стойте у миръ, и дайте що е нѣихово отъ землѣ доходка, ето моихъ десетъ таліера при вама, дайте ихъ за вола коега су бѣлице узели, а я ћу вола скужаватъ ако ми га догнаше, драго ви те аспре приватитъ то стой у вашой вољи, ако ли га и недожену я ћу га щетовати до згоде, но аще јованъ медовъ съ дружиномъ не би хтио пристати отъ шиѣара що су имъ утекли у Грахово, и доћи ће тамо съ войводомъ Вуксаномъ него то виѣтите и мирите, тако и остале ствари мале що би се нашло радите сасвиемъ помиритъ, молит се Богу и неплашите се би ће болѣ ако богъ да него ви мислите.

Августа, 25. 1829. год.

въ почемъ остаемъ вашъ доброжелатель

^д
Влка Петаръ

адреса:

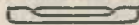
Часном Господину

Попу Ивану Ковачевићу

на Грахово.

На другој страни писма стоји записато:

Попе Иване даѣте петъ цекинахъ воиводи Вуксану, кои су земальски за карате одъ пліена Муратовића, а те мое петъ цекинахъ узмите за вола како ви пишемъ у ову карту.

Српско-православно школство у Босни и Херцеговини, од Јована Ф. Иванишевића. Код нас Срба се, на жалост, врло мало пажње поклања једноме од најважнијих покретача људског напретка — школству.

Готово свакој државној и друштвеној грани поклања се више интереса и више средстава него просвјети.

И људи од пера мало кад да се сјете тога извора сваког напретка народног и друштвеног, па ако то и учине то је тек толико, да се не рече е је сасвијем заборављено.

За то свјесна човјека управо обузима радост кад му до руку дође каква мала расправица о развиту нашег народног школства, у разним крајевима нашег народа.

Пред нама су двије вриједне књижице Иванишевићева и Минићева.

Иванишевић приказује не само данашње стање српско-православног школства, које издржају српске црквено-школске општине у Босни, већ је прикупио податке и о најстаријим српским школама у Херцег-Босни. И поред мршавих података, до којих је тешко доћи, свакако имамо доста јасну слику развита српско-православне школе у Босни и Херцеговини.

У поглављу: Основне установе аутономне уредбе, изнесена су правила и компетенција српских епархија и црквено-школских општина, школских одбора, великог просвјетног управног сајета, фондова и заклада, која су објављена 1908 године.

У даљем поглављу: Стање и прилике школства и просвјете и народна књижевност, Иванишевић се, летимично, обазире на културно политичко стање српског народа у Босни и Херцеговини, за вријеме Турске владавине.

Поглавље: Постојање и отварање основнијех школа, говори о најстаријим основним школама, српско-православнијем, у Херцег-Босни.

Наводимо само неколико дата:

Најстарија школа, о којој има писаних података, помиње се 1682 г. у Сарајеву; а 1727 г. саграђена је нарочита кућа „поради скуле (школе)“, опет у Сарајеву. Наводе се имена учитеља и утрошене суме, па из тога времена има и неколико добротвора који су својом дарезљивошћу помагали школу.

1728 г. дали су Сарајевски Срби учитељу 72 гр. годишње плате, мало доцније плаћају другом 100 гроша годишње... У истој школи потрошили су за књиге 198 гроша у 1797 г. Од школа старог типа помиње се још у Тузли 1831., 1836 у Зворнику, 1840 г. у Тешњу, а 1850 г. у Травнику, Бања Луци, Мостару, Фочи, Пљевљу (који је припадао босанском вилајету) Новом Пазару, Приједору, Ливњу и т. д.

Прва женска основна школа помиње се 1747 г. опет у Сарајеву. Све ове школе су старог типа, са врло скученим

и ограниченим програмом. Ту се изучава: старословенски буквар, часловац, катихизис и псалтир — и то је било све.

Тек 1849 г. основана је у Сарајеву прва јавна, по новијем начелима педагогије школа, којом је руководио вриједни Спиридон Рајковић; истовремено је основан и школски фонд. Али млада српска школа наилази одмах на препреке. 1851. г. прогнао је Рајковића везир босански Омер-паша велики сераскер, а 1852 г. изгорје и школска зграда. Не гледајући на све муке и патње, које је наш народ подносио у тим крајевима — школство се непрестано развија, и ако задржавано разним бунама, устанцима и т. д.

Тако је окупација затекла у Босни и Херцеговини преко четрдесет српских православних школа. 1885. године било их је 59; 1886. године било их је у Дабро-босанској епархији 35, поред којих се потпуно развијају и народне, (комуналне) основне школе, које издржава влада за све конфесије. Број ученика српско православнијех износи, (и у једним и у другим школама), 2284 ученика, и 561 ученица. Број српско-православнијех, конфесионалнијех школа растао је непрестано, јер комуналне школе нијесу могле удовољити националним и просвјетним потребама нашег народа.

У школској 1907/8 години било је свега 94 школе, са 7124 ученика-ца, у којима је радило 118 наставника — долази по 44 ученика на једног учитеља.

Трошкови су износили 165'06 кр. од чега су допринијеле српске црквено-школске општине 163.916 круна.

У 1907/8 школској години било је у свој Босни и Херцеговини у свијема школама (конфесионалним, комуналним и приватним) свега 36 862 ученика-ца, од тога одпада на српско-правосл. дјецу 15.308 ученика и ученица; што је узгред буди речено врло мали број, кад се узме у обзир број ста новништва.

У 1909/10 број српско-православ. школа попео се на 115 са 175 учитеља. Највећа учитељска плата износила је 2000 круна а најмања 600 круна. Већина учитеља-ца је квалификована. Издатак за српско православне школе 1909/10 године износи, (плате, повишице, станови, огријев, додаци и т. д.) свега 203.624 круне.

Просјечно на једног учитеља 1170 круна, а на једну школу 1770. Учитељи добијају послѣ 10 година службе 40% пензије, за сваку даљу годину 2'4%, послѣ 35 година службе цијелу плату. На тај начин осигурани су учитељи српско-православних школа, ништа горе него у државној служби.

У даљем одјељку писац износи што се и како предавало у срп. школама до њихове модерне уредбе.

Даље се говори о „школском надзору, издржавању школа и школским фондовима.

Школски фондови су врло јаки, а створени су поглавито из већих и мањих сума разних добротвора, којих је

велики број. Осим школских фондова постоји у Босни културно-просвјетно друштво „Просвјета“, које је имало 1909. г. иметак од 253.819·49 к. уз годишњи буџет од 84.570 кр.; друштво је основано 1902. г.

Школске 1908/9. „Просвјета“ је дала 143 стипендије што у средњим, што у вишим школама. С њеном стипендијом свршило је преко 60 људи вишу школу.

„Добротворна Задруга Српкиња“ у Сарајеву ради паралелно с „Просвјетом“, у Сарајеву издржава ђачку трпезу, конвикт и т. д. Постоје конвикти ђачки, и у Мостару и Тузли.

Осим основних школа Срби православни имају још женску радничку школу у Мостару, вишу дјевојачку школу у Сарајеву, а до 1879. постојала је у Сарајеву и српска реалка; која је те године претворена у гимназију. Фонд гимназије износио је 1908 г. 187.947·17 кр.

Племенита Енглескиња Мис Аделина Ирби има већ 43 године откако се населила у Сарајеву и ради на просвјећивању српске жене. Та племенита жена, која се посветила великоме дјелу просвјете још и данас издржава основну школу — женску, дјевојачку вишу школу и сиротиште. Осим ових Срби православни имали су до окупације духовну школу у Мостару (послије у Житомишлићу), а 1866 г. основао је у Бањалуци, познати Васо Пелагић богословију. Коначно 1882. г. отворена је у Рељеву, близу Сарајева, богословија за све четири православне епархије у Босни и Херцеговини. За то вријеме свршило је прописане науке свега 240 ученика.

Осим наведеног Иванишевић помиње (стр. 80.) и школе „за момке“, најамничке или послужитељске школе; које су постојале овдје ондје и прије окупације Босне од стране Аустрије.

При крају прегледа ове драгоцене књижице не можемо а да не поменемо да је Иванишевић писао с једнаком љубављу и о црногорском школству како основном тако и средњем. Осим школског питања изнио је пред ширу српску читалачку публику наша народна кола (оро) и др. обичаје.

Књижицу „Срп. православно школство у Б. и Х. требао би да прочита сваки наш интелегенат, којему је стало за остале Српске крајеве и који се бави школским и културним питањима у опште.

Кратак преглед рада на народном просвјећивању у Црној Гори од год. 1860. до данас. Стр. 54. + XVIII. статистич. таблица, које заузимају 60 стр. од Н. Р. Минаћа Цетиње 1910.

Књига се препоручује сама собом. Сам предмет је тако интересант да привлачи сваког ко се и мало интересује, нашим просвјетним приликама. Излагање је кратко али мјерено.

Писац је изнио јасну слику развитка нашег школства, изложио програме: старе и нове основне школе, богословије и гимназије; изнио заслуге појединих лица за наше школство, упро прстом на добре и рђаве стране разних школских програма и, опрезно али јасно упозорио на недостатке нашег школства. Циљ му је да у овој радњи „укратко оцрта развитак просвјете у Црној Гори за потоњих 50 година.

Као секретар нашег Министарства просвјете писац је имао под руком тачне податке, тако да и с те стране књига добија још вишу вриједност. Користимо се с неколико статистичких података ради илустрације развитка нашег школства. Кад је ступио на владу Њ. В. Краљ Никола I. била је само једна основна школа на Цетињу. С његовом личношћу уско је везана и школа и сав рад у Црној Гори, јер ништа није прошло без његова непосредног и благотворног удјела.

Послије рата 1862 г. отворено је 10 нових основних школа 1863. год. 1869. богословија и још неколико школа. Тако је 1871/2 шк. год. било 41 школа, тај број остао је све до 1875/6 г. кад је настао трогодишњи крвави рат за ослобођење. Послије рата било је потребно готово све наново почињати. 1883/4 шк. год. било је само 39 школа са 1575 дјеце оба пола; 1884/5, 44 са 2162; 1885/6 49 са 2686 дјеце; 1886/7 51 са 2659; овај се број дизао и опадао док се није 1896/7 попео на 58 школа са 3907 дјеце, 1897/8 има их већ 77 шк. са 5157 ученика-ца; 1898/9 г. 89 са 5753; 1899/900 г. 92 шк.; број школа попео се у 1909/10 школској години на 130 са 10368 ученика-ца, у којима је радило 196 учитеља и учитељица, чија укупна плата износи 162.922, или просјечно на једног учитеља 831·23 перпера.

Н.

М. А. Р.

Педагошка зрнца

Етична дјелатност наставе већим дијелом не почива ни на градиву ни на методу него на личности наставниковој.

Свака је школа као њен учитељ; она је његова душевна фотографија.

Лијепе људе требало би за учитеље бирати, као што је код Персијанаца краљ најљепши морао бити. Он тихо подучава самим својим присуством.

Живо око наставниково најбољи је регулатор цијелом разреду.

Пажљиво око наставниково најбоље је, најсталније и најплеменитије средство да дјецу надзире.

Није градиво главна ствар, ни умијење и знање ни наученост, него човјек, живахни учитељ — он учи и васпитава.

Као што нико другом не може ништа дати што он сам нема, тако не може ни један подучавати и васпитавати, који није сам учен и васпитан.

Причекуј дјецу пријатељски и с добром вољом ако хоћеш да тебе и школу заволе.

Сјети се увијек, да само љубав може прокрчити наставнику пут к срцу дјете.

НАРОДНО ЗДРАВЉЕ и НАРОДНА ПРИВРЕДА

ДР ЈОВ. СТ. КУЈАЧИЋ.

Поријекло колере и историја и кретање њезиних епидемија по Европи

Име и поријекло болести. — Кретање њезиних епидемија у 19. вијеку. — Начин и путови, којим се зараза ширила. — Процент смртности, који се десио од колере у прошломе вијеку. — Особине, којим се у опште колера одликовала у прошловјековним епидемијама. — Појава колере у Европи у почетку 20. стољећа. — Особине, које се у њој ојашају. — Скривени микробизам као најкарактернија појава, којом се одликује колерна епидемија овога вијека. — Опасност, која пријети од колерне епидемије у најближој будућности.

Колера је грчка ријеч ($\chi\omicron\lambda\epsilon\rho\alpha$) а долази исто тако од грчке ријечи $\chi\omicron\lambda\eta$ (холе) што значи жуч. Зашто је тако име дато болести не може се поуздано рећи, а у осталом то није важно ни с једнога гледишта по само питање. Може бити, да највише зависи од тога, што болесници од колере повраћају у почетку болести обично неку жућкасто-зеленкасту или сасвим зелену течност, која по своме спољашњом изгледу много наликује на жуч. Тијем се именом називала од најстаријих времена па све до открића колерне бациле свака болест, која се карактерисала, као најглавнијим спољашњим знацима, тешким повраћањем и проливом (Brechruhr). У новије пак вријеме, кад је пронађена и добро изучена колерна бацила, као једини основни узрок болести, колером се стала називати права азијска колера (*cholera vera, asiatica seu indica*), јер се она разликује од свију осталих, сличних јој по спољашњости болести, својом особитом клицом, које нема никад и ни у коме случају ни у једној осталој болести; вазда проузрокује једну исту болесну слику с истовјетним спољашњим знацима, тако да без ње не може бити говора никад и ни у коме случају о правој колери.

Поријекло је колери из Азије. Права јој је пак колијевка Индија, особито долина око ријеке Ганге, која (долина) граничи са сјевера Хамалајом, с југа Деканском висоравњу, с истока ријеком Брамапутром а са запада опет ријеком Цумном. Срце је тога страшнога гнијезда око Гангиног ушћа с осталом цијелом Бенгалијом, у којој колера бјесни непрекидно (ендемично) од памтивијека, јер се не зна доба, кад је то мјесто било без ње. У најстаријим индијским књигама (*veda*)

колера се спомиње чак као неко ужасно божанство, коме су се и људске жртве приносиле, да би се само што боље ублажило и смилovalo на жалосно човјечанство.

И ако је болест у тим мјестима стална и ендемична ипак се у њезино ширењу и јачини опажају извјесна попуштања и појачавања према разним годишњим добима. За вријеме суше болест је много јача (од маја до октобра) а за вријеме кишовитог и хладнијег времена у неколико попушта (од октобра до маја) али свакако никад са свим не престаје. Тако стално њезино трајање у тим мјестима не може се тачно објаснити. Свакако би се могло толико рећи, да оно стоји у извјесној узрочној свези с обилном влагом и топлином, којом се нарочито одликује цијело бенгалско земљиште. Уз то обилна и пребогата вегетација с многобројним и разноликим животињама створила је у Бенгалији најповољније увјете како за колеру тако и за све могуће остале тешке заразне болести као кугу, маларију, тифус, жуту грозницу, дифтерију и т. д.

Откуда је и на који начин колерна клица првобитно ту посијана, или је болест самоникла (аутогена), науци није још ни до дан-данас познато. Да ли се узрок болести налази у природи и у неким нарочитим особинама самога земљишта или пак у извјесним увјетима, којих иначе нема нигдје друго, не може се такођер ништа поуздано рећи. Зна се за сад само толико, да она тамо, као што је речено, бјесни непрекидно и да од ње гине необично много народа, особито из сиромашнијих урођеничких слојева. Тако је између осталог умрло од саме колере у Индији у току само 23 године од 1817. до 1840. преко 18 милиона лица.

Ма како да је колера, као болест, стара и у Индији одавно позната, ипак је она за Европу и њезину медицину једна од најмлађих болесних појава, јер још нема пуних 100 година, откако је први пут ступила, као опаки и незвани гост, у кућу европских становника. Истина било је неких али врло незнатних и сасвим управо мимогредних напомена о њој, као о тешкој болести, још у 16., 17. и 18. вијеку, те су оне као такве и остале готово без икаквог научног значаја. Тек кад је колера почела да излази у облику епидемија изван граница свога првобитног гнијезда крајем 1816. и почетком 1817. године, почело је тачније изучавање њезине природе. За вријеме прве колерне епидемије, која је трајала око седам година од 1816. до 1923. болест је обишла мало по мало једну за другом све земље и покрајине у Азији. Најприје се појавила у Јесору, једној варошици, која се налази на ушћу ријеке Ганге око 150 километара далеко од Калкуте. Затим мало по мало заузима цијело полуострво и бјесни у Бомбају најстрашнијим помором. Изишавши из Индије она се креће у два сасвим супротна правца. Једно јој је тако

рећи одјељење пошло преко Цејлона, Сингапура и Сијама, гдје бијесни 1818. и 1819. године. Одатле захвата Борнео, Кантон и Шангај 1820. а 1821. улази у Пекинг, на Филипине, Целебес и Молуска острва. Другим, за нас у Европи много важнијим путем, она се креће пут запада. Главна јој је снага пошла преко Авганистана у Персију, гдје у јуну 1821. године једновремено заузима Бендер-Бушир и Басорах. Из Бендер-Бушира зараза улази у Испахан и из Басохара у Багдат. Ту је затече зима и она се у неколико смири, али се у прољеће идуће 1822. године поново пробуди и крене полако пут сјевера захватајући редом једно за другим разна мјеста по средњој и сјеверној Персији. У јулу 1823. године она се појављује у Тифлису а у септембру исте године она је већ била на ушћу ријеке Волге у вароши Астрахану. Ту је болест трајала само 14. дана и то од 10. до 24. септембра. Има се захвалити само веома оштрој зими, што се болест није распрострла и раширила по осталим европским земљама. Свакако је у Астрахану за то кратко вријеме обољело 392 чељади, од којих је умрло 205, т. ј. 51,29%.

Није дуго за тим трајало и колера се поново крене у облику епидемије, која је овога пута трајала од 1827. до 1837. године. И овога је пута она узела правац пут Европе преко Авганистана и Персије пут Каспијскога мора и Астрахана. Године 1829. она улази у Оренбург а већ идуће 1830. године долази из Техерана преко западнога приморја Каспијскога мора у Астрахан, кога већ никад ни једна епидемија изузимајући пете, није мимоишла. Одатле се болест кренула по Европи у два главна правца. Један је много важнији уз Волгу а други споредни преко Ставропоља и Ростова на Дону дуж приморја и обала Црнога мора до Одесе и Цариграда. Ширење је болести ишло веома брзо, тако да је дошла из Индије до Каспијског мора за три године, док је међу тим у првој епидемији за исти пут оставила пуних шест година. Исте 1830. године 20. септембра она долази у Москву, а 1831. преноси се зараза у руску војску у Пољској па даље у Аустрију, Румунију и Турску. Идући право на сјевер улази у јулу исте 1831. године у Петроград и у септембру у Финландију. Одатле главна бујица колерне епидемије захвата цијелу Њемачку с изузетком југозападних покрајина. Крајем 1831. болест прелази из Хамбурга у Енглеску гдје у јануару и фебруару 1832. године улази у Лондон и Единбург. Отуда се 15. маја исте године пренесе у Француску у Кале, а 26. истога мјесеца избија у Паризу, гдје од ње умире око 100 хиљада лица. Из Француске је прешла у Шпанију и Португалију 1833. год. а 1834. спушта се у приморје Средиземнога мора до Марсеја и Алжира. У Италији се јавља 1835. године а одатле се поново враћа 1836. у Њемачку захватајући њезин југозападни дио, који је дотле био поштеђен.

Из Њемачке је пошла натраг у Пољску 1837, гдје је већ и престала. Из Европе је зараза пренесена у Америку у љето 1832. године на енглеским трговачким лађама. Болест се брзо раширила по свој сјеверној Америци управо до Тихог Океана.

За све вријеме ове епидемије обољело је свега у току од 10 година око 560.743 људи, од којих је умрло 242.912 чељади, што чини 43.14%.

Послије непуних десет година колера опет избија из свога сталнога гнијезда. Овога је пута њезина епидемија трајала пуних двадесет година од 1840. до 1860. године. Најприје болест избија у Калкути. До краја 1843. зараза се ширила по разним мјестима у Индији и на исток од ње до Филипина и Китаја. На запад она ступа 1844. године у Белуцистан и Туркестан. Затим 1846. улази у Персију, бјесни по њој најужаснијим помором, па онда опет својим старим путем преко Багдата, кога заузима у новембру исте 1846. године, иде пут обала и приморја Каспијскога мора, кога обилази тако рећи са сваке стране па најпослије с једне улази у Астрахан 1847. а с друге се упућује према Тифлису, Кавказу и Црном мору. Из Астрахана је пошла у неколика правца на више разних страна. Волгом је дошла до Казана, западним приморјем до Каспијскога мора захватила је цио јужни дио Русије до ријеке Дњепра а југозападним приморјем Црнога мора управо до Цариграда. Из Казана се кренула даље по Волги и дошла 1848. године у Јарослав. Исте године у јуну улази у Петроград, гдје се развија у опширну епидемију. Из Петрограда болест пријеђе у Њемачку у јулу а одатле из Хамбурга у Енглеску. Из Цариграда зараза пође Дунавом у Аустрију и осталу средњу Европу, тако, да је већ крајем 1848. године ушла у Француску а у марту 1849. заузима с великом жестином Париз и бјесни по Аустрији, Њемачкој, и западном дијелу Русије. Године 1850. болест се у неколико стишава, тако, да је изгледало да ће са свим престати. Али то стишавање било је само привремено и болест опет плане у почетку 1851. године у свим мјестима, гдје се пред тим појављивала. Најприје избије у Силезији а одатле муњевитом брзином заузима цијелу Европу, Алжир, Сјеверну и Јужну Америку. Особитом се жестином болест истицала 1855. године у Кримском рату у савезничкој и особито у Руској војсци.

Једно одјељење колерне заразе пренијеле су хаџије из Индије у Меку још 1848. године а одатле друге су је опет тако рећи прихватиле и пренијеле у Египат, одакле је већ 1849. болест била унесена на лађама у Марсељ, према чему се види, да је зараза колере у овој епидемији пренесена копном и водом с двије стране. Главни јој је пут преко Авганистана, Персије и Каспијског мора а други споредни преко Меке, Египта и Средиземног мора.

За вријеме ове епидемије обољело је од колере у самој Русији 2,589,833 чељади, од којих је умрло 1.033,864 лица, што чини 33,84%. У Француској је пак обољело 418,324 а умрло 263.478 или 62,4%.

Четврта је колерна епидемија почела 1863 и трајала је до 1875. године. Болест се најприје раширила по Индији и по њој бјеснила 1863. и 1864. године. У години 1865. пренесу је у Меку мусломанске хаџије. Како је већ у то доба био прокопан Суецки канал, то су хаџије заразу пренијеле кроза њ на лађама у Египат у Александрију у јуну исте 1865. године. Како је по цијелом Египту наступио страховити помор од ње, то се становништво из Александрије почне разбјежавати лађама на све стране по Средиземном мору, тако да је болест планула једновремено готово у свим његовим пристаништима на европским обалама. Цариград, Анкона, Марсељ, Барселона, и Одеса — то су биле полазне тачке колерне заразе, копном кроз Европу, која се тако рећи од једанпут обрела сва без изузетка у пламену колерне заразе, тако да није остало у њој ни једног циглога мјеста, само ако је когод у њему живио. Често се није могло никако одредити, откуда се и којим путем појавила зараза. Болест је достигла у Европи врхунац своје жестине у години 1866. особито у Аустрији и Њемачкој за вријеме рата, кога су те државе водиле између себе. У Русији је била најстрашнија епидемија 1871. и 1872. године. Том је приликом особито пострадао Москва са својом околином. Из Угарске је болест пренесена у Србију у Биоград и више других мјеста по унутрашњости. У нас у Црну Гору је зараза унесена из сусједне Боке и из Скадра из Турске, која се још и дан дан-данас одликује најширим хигијенским немаром. Из Скадра је донио заразу неки Марко Ивов Лекић 11. јула 1867. године.

Колико је жестока и ужасна била ова колерна епидемија, може се видјети већ и по томе, што је у самој Русији 1871. и 1872. године обољело од ње 633.318 људи, од којих је умрло 36,98%.

Године 1880. почиње поново колерна епидемија, која траје до 1890. Њезину заразу преносе хаџије из Индије у Меку и у Хеџаз а одатле у цио Јемен. Хаџије су болест преносиле од једнога мјеста до другога у току од двије године и неколико мјесеци па тек у јуну 1883. зараза прелази кроз Суец у Египат. Из Египта буде пренесена на француским лађама 13. јуна у Тулон а 14 дана иза тога у Марсељ. Одатле болест брзо обухвати цијелу Француску, Шпанију, Италију и Аустрију, гдје је владала цијеле 1885. године. Идуће 1886. године болест пређе у Њемачку. Свакако је епидемија најјача била у Италији и у Шпанији, гдје се држала се све до 1890. Из Генде буде болест пренесена на италијанским лађама у Јужну Америку, гдје је у Аргентинској републици проузро-

ковала и развила веома опширну епидемију. Русија је у овој епидемији била са свим поштеђена од колере.

Није Европа остала иза тога пуне двије године на миру од колере, јер већ у 1892. години опет стиже страховита њезина зараза из Азије у Европу. Још је 1889. године колера донесена из Индије у Басарах, одакле се попела уз Шателараб у Месопотамију до Мосула. Идуће 1890. и 1891. године болест се рашири с једне стране по Сирији а с друге по Персији и закаспијској области. Одатле је ушла у прољеће 1892. године преко Каспијскога мора у Астрахан на ушћу Волге. Из Астрахана је болест пошла по Европи у два правца. За кратко вријеме од непуног мјесеца дана њезина је епидемија обухватила све покрајине око Волге и свију њезиних притока. Са сјеверних пак обала Црнога мора зараза је брзо планула уз Дњепар обухвативши цијело његово порјече. Болест се у опште ширила таквом брзином, да је већ у другој половини мјесеца августа заузела све остале европске државе и њихове покрајине. Особито је епидемија била јака у Хамбургу и у Петрограду. У Хамбургу је у току не пуна три мјесеца обољело од ње 17.975 случајева, од којих је умрло 42,30%. Овдје се има благодарити једино енергичним и добрим мјерама предохране, што је болест брзо ограничена и угушена. У Петрограду је обољело за вријеме ове епидемије 5176 људи, са смртношћу од 38,57%. Укупни број обољелих у Русији за вријеме ове посљедње епидемије изнио је 801.614 случајева, од којих било је смртних 47,54%. У осталим земљама и покрајинама болест није заузимала јачих епидемичних размјера, него се обично држала и тако рећи повлачила у облику омањих епидемија и појединих спорадских случајева.

То је шеста и посљедња епидемија у деветнаестом вијеку у Европи. У току од 72 године, тј. од 1823. до 1895. биле су у Европи 42 праве колерне године, тј. у Европи је колера бјеснела у 19. вијеку непрекидно пуне 42 године. За све то вријеме обољело је у самој Русији око 6 милиона људи са смртношћу, која се у опште кретала између 36,95% и 52,30% без обзира на то, што су и начин борбе с њоме и сама предохрана били често сасвим рђави и посве нецјелиходни и неумјесни усљед непознавања основног узрока болести и његове природе.

У двадесетом вијеку нас је одомаћени наш гост из Индије почео посјећати много раније него у прошлости стољећу јер нам се већ у 1904. године јавља у облику веома упорне и несавладљиве епидемије, која не престаје без обзира на сувремено знање, како самога узрока болести тако и свију најмодернијих хигијенских средстава, које може сувремена медицина да истакне и употреби противу ње. Болест је на супрот тако снажна и упорна, да се бојати према свим досадањим знацима њезиним, да ће још да напредује и да се шири по

цијелој Европи. Један од главних знакова, по којима се та чињеница може предвидјети, то је оно њезино упорство према студеном зимском добу, кад она или престаје са свим или се бар толико притаји и почине, да се с прољећа, кад почну да наступају топлији дани, опет почиње јављати и развијати у опширне епидемије. Насупрот том њезино досадањем обичају, ми је видимо, како се она и у зимске студене мјесеце јавља овдје-ондје и ако не у облику ширих епидемија. Таке њезине зимске појаве па још у студенијим мјестима свједоче само о необичној вирулентности и снази њезиних бацила, које могу да се одрже у животу цијелу зиму и да потпуно снажне и тако рећи чиле проузрокују и развију идућега љета страшну и свеопшту епидемију. То је без сумње једна важна појава и особина у животу и ширењу колере, на коју треба обратити најозбиљнију пажњу, особито при извађању и уређивању предохраних мјера противу ње.

Још у почетку 1900. године избије колера у Индији с необичном снагом и брзином, особито у Калкути и Бомбају. Одатле јој се зараза брзо распростраила по цијелој Индији развивши се у страшну епидемију, која је бјеснила управо до јула 1904. године. Већ 1902. године колера се кренула из Индије једновремено на сјевер и на запад. Око је половине 1902. године болест је стигла у Бирманију, на Филипине, у Хину, на Формозу и у Јапан. Неколико мјесеци затим она пријеђе на Кореју, у Манџурију и у Приамурску и Забајкалску област. Она је управо незадржано јурнула на сјевер све док је нијесу дочекале пустаре, у којима већ није нико живио.

Истовремено, кад је колера кренула преко Филипина и Хине на сјевер, послала је тако рећи један свој одред на запад пут Европе. Три су главна правца, којима се болест овога пута кретала из Индије према западу. Сувијем је пошла преко Авганистана својим старим трагом, којим јој је био главни ток у свим готово претходним епидемијама. Морем је пошла персијским заливом пут јужних персијских покрајина с једне и Црвеним морем кроз Суец пут Средиземног мора и његових обала с друге стране. Тако је још 1900. у октобру долазила у Бендер-Бушир и Бендер-Абас, али су то били тек појединачни случајеви, на којим се болест и ограничила не узимајући ширих размјера. Исте године се колерна зараза кретала и преко Авганистана, али и ту без успјеха. Тек идуће 1901. у децембру и 1902. у јануару мусломанске хаџије ступише у службу колерном ширењу крећући из окупљених индијских покрајина цијелим гомилама без и најмање пажње на то, да њихов тобож побожни пут може да буде опасан по цијело човјечанство. И збиља већ у почетку марта 1902. године била је Мека, свеопћа мусломанска ђаба, заражена колером. Тако рећи једновремено болест је избила још и у Медини, Јамбу и Цехаду. Из тих нових колерних гнијезда

болест се мало по мало рашири по цијелом Јемену заузимајући једно за другим сва села и вароши док је најпослије није дочекала пустиња и даљи јој пут спријечила.

Како су се из Меке хаџије разилазиле и враћале на све стране свијета, то је и колерној зарази дата могућност да се рашири и посије свуд, гдје ти побожни богомољци буду стизали. Огромни број хаџија из Европе — око 25000 — да како, да је морао донијети њиховој постојбини обичну количину болесне клице, без обзира на то што су најстрожије мјере предохране биле предузете у Лазарету на полуострву Синају. Тако се јавља колера у Египту већ у јулу 1902. године и за врло кратко вријеме њезина епидемија обузима га цијела и покоси до краја децембра више од 33 хиљаде жртава. Из Египта колера пријеђе у Палестину 14. октобра 1902. године, заузме цио њезин јужни дио, презими у Дамаску одакле се у прољеће 1903. године крене на сјевер заражујући једно за другим разна мјеста. Дошавши до ријеке Еуфрата брзо прође њиме и зарази све покрајине око њега и његових обала почињући од Анаха па на југо-исток. У јануару 1904. године, колера уђе у Багдат а одатле ријеком Тигром пође на југ и на југо-исток те зарази Шател-араб и Басорах гдје презими и у прољеће 1904. године иде у два супротна правца. Из Басораха иде на југо-исток и заражује Ел-Катив, Маскат и Бендер-Бушир а одатле се шири копном до Шираза. Из Багдата болест се креће рано у прољеће 1904. године пут Персије и улази преко Мешкеда у Техеран крајем јула. Из Техерана је својим старим путем преко Каспијског мора ушла у Астрахан а Волгом се брзо раширила све до вароши Самаре. Одатле се даље ширила истим путовима, као и у претходним епидемијама. Године 1905. колера дође у руску Пољску, гдје се држи неко вријеме, али не заузима ширих епидемичних размјера. У години 1906. се јавља и држи само у облику појединих случајева. Зато се поново развија 1907. године у јаку епидемију најприје у Самари а одатле по цијелој Русији бјеснећи по разним мјестима с разном јачином и напоном. Тако је болест била жестока, да се у самоме Петрограду од 20 августа 1908. до 10. августа 1909. разбољело од ње 14512 људи од којих је умрло 5592 лица, што чини 38,54%. У 1910. години колерна је епидемија достигла тако рећи свој врхунац, јер је својом жестином далеко превазишла све своје претходнице и као така проузроковала је само за девет мјесеци (до 2 октобра) у 72 губерније 208.707 случајева оболијевања са смртношћу 46,02%.

Из Русије је колера прешла својим старим путем у осталу Европу и њезине државе и покрајине. У Њемачку су је пренијели руски емигранти у јуну 1910. најприје у источну Прусију у Рулиси. Затим се у јесен појавило око 30 случајева у Спандау и Шарлотенбургу. На томе се колера у Ње-

мачкој зауставила, јер је брзо и сасвим сигурно била ограничена примјеном добрих предохраних мјера. С друге опет стране колерна је епидемија кренула с обала Црнога мора Дунавом и пошла је брзо тако далеко, да је тим воденим путем допрла чак до средине Европе не заузимајући међутим нигдје ширих епидемичних размјера. Њезино је сјеме пренесено обично на лађама, које су путовале с обала Црнога мора по Дунаву. Како су исте лађе пристајале разним трговачким пословима по свим дунавским станицама искрцајући и укрцајући разну робу и путнике, то се и колерно сјеме у свим тим приликама сијало по свим мјестима, која су долазила у додир с лађама и њиховом робом и путницима. Тако се за врло кратко вријеме појави болест у Румунији, Бугарској, Србији, Угарској, Хрватској и Славонији. Има се само благодарити брзим и потпуно добрим мјерама предохране, што колера није планула у свеопшту, можда веома страшну епидемију, тим прије, што се њезина клица овога пута показала веома снажном и упорном према свим непогодама за њезин живот. Брзо распознавање болести, енергичне опште мјере предохране и потпуно одвајање (изолирање) колерних болесника учинили су, да се болест веома брзо ограничена и потпуно угушила. Из свију подунавских покрајина, гдје се колера појављивала прошле године, највише је било од ње оболјевања у јужном подунавскоме дијелу Угарске. У Беч је болесна зараза била пренесена из Пољске преко Галиције и Лавова.

Око 26. јула 1910. године пренесе колерну заразу једна трупа руских цигана из Батума у Италију. Из Батума, гдје је владала колера, цигани најприје дођу у Бриндизију. Одатле пођу даље у Пуљу, гдје приспију око првога августа. И већ седмога истога мјесеца појави се у вароши неколико случајева неке болести, коју одреде као стомачно-цријевни катар, од кога ипак би убрзо неколико смртних случајева, и ако је у опште добро било познато, да обични стомачно цријевни катар ни кад не проузрокују тако брзу и наглу смрт а још мање имају епидемични карактер. Шта је руководило дотичне санитарне власти, да крију тако озбиљне и често веома опасне појаве, да им не проуче и не сазнају праву природу и да у случају потребе не предузму потребне мјере предохране противу истих, није познато нити пак има ма какве било научне важности. Много је и много важнија чињеница, да су посљедице тако неразумног и ничим не оправданог немара биле веома тешке и врло осјетљиве. Тај је немар санитарних италијанских власти допустио, да се колера, погрешно названа „стомачно-цријевним катаром“ нагло раширила и проузроковала у врло краткоме времену неколико стотина жртава. Кад се већ није имало куд-камо и кад је болест заузимала све већи мах, буде најпослије 25.

септембра, т.ј. 49 дана после прве појаве болести, званично признато и објављено, да је дотични „стомачно-цријевни катар“ права колера и да је, разумије се, потребно да се противу ње предузму прописате мјере предохране. Ма како да су сад биле предузете и примијењене све мјере, да се болест спријечи, она се ипак била користила немаром санитарне полиције, те је успјела да пријеђе даље у Неапољ и да тамо од 18 до 24 септембра, т.ј. само за шест дана проузрокује 186 смртних случајева. Болест даље обузимље необичном брзином око тридесет околних мјеста а за тим и сву средњу Италију, у којој је за неколико дана обољело 1698 случајева са 45,23% смртности. Тако је при крају 1910. год. било заражено и обухваћено колером у Италији 137 мјеста. Једно јака зима а друго, и ако позно, строга примјена предохраних мјера обуставили су брзо нагло ширење болести, која би иначе без сумње обухватила не само сву Италију него и сву осталу Европу.

У Француској је рараза донесена лађом из Пиреа у Грчкој у Марсеј, гдје су се десила само четири члучаја.

У Европској Турској колера се јављала на више мјеста. Особито је болест била јака у Цариграду, гдје је од 13. септембра до краја 1910. године обољело 1309 случајева, од којих је умрло 59,97%. Болест је била јака и у војсци за вријеме маневра у Румелији, гдје је умирало дневно више од 30 људи. У осталим пак мјестима, као Солуну, Скопљу и др. гдје се болест појавила, није заузимала ширих размјера.

Као што видимо ова прва колера епидемија двадесетого вијека у главном се мало разликује од епидемија, које су нас похађале у прошлости вијеку. Извјесне особине, које би се ипак могле истаћи у томе правцу, без сумње не стоје у основи каквих год измјена у природи основног узрока болести нити пак у увјетима, које колерне бациле сретљају у човјечјем организму или пак у осталом спољашњем свијету. Насупрот оне зависе и највише, ако не искључиво с једне стране од много бољег савременог општег познавања болести, подробнијег изучавања сваког њезиног епидемичног покрета, тачнијег биљежења и посматрања свију најразноврснијих статистичких података, и с друге опет од много савршењег, живљег, далеко лакшег и јевтинијег саобраћаја у најширем смислу те ријечи. Из свију таких особина, којим би се могла најновија колерна епидемија истаћи пред свим претходним, најочитије се истиче утицај тако званог скривеног микробизма, који је на се обратио велику пажњу у прошлој 1910. години.

Један емигрант крене 18. октобра 1910. године из Русије из села Михаилова пут Америке. У дотичном је мјесту и његовој околини владала колера. Путник се задржи неколико дана у Либави. Прије него што се укрцао у лађу за даљи

пут, буде свестрано подвргнут љекарском прегледу и ствари му се најстрожије до потанкости дезинфицирају. Осми је дан путник стигао у Лондон, гдје се задржао цијелу једну недељу дана. За тим пође даље у Бристол, гдје је поново био подвргнут најстрожем љекарском прегледу прије него што је даље пошао. Одатле је послије строге карантине пошао у Америку, гдје је стигао у Квебек тек 16. новембра. Исти дан кад је стигао у Квебек, разболи се од колере и ако у дотичном мјесту нити пак нигдје иначе у Америци није било ни спомена о тој болести.

На исти је начин пренесена зараза из Русије у Италију. Једна трупа руских цигана пође из Багдата, гдје је колера владала у велико, пређе у Брандизију а одатле у Трани гдје се баш у непосредној њиховој близини појавила колера 15. августа, то је управо двадесет дана по њиховом поласку из зараженог мјеста, које су оставили 26. јула пошто су претходно били најтачније прегледани и дезинфицирани са свим њиховим пртљагом и стварима. Осим тога су и у Италији при искрцавању из лађе морали издржати прописану карантину.

Најпослије неколико путника пође у августу прошле 1910. године из Русије за јужну Америку. Пред поласком из свога мјеста сви су били прегледани а пртљак им најстрожије дезинфициран. На своме путу они прођу кроз Француску, Енглеску и Португалију подвргавајући се у свим тим државама по на неколика мјеста строгим прегледима и карантинама. И тек пошто су се кренули из Португалије и послије толико строгих љекарских прегледа разболе се од колере на лађи чак тридесети дан откако су кренули из Русије. Међутим нити је било у дотичној лађи, која их је возила, нити пак у оним мјестима кроз која су пролазили, ни спомена од колере или од каквих сумњивих предмета, од којих су се могли заразити.

Друго што се, као врло важна чињеница, мора узети у обзир у најновијем кретању колерне епидемије, то је особито снажна вирулентност (отровност) колерних бацила, које су се показале веома упорним према свим предохраним мјерама, које је могла модерна хигијена противу њих да истакне, према разним климским непогодама, на које су у току близу 10 посљедњих година наилазиле, јер све то заједно с великом студени, која је зими наступила, није могло угушити и потпуно истријебити колеру из Европе за пуних 10 година, нити је могло стати на пут, да болест у три правца не продре до у срце Европе створивши тамо нова епидемична гнијезда из којих можемо очекивати, да ће колерна зараза кроз најкраће вријеме, чим наступе топлији дани, почети да извире и да шири болест, која би могла бити врло опасна.

ANTONIO BERLESE — Превео с талијанског Мило Вуковић.

МАСЛИНОВА МУШИЦА

и

Њено сузбијање с воденим судовима*

Плод маслине види се често пута оштећен; узрок је томе један ситни бјеличасти црвић, који живи у меснатом дијелу самога зрна, тако, да у јаче оуженим годинама скоро цио род исквари, па и оно мало уља што се у таквијема годинама добије, сасвим је слабе каквоће.

Овај *црв* пошто се потпуно развије, што често постигне и у самоме зрну, прилично се измијени, т. ј. постане краћи, скоро укочен, а добије више јајаст облик и жућкасту боју.

Ово је такозвана ларва или лутка, од које се, кроз неколико дана излеже мушица. Та маслинова мушица нешто је мања од обичних муха, које љети живе по кућама, уз то, од ове је много живља и немирнија, а много љепше боје, јер има тијело црвено, прошарано црнијема и бијелијема тачкицама, а очи су јој металне сјајности.

Маслинова мушица сноси своја јаја у меснатом дијелу маслиновог плода; она прободе зрно с једним заостреним органом (налик на жаоку), који јој је на стражњем дијелу тијела. Јаја су дугачка око један милиметар, бијела и врло протегљаста. Послије једнога или два дана из тога јајета изађе мала гусјеница или црвић, који се храни меснатим дијелом зрна, чинећи кроза њ потребни каналић — и тако поквари род.

Прве мушице, из презимљених ларва, излегу се око половине маја, а много пута и прије, па мирују на маслиновим гранама и гранчицама, јер очекују, да им плод маслине дорасте, да у њ могу остављати јаја и кварити га. Да маслине

* Штете које *маслинова мушица* чини, мање — више по свим крајевима јужне Европе неочењиве су. Тај штетни инсект није поштедио ни наше Приморје. Без сумње ће се његове тешке посљедице убрзо оцјенити.

Протекло је више година, да су најгласовитији агрономи и ентомолози, покушавали да нађу лијека противу ове *мушице* — али су ти покушаји до данас били или безуспјешни или нерентабилни. Но директор ентомолошке-пољоприведне станице у Фиоренци D-r Antonio Berlese, изашао је у мају ов. год. са резултатима проба својих у том питању. Успјех је његов до данас најпотпунији, и он — потпомогнут од италијанског министарства пољске привреде — наставља своје сигурне експерименте, који ће, како изгледа, одржати побједу и спасти многе богате крајеве од чисте пропасти.

Преводилац.

буду подесне за ношење јаја треба да су повелике, т. ј. да им је садржина довољно месната — развијена — и доста водњикава, што обично бива у другој половини мјесеца јуна. Према овом, мушица мора, да на маслинама чека већи дио маја и јуна, па да се тек онда узмогне размножавати.

Од јаја, која прве мушице снесу у јуну, постану црви, а од ових ларве или лутке, па по том излете развијене мушице — и све то у неких четрдесет дана, тако, да је око половине августа ово *друго легло* потпуно излетјело. Ово друго легло, опет носи јаја, као и прво; из јаја постају црви, а на крају опет постају мушице, отприлике у другој половини септембра. То је сад *треће легло* мушица, које носи јаја из којих се легу црви, и на маслиновом дрвету презиме, да се с прољећа из њих излегу прве мушице.

Разумије се, да у повољним годинама за размножавање *маслинове мушице*, род ипак убрзо погине, па кад прво легло ових и није најповољније. То долази отуд, што једна мушица снесе преко стотину јаја, од којих обично буде 50 мушких а 50 женских; види се, да од једног до другог легла мушице нарасту од 1 на 50., т. ј. од једне мушице у јуну буде их у октобру око 125 хиљада јаја — или 125 хиљада покварених маслинових зрна.

У случају кад је број маслина мањи од броја мушица, онда може да се нађе по два, три, па и више црва у појединоме зрну; у овом случају зрно је потпуно уништено и брзо отпада. У годинама које су повољне за развој мушица, маслине су већ у октобру потпуно искварене и све отпадају с дрвећа.

Начин одбране.

Има једна особита олакшица, која нам олакшава посао, а то је, што *маслинова мушица* веома жудно тражи воду за вријеме љетних врућина. Ако се у маслиновој шуми намјесте судови с водом — особито с морском водом — к овијема ће долијетати мушице течајем дневне врућине и то, не само из непосредне близине, већ и са прилично удаљених мјеста.

Доста је један суд с водом, па да к себи примами мушице с простора од пола хектара (скоро три рала) земљишта околу. — То значи, да један суд брани све маслине, које су око њега на површини од пола хектара (а ових може да буде од 30 до 50).

Ако у ове судове с водом додамо и отрова, онда ће се све мушице отровати прије него ли снесу јаја, т. ј. прије него покваре плод, и овај је, у томе случају спасен.

У мјесту Каровињу, близу Бриндизи у Италији, било је у години 1910. 14000 маслинових стабала, а на простору од 274 хектара (око 1500 рала), врло добро одбрањено са само 500 судова с водом; међутим, све околне маслинаде биле су потпуно уништене од мушице.

Да изнесемо начин рада за ову одбрану:

Најдаље око половине мјесеца маја, на маслинама треба намјестити судове. Судови могу бити од земље, ламарина, гвозђа или мједи, само треба да буду широки најмање 40, а дубоки 12 центиметара.

Суд се намјести у крстима, или на којој подесној грани од маслине, па се што јаче увеже гвозденом, цингованом жицом унакрст на све четири стране за најдебље и најближе гране, тако, да вода у суду стоји равно.

Оваквих судова треба да је намјештено, на сваки хектар простора по два, а да буду једнако разређени свуд кроз маслинаду.

Судове треба поставити најмање три метра над земљом, да се с тим избјегне опасност, да га ма која домаћа животиња не досегне. То том се у намјештени суд саспе пет литара овако састављене течности:

Воде	-- -- -- -- --	од 100	дјелова
Шећерног шурупа	-- -- --	”	10
Арсеника (Arsenito di sodio)	--	”	2 до 3

Дода се још и један комад рутине од старе вреће или сличног, како ће њени крајеви бити поврху воде, јер мушице радије на њих падају. За први пут боље је узети морску него слатку воду, ако у опште можемо до ње лако доћи.

Понављамо, да ово све треба учинити не доцније од половине мјесеца маја.

Послије овога, цио рад састоји се у томе, да се одржи довољна количина воде у судовима, тј. досипати онолико колико се испарава.

Претпостављајући, као што у главном и бива, да ће се свакога дана из појединога суда испарити по један литар воде, то је потребно, да се свакога четвртога дана, у поједини суд, долију четири литра слатке воде, не придајући више отрова, шурупа, нити што друго.

Цијела тајна успјеха састоји се у томе, да се редовно одреди довољна количина воде у судовима, све дотле, док размине свака опасност од мушице.

Потребна сагласност међу власницима маслина.

Најважнија је ствар у овоме раду, да се брани што већи број маслина, како ће се избјећи дуго вријеме настављања посла, а да одбрана ипак буде успјешна.

Мора се узети у обзир, да маслинова мушица одлети врло далеко; особито, кад у мјесецу септембру има много мушица, ове се дигну у лет, пријећу велика растојања од мјеста гдје се налазе, да и тамо уништавају маслинов плод. Усљед овога, појединцу ће бити узалудан рад на одбрани, па макар он имао и коју хиљаду стабала, само, ако његове маслине граниче са маслинадама других власника, који то

исто не раде, јер ће из ових долијетати мушице и успјети, да прије положи јаја него ли се потрују на судовима с водом.

Због тога је потребно да власници појединог предјела — што већег у обиму — буду у потпуној сагласности, те да сви у заједници, једновремено и на један исти начин намјесте судове за одбрану њихових маслина. Овако ће, бар онај, чије су маслине у средини брањенога простора, спасти своје; дочим су они, чије маслине буду по окрајцима, и, које се дотичу небрањених маслинада, у тежим околностима, јер ће са тешкоћом успјети, да само нешто од својих маслина одбране.

Дакле, не бранећи своје маслине, не само да се крње своји лични приходи, већ се чини штета и дотичном сусједу, па и онда, кад он брани своје маслине. Та се штета сусједима не би чинила само онда, кад би се између маслинада налазио простор без маслина, и то, простор од којег километра.

Према изложеном, најбоље је, да сви власници маслина на извјесном простору, који је засебан, тј. који је удаљен од сусједних маслинада за који километар, уложе у рад на одбрану у потпуно међусобној сагласности, на изложени начин и једновремено. У овом случају, одбрана може да буде потпуно довршена већ у мјесецу августу, те да више и не буде потребе за долијевање воде у судове.

Течност из судова може да се очува и за идућу годину; треба је покупити онда кад се већи дио од ње испари и кад остане на мало. Прочиједи се кроз гвоздену решетку (ситну мрежицу), па се чува у бачвама, а у идућој години додаје се новоме раствору.

Оно што остане на цједилу, то су мртве мушице, други инсекти, отпало лишће и др., а све треба пажљиво и дубоко у земљу закопати. Сукнене крпе, могу се у сигурним и затвореним судовима (ипак најбоље у бачвама) очувати за другу годину.

Потребно је добро запамтити, да је *арсеник*, који се овдје употребљава, врло *јак отров*, те за то при руковању с њим треба имати највећу обазривост. То је један бијели прахак, који личи загашеном клаку (кречу). Мора се држати у засебној соби, под сигурним кључем, а кад је потреба да се отвара, то треба да чини онај, који води рачуна о његовом чувању и који је за исто одговоран. Вадећи га из судова, у којима се чува, треба пазити, да се не диже од њега прашина у ваздуху. Одмах послјије употребе овог отрова, тј. одмах послјије израде више речене смјесе, као и послјије извршеног рада, радници морају, да што боље и пажљивије оперу не само руке него и лице.

У опште је потребно пазити и имати највећу предострожност при употреби тог отрова.

Ако род буде извршен марљиво и с пажњом, према овдје изложеном начину, особито, ако буде извођен што правилније, рад ће се маслина потпуно спасти — у противном, ова ће га страшна мушица потпуно уништити.

Претходне пробе.

Ко би желио чинити опите, да ли би се у његовој маслинали овај начин одбране показао успјешан, тај може изводити опите и у маломе, а да не брани цијелу маслинаду.

Узме се већ описати суд (могу се употребити упола искидане ламе о од петролеја) или ма какав други, главно је, да буде довољно широк и плитак; утврди се у крста од маслине или на подесну грану, са гвозденом жицом, па се напуни са реченом смјесом од 5 литара воде, 100 грама арсеника и $\frac{1}{2}$ кила шећерног шурупа, а стави се и један комад сукнене крпе, који ће стајати по површини воде (шуруп није баш неопходно потребан). Суд се тако држи на маслини више дана, пазећи да у њему буде вазда довољно воде, тј. долијевати послјије неколика дана, да се намири оно што се испари.

Све се ово учини у првој половини августа, суд се намјести, па се ту држи до при крају мјесеца. Разумије се, да се овакве пробе чине у годинама кад има много мушица и кад су маслине већ у велико оштећене од црва. Ако се у овом намјештеном суду, послјије неколико дана нађе много отрованих (мртвих) *маслинових мушица*, значи, да се и у маслинадама тога краја, може с успјехом употребљавати овакав начин одбране.

Пробе за 1910. и 1911 годину у Пуљи.

У години 1910. чињена је одбрана са оваквим *воденим судовима* над 14000 маслинових стабала, а у маслинали Кнеза од Фрасо-Дентиче, у округу Каровињо близу Бриндизи. Род је био очуван, док је по цијелој околини био потпуно уништен. Ова маслинада обухвата око 274 хектара, а одбрана је извођена са 500 судова.

Према успјеху постигнутих резултата, министарство пољопривреде, у Италији, а на предлог комисије за гајење маслина, повјерило је станици пољопривредне Ентомологије у Фиоренци много веће и опсежније пробе, које ће, поред већ речене маслинаде, обухватити око 200.000 маслинових стабала, у истом предјелу — дакле, један укупни простор од 3500 хектара; употрејебиће се око 7000 судова за воду (радови се већ изводе).

Ово је највећа пољопривредно-ентомолошка проба, која је до данас чињена у Европи.

